

แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน
อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

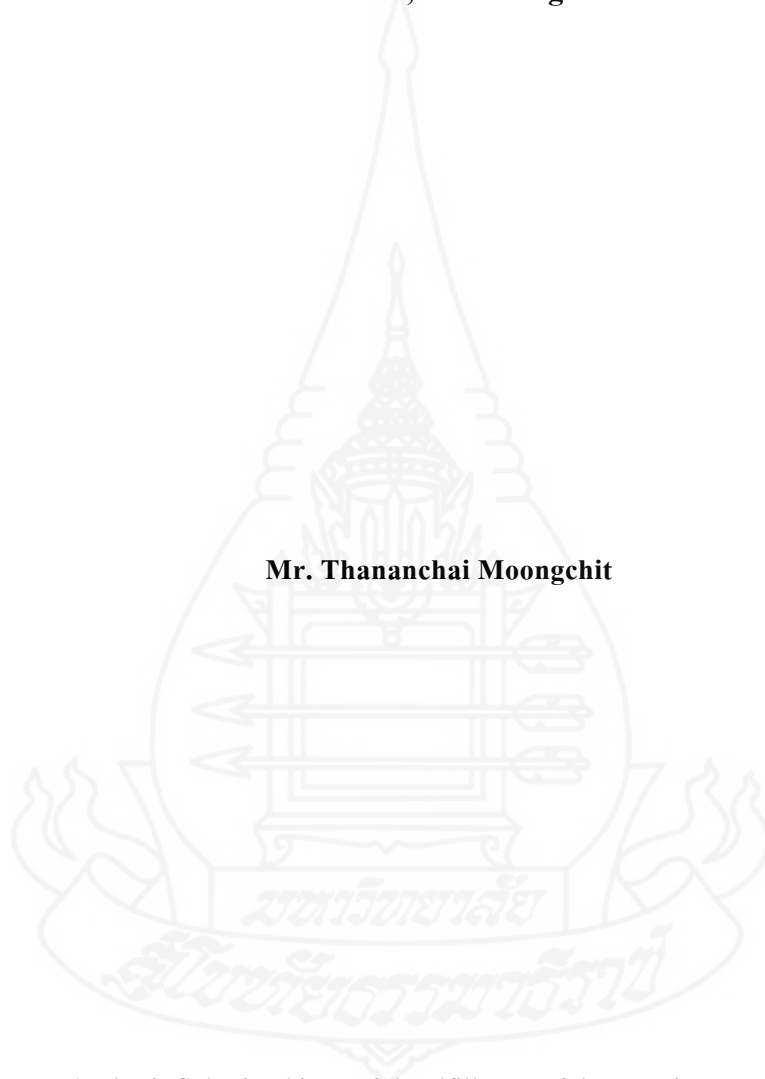
นายธนชัย มุ่งจิต

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาส่งเสริมการเกษตร สาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2555

**Potential Strengthen Guidelines of Food Security in Mae Surin Village,
Khun Yuam District, Mae Hong Son Province**

Mr. Thananchai Moongchit

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Agriculture in Agricultural Extension and Development

School of Agriculture and Cooperatives

Sukhothai Thammathirat Open University

2012

หัวข้อวิทยานิพนธ์ แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน
อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ชื่อและนามสกุล นายธนันชัย มุ่งจิต

แขนงวิชา ส่งเสริมการเกษตร

สาขาวิชา เกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน
 2. รองศาสตราจารย์ ดร. เบนจุมาศ อยู่ประเสริฐ

วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2555

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. พรทิพย์ อุดมสิน)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. เบนจุมาศ อยู่ประเสริฐ)

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจินต์ วิสวธีรานนท์)

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ บำเพ็ญ เขียวหวาน สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาและติดตามการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้อย่างใกล้ชิดตลอดมา นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และรองศาสตราจารย์ ดร. พรทิพย์ อุดมสิน ที่กรุณาให้คำแนะนำในการจัดทำวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบพระคุณชาวบ้าน บ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทุกท่านที่เสียสละเวลาและให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ทุกท่านที่ได้กรุณาให้การสนับสนุน ช่วยเหลือ และให้กำลังใจตลอดมา

ธนันชัย มุ่งจิต

กรกฎาคม 2555

ชื่อวิทยานิพนธ์ แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน
อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผู้วิจัย นายชนันชัย มุ่งจิต **รหัสนักศึกษา** 2539000857 **ปริญญา** เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต
(ส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร) **อาจารย์ที่ปรึกษา** (1) รองศาสตราจารย์ บำเพ็ญ เขียวหวาน
(2) รองศาสตราจารย์ ดร. เบลูจมาศ อยู่ประเสริฐ **ปีการศึกษา** 2555

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) บริบทชุมชนบ้านแม่สุริน (2) ระบบการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน (3) ปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน (4) วิเคราะห์ปัญหาและแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้ เก็บรวบรวมข้อมูลแบบเจาะจง 2 กลุ่ม ประกอบด้วย ชาวบ้าน จำนวน 25 คน ตัวแทนองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 8 คน โดยการศึกษาข้อมูลทฤษฎี การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีชุมชนและการสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนการสำรวจชุมชนและสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมผ่านเวทีพูดคุย วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

ผลการศึกษาพบว่า 1) บริบทของชุมชนบ้านแม่สุรินมีวิถีชีวิตผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของคนไทยใหญ่ คนเมืองและคนกะเหรี่ยง ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก และมีความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แหล่งที่มาของอาหารประกอบด้วย การผลิต แหล่งธรรมชาติและหัวไร่ปลายนา การซื้อ และการแบ่งปันหรือทางวัฒนธรรมประเพณี 2) ชุมชนมีแนวความคิดต่อความมั่นคงทางอาหาร คือ การมีอาหารกินตามที่ต้องการอย่างเพียงพอและยั่งยืน มีแหล่งอาหารที่หลากหลายจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปีตามฤดูกาล การมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่มีความจำเป็น รวมถึงมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย ศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงในระบบการเกษตรต่อการผลิตอาหาร รูปแบบการใช้ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ รายได้และศักยภาพในการเข้าถึงหรือหาซื้ออาหารที่ต้องการ การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมประเพณี และการแบ่งปัน 4) ข้อเสนอแนะแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ประกอบด้วย การเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติ การเสริมศักยภาพชุมชนในการผลิตพืชอาหารหลักที่มีความปลอดภัย เพียงพอและหลากหลาย การเสริมศักยภาพชุมชนด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น การเสริมศักยภาพชุมชนในวิธีการบริโภคอย่างรู้เท่าทัน และการเสริมศักยภาพบุคลากรในชุมชน ให้มีกลไกในการเฝ้าระวังความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ตลอดจนการสร้างการเรียนรู้เรื่องความมั่นคงทางอาหารให้กับคนอื่นๆ ในชุมชน

คำสำคัญ ความมั่นคงทางอาหาร จังหวัดแม่ฮ่องสอน

Thesis title: Potential Strengthen Guidelines of Food Security in Mae Surin Village, Khun Yuam District, Mae Hong Son Province

Researcher: Mr. Thananchai Moongchit; **ID:** 2539000857; **Degree:** Master of Agriculture (Agricultural Extension and Development); **Thesis advisors:** (1) Mr. Bumpen Keowan, Associate Professor; (2) Dr. Benchamas Yooprasert, Associate Professor;

Academic year: 2012

Abstract

The objectives of the research were to study (1) community context of Mae Surin Village, (2) system of the food production and the food security of the community, (3) factors, opportunity, and risks which related to or affected the food security in the community, and (4) problems and suggestions on the potential strengthen guidelines for food security in the community.

In this qualitative research, the researcher collected the secondary data from 2 groups of people in the community, these were 25 persons who were specifically selected from people in the community and 8 persons selected from related organizations or sectors. The data were collected from in-depth interview, community stage meetings, group discussion, participatory community analysis, including community survey and informal interview. The data were analyzed qualitatively, stressing on the participation of the people in the community through the community stage meetings, and analyzing the community environment in the aspect of strength, weakness, opportunity and obstruction.

The findings of this study were as follows: 1) The community context of Mae Surin Village was the integration of the culture of the ethnic tribe of northern people, natives, and karens. They mainly did farming and they were closely related to natural resources and the environment. Their food sources consisted of (1) food production, natural food sources or their field, buying, and apportioning in some traditional practice. 2) Their concept towards the food security was to have food to consume sufficiently and sustainably, to have various natural food sources according to varied season throughout the year, to have career by which they could make enough money to buy necessary food to consume, to have potential for suitable food management, and to have consumption culture according to the local wisdom. 3) Considering factors, opportunity and risks which related to or affected the food security in the community, it was found that the factors consisted of potential and changes of agricultural system which affected the food production, the utility and the deterioration of natural resource sources, their income and their potential for needed food accessibility, and the remainders and changes of the culture/tradition/apportionment. 4) Considering their suggestions on the potential strengthen guidelines for food security in the community, it was found that the guidelines consisted of strengthening the community potential for the management of natural food sources, the community potential for the production of toxin-free, sufficient, and various necessary food, the community potential for the food management through local culture, the community potential for conscious food consumption, and the potential of the personnel in the community for monitoring food security in the community, and making other people in the community learned about the food security.

Keywords: Food security, Mae Hong Son Province

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	2
กรอบแนวคิดการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร	7
แนวคิดการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน	28
กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน	36
การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม	39
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	56
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	60
ขั้นตอนในการวิจัย	60
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	61
การเก็บรวบรวมข้อมูลเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	62
การตรวจสอบข้อมูล	64
การวิเคราะห์ข้อมูล	64
บทที่ 4 ผลการศึกษา	66
ตอนที่ 1 บริบทชุมชนบ้านแม่สุริน	67
ตอนที่ 2 ระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน	81

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ตอนที่ 3 สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน	87
ปัจจัย โอกาสและความเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	122
ข้อเสนอแนะต่อการจัดการจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากผู้เกี่ยวข้อง	134
แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน	140
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	140
สรุปการวิจัย	140
อภิปรายผล	146
ข้อเสนอแนะ	149
บรรณานุกรม	152
ภาคผนวก	156
ก แบบสัมภาษณ์	157
ข รายชื่อบุคคลที่สัมภาษณ์	170
ค ภาพประกอบการวิจัย	173
ประวัติผู้วิจัย	182

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารและความเปราะบาง	18
ตารางที่ 2.2 มิติของความไม่มั่นคงทางอาหารจากงานวิจัยเชิงปริมาณ	20
ตารางที่ 2.3 การเปรียบเทียบระหว่างโครงการภายใต้แนวคิดการต่อต้าน ความอดอยากและความมั่นคงทางอาหารชุมชน	22
ตารางที่ 2.4 ความมั่นคงทางอาหารและดัชนีทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นเมือง	26
ตารางที่ 4.1 การประกอบอาชีพของประชากรบ้านแม่สุริน	70
ตารางที่ 4.2 จำนวนครัวเรือนที่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง	72
ตารางที่ 4.3 จำนวนประชากรจำแนกตามลักษณะของประชากรบ้านแม่สุริน	73
ตารางที่ 4.4 การศึกษาของประชากรบ้านแม่สุริน	74
ตารางที่ 4.5 ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวไทยใหญ่	75
ตารางที่ 4.6 จำนวนแหล่งน้ำและการใช้จำแนกตามแหล่งน้ำบ้านแม่สุริน	81
ตารางที่ 4.7 สภาพพื้นฐานของเกษตรกรผู้ให้การสัมภาษณ์	90
ตารางที่ 4.8 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกร 25 ราย	91
ตารางที่ 4.9 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรผู้ถูกสัมภาษณ์	92
ตารางที่ 4.10 ภาวะหนี้สิน/การกู้ยืมเงิน	92
ตารางที่ 4.11 แหล่งที่มาของอาหารจากการผลิตบ้านแม่สุริน	94
ตารางที่ 4.12 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช	94
ตารางที่ 4.13 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์	95
ตารางที่ 4.14 แหล่งที่มาของอาหารจากการซื้อขาย	95
ตารางที่ 4.15 แหล่งที่มาของอาหารจากวัฒนธรรมประเพณีการแบ่งปัน	95
ตารางที่ 4.16 สถานการณ์ด้านการผลิตพืชของเกษตรกรบ้านแม่สุริน	97
ตารางที่ 4.17 การเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรบ้านแม่สุริน	102
ตารางที่ 4.18 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช	105
ตารางที่ 4.19 ความครอบคลุมช่วงฤดูของอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช	106

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ 4.20 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์บก	107
ตารางที่ 4.21 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์น้ำ	108
ตารางที่ 4.22 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์	109
ตารางที่ 4.23 ค่าใช้จ่ายครัวเรือนทุกด้านในรอบ 1 เดือน	111
ตารางที่ 4.24 ค่าใช้จ่ายด้านอาหารจำแนกตามประเภทอาหารในรอบ 1 เดือน	112
ตารางที่ 4.25 แหล่งของการซื้ออาหารของคนในชุมชน	113
ตารางที่ 4.26 ส่วนประกอบหลักในเมนูอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน	116

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย	3
ภาพที่ 2.1 แนวความคิดองค์ประกอบความมั่นคงทางอาหารในบริบทสังคมโลก	10
ภาพที่ 2.2 กรอบแนวคิดในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน	16
ภาพที่ 2.3 รูปแบบการตอบสนองของครัวเรือนเมื่อยามอาหารขาดแคลน	21
ภาพที่ 2.4 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า	56
ภาพที่ 4.1 แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านแม่สุริน	68
ภาพที่ 4.2 แผนที่รอบใน(แผนผังหมู่บ้าน)บ้านแม่สุริน	69
ภาพที่ 4.3 ปฏิทินวัฒนธรรมประเพณีในรอบปีของชาวบ้านแม่สุริน	76
ภาพที่ 4.4 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่สำคัญของหมู่บ้าน	80
ภาพที่ 4.5 ปฏิทินฤดูกาลผลิตทางการเกษตรของบ้านแม่สุริน	84
ภาพที่ 4.6 การเข้ามาของสารเคมีในการเกษตรบ้านแม่สุริน	86
ภาพที่ 4.7 ผลการระดมความคิดและจัดลำดับความสำคัญตัวชี้วัดชุมชนพอเพียง บ้านแม่สุริน	88
ภาพที่ 4.8 ผลการระดมความคิดแหล่งที่มาของอาหารของบ้านแม่สุริน	93
ภาพที่ 4.9 ผังความสัมพันธ์แหล่งอาหาร 4 แหล่ง ของ บ.แม่สุริน	96
ภาพที่ 4.10 การกระจายผลผลิตพืช ของเกษตรกรบ้านแม่สุริน (ร้อยละ).....	99
ภาพที่ 4.11 แสดงแผนที่รอบนอกพื้นที่แหล่งอาหารตามธรรมชาติของบ้านแม่สุริน	104
ภาพที่ 4.12 ภาพตัดขวางแสดงทรัพยากรอาหารจากแหล่งธรรมชาติของบ้านแม่สุริน	110
ภาพที่ 4.13 จำแนกสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านอาหารในรอบ 1 เดือน, 2554	112
ภาพที่ 4.14 จำแนกสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านต่างๆในรอบ 1 เดือน, 2554	113
ภาพที่ 4.15 แผนภูมิแสดงแหล่งของการซื้ออาหารของคนในชุมชน, 2554	114
ภาพที่ 4.16 แผนภูมิแสดงสัดส่วนของอาหารที่มักขาดแคลนของเกษตรกร, 2554	119
ภาพที่ 4.17 แสดงการวิเคราะห์เชื่อมโยงศักยภาพในการจัดการอาหารในระดับชุมชน	121
ภาพที่ 4.18 แสดงการวิเคราะห์เชื่อมโยงศักยภาพจุดแข็งจุดอ่อนในการจัดการอาหาร	121
ภาพที่ 4.19 ประสิทธิภาพการใช้แหล่งธรรมชาติเพื่อหาอาหารของคนในชุมชน	122
ภาพที่ 4.20 สถานการณ์การใช้แหล่งธรรมชาติเพื่อหาอาหารของเกษตรกรบ้านแม่สุริน	123

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.21	สัดส่วนของปริมาณการใช้สารเคมีของเกษตรกรบ้านแม่สุริน.....	124
ภาพที่ 4.22	สรุปปัจจัยความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน.....	130
ภาพที่ 5.1	สรุปปัจจัยความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน.....	143
ภาพที่ 5.2	สรุปแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหาร ของชุมชนบ้านแม่สุริน.....	146

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากภาวะวิกฤติพลังงาน ที่ได้ส่งผลกระทบต่อต้นทุนการผลิตในภาคการลงทุน และภาคการเกษตร ซึ่งเป็นแหล่งการค้าและอาหารของโลก ต่อมาคือผลกระทบที่ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ของภาวะโลกร้อน ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบการผลิตอย่างรุนแรง ทั้งการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ความรุนแรงของภัยธรรมชาติ การพัฒนาตนเองของโรค แมลงศัตรูพืช ทำให้ชาวโลกกำลังจะสูญเสียสิ่งสำคัญที่สุดไป นั่นคือ ความมั่นคงทางอาหาร อันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ประเทศไทย ก็เป็นประเทศหนึ่งที่กำลังได้รับผลกระทบจากการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม จนไปลดทอนความสามารถในการพึ่งตนเอง ทั้งในด้านวิธีการทำการเกษตรซึ่งเป็นวิถีหลักของชุมชนท้องถิ่น และการแสวงหาอาหารตามแหล่งธรรมชาติ เป็นเหตุให้หลายๆ ชุมชนอยู่ในภาวะความเสี่ยงของความมั่นคงทางอาหาร

บ้านแม่สุริน หมู่ที่ 3 ตำบลขุนยวม อำเภอยวน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง มีจำนวนครัวเรือนประมาณ 250 ครัวเรือน มีประชากรประมาณ 750 คน ที่ประกอบไปด้วยหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งชาวไทยใหญ่ คนเมือง และกระเหรี่ยง ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม บ้านแม่สุรินเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของชุมชนท้องถิ่นส่วนหนึ่งในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่พยายามดำรงอยู่ให้ได้ท่ามกลางวิกฤต ซึ่งสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปในบริบทของจังหวัดแม่ฮ่องสอน อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บนฐานคิดที่ให้คุณค่าและพยายามดูแลรักษาระบบธรรมชาติ ให้คุณค่าต่อความเป็นมนุษย์ มีวัฒนธรรมของการช่วยเหลือเกื้อกูล อย่างไรก็ตามก็ยังมีสิ่งที่จะรับประกันได้ว่าชุมชนเหล่านี้จะไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติดังกล่าวข้างต้น เนื่องจากกำลังก้าวเข้าสู่การเผชิญกับปัญหาของภาวะความเสี่ยงเรื่องอาหาร ซึ่งมีต้นตอที่เกิดขึ้นมาอยู่หลายประการ เริ่มตั้งแต่ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่ชุมชนได้พึ่งพิง การผลิตภาคการเกษตรผันผวน ทั้งในเรื่องอัตราผลผลิตที่ได้ ความไม่แน่นอนของราคารวมถึงการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยวเพื่อเศรษฐกิจรายได้ กับพืชอาหารเพื่อการพึ่งตนเองในการบริโภคในครัวเรือน ทำให้บางช่วงเวลาเกิดความสับสน เริ่มส่งผลกระทบต่อชีวิต

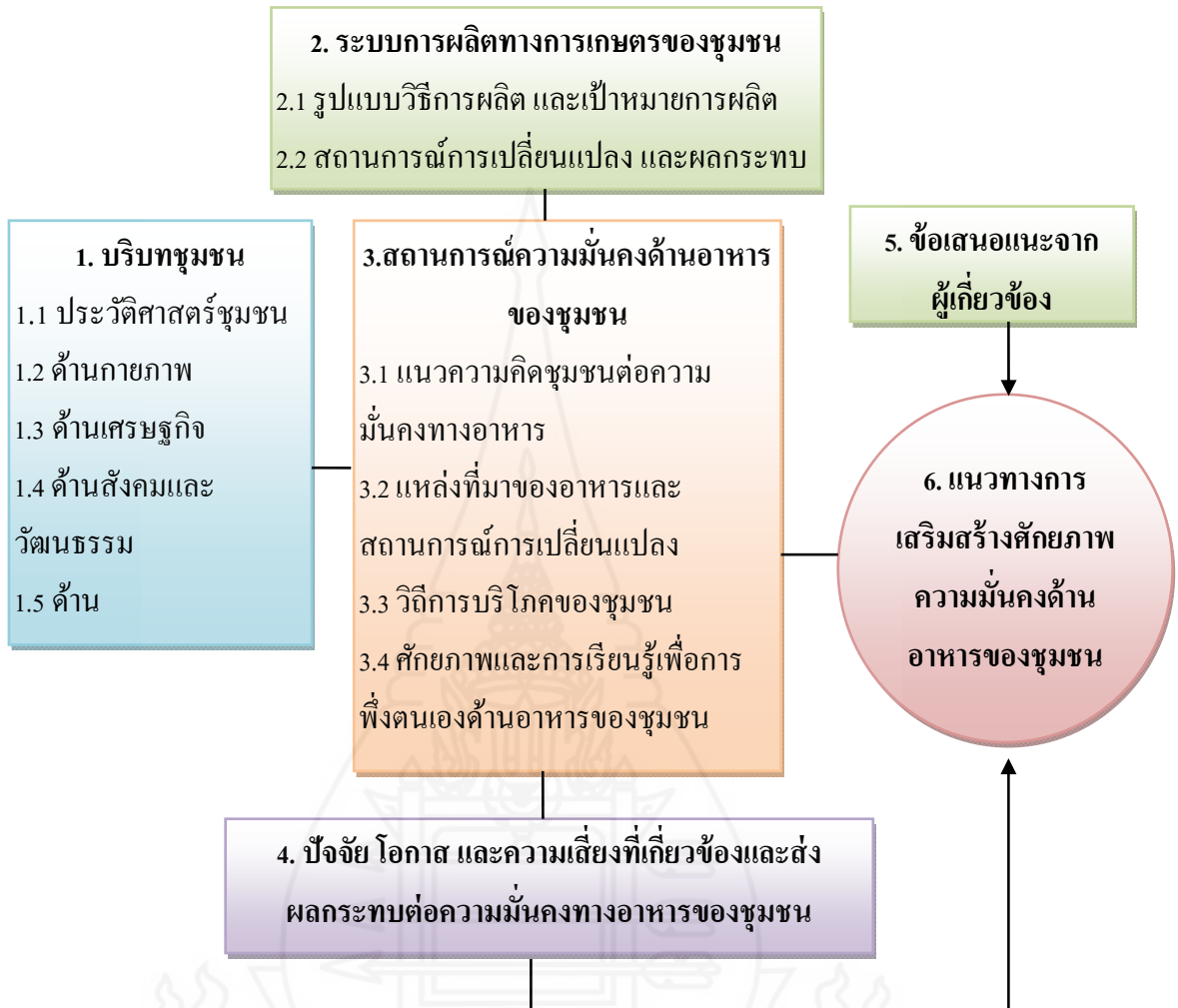
ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่เคยสามารถพึ่งพาตนเองในการผลิตได้ในระดับหนึ่ง ในขณะที่การเข้าถึงของระบบโลกาภิวัตน์ก็เป็นที่ไปอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเทคโนโลยีล้ำสมัย สิ่งของอุปโภคบริโภคใหม่ๆ เข้ามาแทนที่ของเดิมที่ถูกกำหนดให้ล้าสมัยและเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งบางแง่มุมทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและทันต่อกระแสภายนอกมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงก็ทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะความเสี่ยง อ่อนแอลง โดยเฉพาะเรื่องค่านิยมในการบริโภคที่เป็นเรื่องใหญ่ที่มักถูกมองข้าม ซึ่งทั้งหมดล้วนส่งผลโดยรวมต่อความมั่นคงทางอาหารอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

ดังนั้นท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปและความไม่แน่นอนในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นอย่างบ้านแม่สุริน จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงปัจจัยเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันว่าชุมชนมีศักยภาพในการจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารอยู่มากน้อยเพียงใด และมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อให้ทราบสถานการณ์ด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางในการที่จะเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาบริบทชุมชนบ้านแม่สุริน
- 2.2 เพื่อศึกษาระบบการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน
- 2.3 เพื่อศึกษาปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน
- 2.4 เพื่อศึกษา วิเคราะห์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. ขอบเขตของการวิจัย

4.1 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ทำการศึกษบริบทชุมชน ด้านประวัติศาสตร์ ด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการ ระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน เกี่ยวกับ รูปแบบวิธีการผลิต และเป้าหมายการผลิต สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ รวมถึง สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน เกี่ยวกับแนวความคิดของชุมชนต่อความมั่นคงทางอาหาร แหล่งที่มาอาหาร และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง วิธีการบริโภคของชุมชน ศักยภาพและ

การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชน ปัจจัยโอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ข้อเสนอแนะต่อการจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจากผู้เกี่ยวข้อง และแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

4.2 ขอบเขตเชิงพื้นที่ ศึกษากรณีบ้านแม่สุริน ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

4.3 ขอบเขตเชิงเวลา ทำการศึกษาในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม 2555

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

5.1 ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน หมายถึง ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านอาหาร รวมทั้งมีความสามารถเข้าถึงหรือตัดสินใจด้านทรัพยากรอาหารได้อย่างเป็นธรรม เพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวันได้ในปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการและความพึงพอใจของคนในชุมชนด้วยวิธีการเก็บหาอาหารตามธรรมชาติ โดยจะต้องมีสิทธิเข้าถึงในทรัพยากรธรรมชาติได้ง่าย ไม่ถูกจำกัดพื้นที่ในการใช้ประโยชน์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องอยู่บนพื้นฐานการบริหารจัดการที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน และการผลิตอาหาร (ระบบการเกษตร) โดยที่คนในชุมชนสามารถใช้ทักษะและเครื่องมือเพื่อนำอาหารจากแหล่งต่างๆ มาบริโภคในชีวิตประจำวันได้อย่างพอเพียงและต่อเนื่องอย่างยั่งยืน รวมถึงการแลกเปลี่ยนหรือการซื้อและการเกื้อหนุนกันในทางวัฒนธรรมการแบ่งปัน

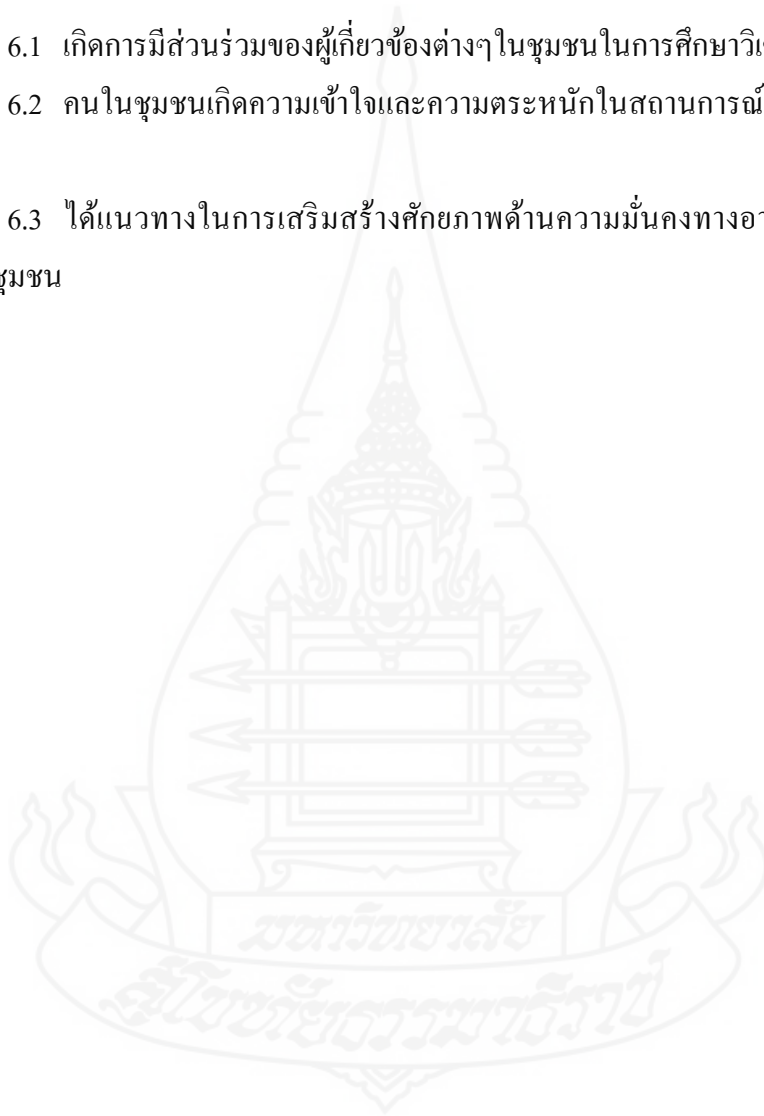
5.2 แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน หมายถึง การกำหนดกรอบแผนกระบวนการดำเนินงานเพื่อเป็นการกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน ประสานให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการบริหารจัดการในมิติต่างๆ ที่สูงขึ้น ทั้งขีดความสามารถในการเตรียมความพร้อมชุมชน การเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำ การให้ความรู้และจิตสำนึกในด้านความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชน รวมไปถึงการให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ตัดสินใจ วางแผนดำเนินงานและติดตามประเมินผลการดำเนินงานของชุมชน อันเป็นการตอบสนองต่อเป้าหมายที่วางไว้

5.3 การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการในการศึกษา สืบค้นสำรวจ ตรวจสอบสภาพโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนทั้งในเชิงของการรวมกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ ความผูกพัน ความขัดแย้ง การควบคุมแบบแผนการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งความต้องการของชุมชนต่อการพัฒนาชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุข การเมือง วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการสะท้อนข้อมูลของ

ชุมชนเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ วางแผน ตัดสินใจ ดำเนินการและการติดตามผลในสิ่งที่ชุมชนได้
ตัดสินใจไป อันมีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 6.1 เกิดการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องต่างๆในชุมชนในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล
- 6.2 คนในชุมชนเกิดความเข้าใจและความตระหนักในสถานการณ์ด้านความมั่นคงทาง
อาหาร
- 6.3 ได้แนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับ
บริบทของชุมชน

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องนี้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอนายูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นเพื่อทำการทบทวนวรรณกรรม และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย
 - 1.1 แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในความหมายทั่วไป
 - 1.2 แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในบริบทสังคมไทย
 - 1.3 แนวคิดเรื่องเกณฑ์ชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร
 - 1.4 แนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร
2. แนวคิดการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน
3. งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน
4. การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม
 - 4.1 แนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชน
 - 4.2 เครื่องมือการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย
 - 4.2.1 การประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal : RRA)
 - 4.2.2 การประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA)
 - 4.2.3 การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค (SWOT analysis)
 - 4.2.4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)
 - 4.2.5 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)
 - 4.2.6 การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview)
 - 4.2.7 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร

1.1 แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในความหมายทั่วไป

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552 :6-8) ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการของแนวคิดด้านความมั่นคงทางอาหารว่า ได้เริ่มต้นตั้งแต่ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2513- 2522 ในภาวะที่ทั่วโลกกำลังประสบปัญหาการขาดแคลนธัญพืช ส่งผลให้เกิดวิกฤตด้านราคาอาหาร พร้อม ๆ กับภาวะวิกฤตราคาน้ำมัน นอกจากนี้ ศจินทร์ ประชาสันต์ ได้อ้างถึง FAO. (2006) ว่าแนวคิดด้านความมั่นคงทางอาหารได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในการประชุมอาหารโลกปี พ.ศ.2517 โดยที่ประชุมมองความมั่นคงทางอาหารว่าเป็นปัญหาที่เกิดมาจากความ “ไม่พอเพียงทางด้านอุปทาน” ของประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ อย่างไรก็ตาม แนวคิดความมั่นคงทางอาหารก็ได้ถูกพัฒนาให้มีมิติที่ซับซ้อนขึ้นตามพลวัตความเข้าใจของผู้คนในเรื่องบทบาทอาหาร พัฒนาการที่สำคัญคือการเสนอว่า ประเทศที่มีประชากรขาดแคลนอาหารจำนวนมากล้วนเป็นประเทศผู้ส่งออกอาหารทั้งนั้น ดังนั้น การขาดแคลนอาหารไม่ได้เกิดจากอาหารไม่เพียงพอหรือขาดหลักประกันทางกฎหมายเท่านั้น แต่เกิดจากการเข้าถึงสิทธิด้านอาหารในทางการเมือง การขยายแนวคิดความมั่นคงทางอาหารจึงไม่ได้ผูกติดอยู่กับความพอเพียงของอุปทานอาหารในระดับมหภาคเท่านั้นอีกต่อไป แต่ยังคงพิจารณาถึงมิติ “การเข้าถึง” และ “เสถียรภาพ” ในระดับบุคคลและครัวเรือนด้วย

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552 :6-8) สรุปว่า จากการที่แนวคิดความมั่นคงทางอาหารได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีผู้นิยามความมั่นคงทางอาหารไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านความหมาย และดัชนีชี้วัด อย่างไรก็ตาม นิยามที่เป็นที่รู้จักและได้รับการอ้างอิงมากที่สุดมาจากการประชุมสุดยอดอาหารโลก (WSF) ในปี พ.ศ. 2539 ซึ่งระบุว่า

ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง “...คนทุกคนมีความสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ในการตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขา เพื่อให้เกิดชีวิตที่ประกอบด้วยความกระตือรือร้นและสุขภาวะ”

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552 :6-8) จากความหมายข้างต้น องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO) ได้แบ่งและให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติย่อย ได้แก่

1) *ความพอเพียง*: ความพอเพียงของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือทางอาหาร

2) *การเข้าถึง:* การเข้าถึงทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรที่ว่าหมายความถึงความสามารถของบุคคลที่จะกำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าหนึ่งๆ ได้ภายใต้บริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ (รวมถึงสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน)

3) *การใช้ประโยชน์:* การใช้ประโยชน์ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ น้ำสะอาด และการรักษาสุขภาพและสุขอนามัยเพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการซึ่งความต้องการทางกายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนอง โดยนัยยะนี้ จึงสัมพันธ์กับปัจจัยนำเข้าที่ไม่ใช่อาหารด้วย

4) *เสถียรภาพ:* เพื่อจะมีเสถียรภาพทางอาหาร ประชาชน ครัวเรือนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่เข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร (เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล) ในความหมายนี้ จึงครอบคลุมถึงทั้งมิติความพอเพียงและการเข้าถึงอาหาร

ขณะเดียวกัน South Centre (1997:9-45) อ้างใน สุรัชย์ รักษาชาติ (2545:32-33) ได้ขยายองค์ประกอบในความมั่นคงทางอาหารจากกรอบของ เอฟเอโอ เพิ่มออกเป็น 5 มิติ คือ

1) การมีอาหารอย่างพอเพียง (food sufficiency) หมายถึงการกระจายอาหารและความต้องการทางโภชนาการขั้นพื้นฐานให้กับทุกคนได้อย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในภูมิภาคทางเอเชียใต้ และแอฟริกาที่ยังมีปริมาณแคลอรีโดยเฉลี่ยต่อคนต่อวันน้อยมาก

2) การพึ่งพิงตนเองได้ (autonomy) เป็นมโนทัศน์ในเชิงคุณภาพ (qualitative concept) ที่มีความเกี่ยวพันทั้งในระดับประเทศ และกลุ่มต่างๆ ทางสังคม ในระดับประเทศหรือระดับชาตินั้น การพึ่งพิงตนเองมีความหมายถึงการที่รัฐชาติไม่ยอมอยู่ภายใต้การควบคุม หรือการออกคำสั่งทางนโยบายจากต่างชาติหรือองค์กรอื่นๆ ซึ่งในประเด็นนี้มีความเชื่อมโยงกับการพึ่งพิงการนำเข้าอาหารจากต่างประเทศด้วย เนื่องจากการนำเข้าอาหารเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่บ่งบอกถึงความไม่สามารถที่จะผลิตอาหารได้เอง หากเมื่อใดก็ตามประเทศที่ส่งออกเกิดสงครามหรือวิกฤตใดๆ ขึ้นมาก็จะทำให้ประเทศผู้นำเข้าอาหารได้รับผลกระทบตามไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ในเรื่องของภาระหนี้สินต่างประเทศซึ่งเป็นปัญหาโดยทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนาก็นับเป็นปัจจัยสำคัญที่บั่นทอนระบบการพึ่งพิงตนเองด้านอาหาร เช่นกัน

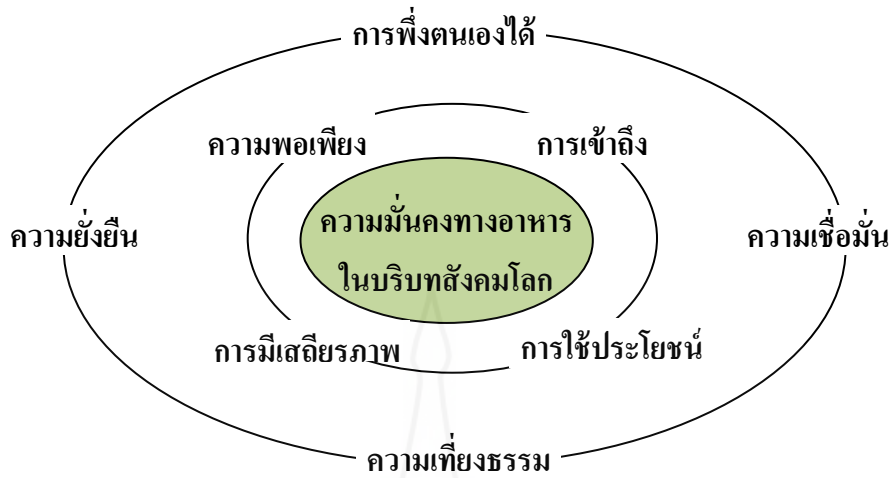
3) ความเชื่อมั่น หมายถึงการที่สามารถเชื่อมั่นได้ว่ามีปริมาณอาหารสำรองอย่างพอเพียงในระหว่างความผันผวนของภูมิอากาศ ฤดูกาลในรอบปีรวมถึงปัจจัยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมที่มีพลวัตเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจึงจำเป็นต้องแสวงหาแหล่งอาหารอันมั่นคง (reliable food

supplies) เพื่อสำรองไว้ให้กับคนในชาติซึ่งได้แก่ ผลผลิตที่ได้จากภายในประเทศ (domestic food production) การนำเข้า การเข้าถึงแหล่งอาหารสำรอง นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วนของสังคมเพื่อการชำระรักษาไว้ซึ่งความพอเพียงของอาหารอีกด้วย

4) ความเที่ยงธรรม (equity) นับว่าเป็นมิติที่มีความสำคัญมากที่สุดประการหนึ่ง เพราะเป็นหนทางที่จะสร้างหลักประกันว่าทุกๆ บัณฑิตและกลุ่มต่างๆ ทางสังคมจะสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างเสมอภาคและเพียงพอ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ยากจนในสังคม เช่น เกษตรกรผู้ยากไร้ขาดแคลนในที่ทำกิน ซึ่งในกรณีนี้ก็ต้องจำเป็นต้องให้มีการปฏิรูปทางการเกษตรเพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้าถึงทรัพยากรทางการเกษตรต่างๆ เช่น ที่ดินทำกิน อันเป็นปัจจัยสำคัญหรือเป็นฐานของแหล่งอาหารที่จำเป็นเกือบทุกชนิดของคนยากจนในชนบท

5) ความยั่งยืน (sustainability) การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) มีนัยถึงบริบทการพัฒนาที่คนในอนาคตสามารถประสบกับสิ่งที่ต้องการได้เหมือนกับคนในยุคปัจจุบันที่กำลังได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์อยู่ หากกล่าวถึงความยั่งยืนในความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นมโนทัศน์ที่พยายามให้คนรุ่นหลังได้มีอาหารบริโภคอย่างพอเพียง ซึ่งการกระทำดังกล่าวจำเป็นต้องปรับกระบวนการพัฒนาที่สร้างการพัฒนาที่มีความหมายให้มียั่งยืนถึงการพัฒนาดังกล่าวทั้งหมดของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการมีคุณภาพที่ดีของคนในสังคมควบคู่กันไป เพราะไม่เช่นนั้นแล้วความมุ่งหวังความเจริญเติบโตในเชิงปริมาณทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวจะมีผลในระยะยาวทำให้เกินขีดจำกัดความเจริญ กล่าวคือจะมีมลพิษที่เป็นผลกระทบจากภายนอกในทางลบ (negative externalities) ซึ่งก่อให้เกิดความยั่งยืนในที่สุด

จากการให้ความหมาย และกำหนดข้อพิจารณาถึงองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารโดยทั่วไปและในบริบทของสังคมโลกดังกล่าวมาข้างต้น พบว่าในด้านความหมายแล้ว โดยส่วนใหญ่ได้ยึดเอาแนวความคิดของเอฟเอโอเป็นแนวคิดหลัก ที่ครอบคลุมในมิติที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ การมีเสถียรภาพ และได้มีการอธิบายขยายความเพิ่มเติมในรายละเอียดขององค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ การพึ่งตนเองได้ ความเชื่อมั่น ความเที่ยงธรรม และความยั่งยืน ซึ่งสามารถแสดงความเชื่อมโยงแนวความคิดในด้านความหมายและองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารได้ดังภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 แนวความคิดด้านองค์ประกอบความมั่นคงทางอาหารในบริบทสังคมโลก

1.2 แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในบริบทสังคมไทย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าแนวความคิดด้านความมั่นคงทางอาหารในแบบฉบับของเอฟเอโอจะเป็นที่ยอมรับและอ้างถึงมากที่สุด แต่ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากผู้เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนแนวคิดความมั่นคงทางอาหารในบริบทของสังคมไทยถึงจุดบกพร่องที่สำคัญ คือ คำนิยามข้างต้นเน้นเฉพาะเป้าหมายความมั่นคงทางอาหาร แต่ไม่ได้พูดถึงที่มาของอาหาร กระบวนการผลิตอาหาร และบริบทแวดล้อมอื่นๆ ของความมั่นคงทางอาหาร ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษามิติอื่นๆ ของความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งอาจไม่ใช่เรื่องของอาหารโดยตรง แต่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร เช่น สถานการณ์ความเสี่ยง ความเปราะบาง ประเด็นความเป็นธรรมทางสังคม การพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาชุมชน รวมถึงระบบการจัดการผลผลิตที่ส่งเสริมสนับสนุนการผลิตอย่างยั่งยืน อาทิ การปฏิรูปที่ดิน การจัดการแหล่งน้ำ และปัจจัยการผลิตต่างๆ การกระจายผลผลิตและผลประโยชน์ที่เป็นธรรมแก่เกษตรกร ชุมชน ประเทศชาติเป็นต้น ซึ่งได้มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ถึงแนวคิดด้านความมั่นคงทางอาหารเพิ่มเติมที่หลากหลายทั้งสอดคล้องและแตกต่างกันไปดังนี้

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552 : 3) ได้กล่าวไว้ในรายงานฉบับย่อ เรื่อง Thailand's Food Security ซึ่งเสนอต่อ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme) ประเทศไทย ว่า พัฒนาของแนวคิดด้านความมั่นคงทางอาหารมีมาอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงพลวัตความเข้าใจของผู้คนต่อบทบาทอาหารในสังคมมนุษย์ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น คำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” เกิดขึ้นครั้งแรกในปี 2517 ในการประชุมอาหารโลก ซึ่งนิยามความมั่นคงทางอาหารว่าเป็นปัญหาความไม่พอเพียงทางด้านอุปทานของประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ หลังจากนั้นเกิดแนวคิดเรื่อง การทรงสิทธิ์ด้านอาหาร (Food entitlement) ซึ่งนิยามอาหารว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน

ทำให้แนวคิดความมั่นคงทางอาหารไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในความหมายของอุปทานในระดับมหภาค เพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงมิติการเข้าถึงและเสถียรภาพของความมั่นคงทางอาหารในระดับบุคคล และครัวเรือนด้วย ในช่วงหลังๆ ความมั่นคงทางอาหารยังได้ขยายครอบคลุมการพิจารณาปัจจัยและบริบทที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชน ซึ่งทำให้ประเด็นสำคัญอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น ความเป็นธรรมทางสังคม การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบของแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร

รายงานดังกล่าวสอดคล้องกับสำนักงานพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารสุขภาพ (2554 : 69) ได้กล่าวไว้ในเอกสารรายงานสถานการณ์เด่นทางสุขภาพของคนไทยปี 2554 หัวข้อความ (ไม่) มั่นคงทางอาหารจากโลกถึงไทย ว่านอกจาก 4 องค์ประกอบสำคัญด้าน ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพแล้ว ยังควรคำนึงถึงระบบการจัดการผลผลิตที่ส่งเสริมสนับสนุน การผลิตอย่างยั่งยืน อาทิ การปฏิรูปที่ดิน การจัดการแหล่งน้ำ และปัจจัยการผลิตต่างๆ การกระจาย ผลผลิตและผลประโยชน์ที่เป็นธรรมแก่เกษตรกร ชุมชนประเทศชาติ ถ้าเปรียบเทียบความมั่นคงของ อาหารกับภูเขาน้ำแข็ง ราคาอาหารแพง ขาดแคลนมากขึ้น เป็นเพียง “ยอด” ที่โผล่พ้นน้ำเท่านั้น เพราะเป็นสิ่งที่เห็นง่าย เห็นชัดแต่ฐานมึนที่จมอยู่ใต้น้ำนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความ มั่นคงทางอาหารทั้งสิ้น แถมยังเกี่ยวพันโยงใยส่งผลซึ่งกันและกัน ดังตัวอย่างที่มีการรวบรวม 10 มลเหตุของความไม่มั่นคงทางอาหาร” ในกรณีของประเทศไทยว่าประกอบด้วย

- 1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรอาหาร ได้แก่ การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ การเสื่อมโทรมของดิน และปัญหาทรัพยากรน้ำ
- 2) ปัญหาของระบบการผลิตอาหารที่ไม่ยั่งยืน ได้แก่ ปัญหาพันธุกรรมในการผลิตอาหาร การพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีการเกษตร การลดลงของเกษตรกรรายย่อย และการขยายตัวของธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่
- 3) ปัญหาโครงสร้างของที่ดินทำกินและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร
- 4) บทบาทของค่าปลีขนาดใหญ่และโมเดิร์นเทรดที่มีบทบาทมากขึ้นในระบบการกระจายอาหาร
- 5) การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลกและผลกระทบต่อการผลิตอาหาร
- 6) ผลกระทบจากการเปิดเสรีการค้าและความตกลงระหว่างประเทศต่อระบบอาหาร
- 7) ปัญหาสุขภาวะที่เกิดจากระบบอาหาร คือ กรณีสารเคมีตกค้างทั้งในตัวเกษตรกรและอาหาร
- 8) การแผ่ขยายของอาณานิคมทางอาหาร คือการไล่ล่าหาที่ดินของบรรดาประเทศยักษ์ใหญ่

9) วัฒนธรรมอาหารต่างชาติครอบงำอาหารท้องถิ่น อาทิ ความนิยมอาหารฟาสต์ฟู้ด อาหารญี่ปุ่น

10) การขาดนโยบายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารระดับประเทศ

ปิยนาด อิมดี (2547:17) กล่าวว่า ปัจจุบันมุมมองของชาวนา เกษตรกร และประชาสังคมทั่วโลก ที่ตระหนักถึงการใช้นโยบายของผู้มีอำนาจที่ไม่ให้เกษตรกรมีส่วนร่วม จึงบัญญัติคำใหม่ขึ้นมาต่อต้านคำถามและให้ความหมายใหม่เพื่อจะใช้ได้จริง คือ “Food Sovereignty” เพื่อแทนคำว่า “Food Security” ที่เกิดขึ้นจากนโยบายของธนาคารโลก และคำว่า “Food Sovereignty” ก็ยังไม่มียุทธศาสตร์เป็นไทยที่ชัดเจน บางคนนิยมใช้ “อธิปไตยทางอาหาร” หรือ “สิทธิทางอาหาร” หรือ “อิสระทางอาหาร”

เวีย คัมเปซีนา (2539:2) อ้างในปิยนาด อิมดี (2547:17) ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมถึงอำนาจอธิปไตยทางอาหารว่า หมายถึงการใช้และดูแลทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะที่ดิน น้ำ และเมล็ดพันธุ์ เกษตรกรจะต้องมีสิทธิที่จะจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ สิ่งเหล่านี้จะสำเร็จได้ด้วยฐานระบบเศรษฐกิจที่เหมาะสม ความมั่นคงในการครอบครองที่ดิน ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และการลดการใช้สารเคมีเกษตร ความยั่งยืนในระยะยาวจะเกิดขึ้นได้เมื่อลดการพึ่งพาสารเคมี ไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้น และหันเหจากการผลิตเชิงอุตสาหกรรม สอดคล้องกับ นิรนาม (2545:1) ที่ได้กล่าวถึง ประชาธิปไตยทางอาหาร: สิทธิของมนุษย์ทุกคน ในจุดสารความมั่นคงทางอาหารว่า “อธิปไตยทางด้านอาหาร” หมายถึง การให้ความสำคัญสูงสุดต่อสิทธิของประชาชน และชุมชน ที่จะมีอาหารยังชีพและทำการผลิตอาหารมากกว่าการให้ความสำคัญต่อการค้า แนวทางนี้หมายถึงการให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมและสนับสนุนตลาดท้องถิ่นและผู้ผลิตมากกว่าการผลิตเพื่อการส่งออกและการนำเข้าอาหาร

นอกจากนี้ในการให้นิยามความหมายต่อความมั่นคงทางอาหาร สุธานี มะลิพันธ์ (2552:11) ได้อ้างถึงสำนักงานสนับสนุนการพัฒนาศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, 2546 ว่าในส่วนของประเทศไทยนั้นในปี 2536 โดยสำนักงานสนับสนุนการพัฒนาศาสตร์แห่งชาติด้านอาหารได้นิยามความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับปิยนาด อิมดี (2547:18) ที่ได้อ้างถึงในอรพรรณ ศรีสุขวัฒนา ในการให้ความหมายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ว่าครอบคลุมถึงประเด็นดังต่อไปนี้

1) การมีอาหารพอเพียงสำหรับบริโภคของทุกคนภายในครอบครัวและชุมชน และชุมชนอื่นๆ

2) อาหารมีคุณภาพ ปลอดภัย และมีความหลากหลายครบถ้วนตามหลักโภชนาการ ตลอดจนสอดคล้องกับวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

3) มีระบบการผลิตที่เกื้อหนุนและรักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา สร้างให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ รวมถึงการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

4) มีระบบการจัดการผลผลิตที่สอดคล้องเหมาะสม เป็นธรรม และสร้างให้เกิดการกระจายอาหารอย่างทั่วถึงในระดับครอบครัวและชุมชน

5) มีความมั่นคงทางการผลิต คือ มีที่ดิน และสามารถนำทรัพยากรเพื่อการเกษตรมาสร้างให้เกิดความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรต่อผู้ผลิต กล่าวคือเกษตรกรสามารถพึ่งตนเองในเรื่องของปัจจัยการผลิตได้

อย่างไรก็ดี นพรัตน์ ละมุล (2543:10) ได้เสนอว่าเรื่องความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องที่นิยามจากทัศนะของเอฟเอโอ และเป็นคำที่เกิดจากผลของการปฏิบัติเชิงจากนโยบายของธนาคารโลกที่มีต่อประเทศโลกที่สาม ที่เน้นรายได้และการเพิ่มผลผลิตทางอาหาร เราไม่ควรเดินตามคำหรือวาทกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เราควรดูถึงเนื้อหาถึงกระบวนการก่อเกิด และพื้นฐานของมนุษย์ที่เท่าเทียมกันหรือไม่

ปิยนาด อิ่มดี (2547:18-20) ได้สรุปถึงความหมายของความมั่นคงทางอาหารไว้ว่า หมายถึง การกินคืออยู่ดีของครอบครัว ชุมชน และสามารถพึ่งตนเองทางด้านอาหารได้ โดยจะต้องมีสิทธิและสามารถเข้าถึง ในทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และอาหารธรรมชาติได้ง่าย และใช้ความรู้ ภูมิปัญญา ทักษะ ความสามารถ และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในชุมชนมาจัดการกับทรัพยากรเหล่านั้นอย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชน และระบบนิเวศ อันที่จะทำให้ครอบครัวและชุมชนสามารถมีอาหารเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียงตลอดเวลาที่ต้องการ และอาหารนั้นจะต้องสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนนั้นประกอบด้วย 3 มิติ หลัก ได้แก่

1) การมีอยู่ของอาหาร (Food Availability) การมีปริมาณเสปียงอาหารที่มีคุณภาพเหมาะสมอย่างมั่นคงและเพียงพอต่อทุกคน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคืออาหารนั้นจะต้องสามารถหาได้ และมีการนำมาใช้ได้ตลอดเวลา ทุกคนสามารถนำอาหารมาใช้ในการบริโภคได้อย่างมีปริมาณพอเพียง มีคุณภาพ และมีหลากหลายชนิด และจะต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นนั้นด้วย จะต้องมีการสะสมอาหารไว้ให้เพียงพอต่อความต้องการบริโภค ซึ่งการมีอยู่ของอาหารและการหาอาหารนั้นได้ มีเงื่อนไขอยู่ที่ฤดูกาล แหล่งอาหาร และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ หรือกล่าวคือทรัพยากรอาหารที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ (Open Resource – Private Resource)

2) การเข้าถึงอาหาร (Food Accessibility) หมายถึงทุกคนสามารถเข้าถึง (มี) ทรัพยากรเพียงพอที่จะนำมาทำเป็นอาหารที่มีคุณค่า เข้าถึงทรัพยากรที่เหมาะสมสำหรับอาหาร เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า เทคโนโลยี สามารถหาอาหารที่อยู่ในท้องถิ่นของตนเองได้ หรือคือการมีความสามารถในการมี

อาหารได้ (Affordability) ไม่ว่าจะเป็นทางตรง คือมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และทางอ้อม คือสามารถซื้ออาหารมาได้ หรือราคาของอาหารไม่แพงเกินไป กล่าวได้ว่าการได้มาซึ่งอาหารจะต้องเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของทุกคน ทุกคนมีสิทธิที่จะเลือกปลูกและบริโภคได้ โดยมีปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรคือ กฎหมาย ประเพณี การมีอาชีพโดยทางอาหาร ทรัพยากรสาธารณะร่วม (Common Resource) การมีที่ดิน มีรายได้พอที่จะซื้ออาหาร ราคาของอาหารไม่แพงเกินไป รวมถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

3) การใช้อาหารให้เป็นประโยชน์ (Food Utilization) การใช้อาหารให้ถูกต้องตามหลักชีวภาพผ่านทางโภชนาการ สุขอนามัย การดูแลสุขภาพ อาหารจะต้องนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐาน และอาหารจะต้องนำมาใช้เพื่อสุขภาพของบุคคลและมีคุณค่าทางอาหาร ทางโภชนาการ มีความปลอดภัยไม่ปนเปื้อนสารเคมี ที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย โดยปัจจัยที่มีผลต่อการใช้อาหารให้เป็นประโยชน์ ได้แก่ การมีความรู้ ความสามารถหรือศักยภาพในการผลิตอาหาร การหาอาหาร การประกอบอาหาร เทคโนโลยี เครื่องมือในการทำมาหากิน ซึ่งส่งผลต่อการนำอาหารมาใช้

1.3 แนวคิดเรื่องเกณฑ์ชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร

องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO) ได้กำหนดเกณฑ์การชี้วัดสำหรับการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารไว้ดังนี้

สุพานี ธนินูตติ(2544) อ้างใน สุธานี มะลิพันธ์ (2552:75) ว่าเกณฑ์การชี้วัดสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับโลก (Global Food Security Situation) ประกอบด้วยเกณฑ์การประเมินใน 4 ประเด็นหลัก คือ

1) การประเมินสต็อกคงเหลือของธัญญาหารโลก โดยการสำรวจปริมาณธัญญาหารแล้วนำมาเปรียบเทียบกับความต้องการในการบริโภคของประชากร ซึ่งมาตรฐานของเอฟเอโอ ได้กำหนดว่าเมื่อเปรียบเทียบระหว่างปริมาณอาหารกับความต้องการบริโภคถ้ามีอัตราส่วนเท่ากับร้อยละ 17-18 เป็นตัวชี้วัดว่ามีความมั่นคงทางอาหาร

2) การพิจารณาถึงศักยภาพและความสามารถของประเทศผู้ส่งออกอาหารที่สำคัญ 5 ประเทศหลักของโลกได้แก่ ออสเตรเลีย อาร์เจนตินา แคนาดา สหภาพยุโรป และสหรัฐอเมริกา

3) การสำรวจปริมาณสต็อกคงเหลือของธัญญาหารในแต่ละหมวด ได้แก่ ข้าวสาลี ข้าวโอ๊ต ข้าวโพด

4) การติดตามประเมินการผลิตัญญาหาร ซึ่งจะเป็นการประเมินจากกลุ่มประเทศที่มีประชากรที่มีรายได้ต่ำและประชากรมีภาวะการขาดแคลนอาหารสูง อาทิ จีน อินเดีย และการประเมินการเคลื่อนไหวของราคาส่งออกัญญาหารชนิดต่างๆ เช่น ข้าวโพด ข้าว

สุธานี มะลิพันธ์ (2552:76) ยังได้กล่าวถึงว่า ในเกณฑ์ชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับประเทศ (National Food Security Situation) ประกอบด้วย

1) ตัวชี้วัดด้านความพร้อมของอาหารกับความต้องการบริโภคอาหารของคนในประเทศ โดยพิจารณาจากความต้องการพลังงานของอาหาร ต่อคน ต่อวัน

2) ตัวชี้วัดด้านความสามารถในการเข้าถึงอาหาร ซึ่งเป็นความสามารถที่จะเข้าถึงอาหารได้ตลอดเวลา โดยพิจารณาจากรายได้ประชาชาติของประชากรต่อคน ต่อปี และสัดส่วนในด้านรายจ่ายอาหารรวม

3) ตัวชี้วัดด้านการมีปริมาณอาหารสะสม โดยพิจารณาจากความสามารถในการผลิตภายในประเทศ ได้แก่ การคาดการณ์ความหลากหลายของการผลิตอาหาร

4) ตัวชี้วัดด้านสถานการณ์บริโภคอาหารของประชาชน โดยพิจารณาจากสัดส่วนของประชากรที่ขาดอาหารเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรทั้งหมดของประเทศ

5) ตัวชี้วัดด้านสถานะทางโภชนาการ โดยพิจารณาจากสัดส่วนร้อยละของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปี ที่มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน

6) ตัวชี้วัดด้านทางสาธารณสุข โดยพิจารณาจากอัตราการเสียชีวิตของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปี

7) ตัวชี้วัดด้านอนามัย โดยพิจารณาจากปริมาณการมีแหล่งน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคที่มีคุณภาพสะอาดและปลอดภัย

สำหรับเกณฑ์ชี้วัดสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในระดับท้องถิ่น สุธานี มะลิพันธ์ (2552:76) ได้อ้างในปิยนาด อิมดี (2549) ประกอบด้วย

1) การมีอาหารเพียงพอกับความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน โดยต้องมีอาหารสะสมอยู่พอสมควร อาหารมีหลากหลายประเภท โดยบริโภคอาหารที่มีอยู่ในท้องถิ่นมากกว่าการพึ่งพาอาหารจากภายนอก อาหารในท้องถิ่นมีราคาที่เหมาะสมไม่สูงเกินไปนัก

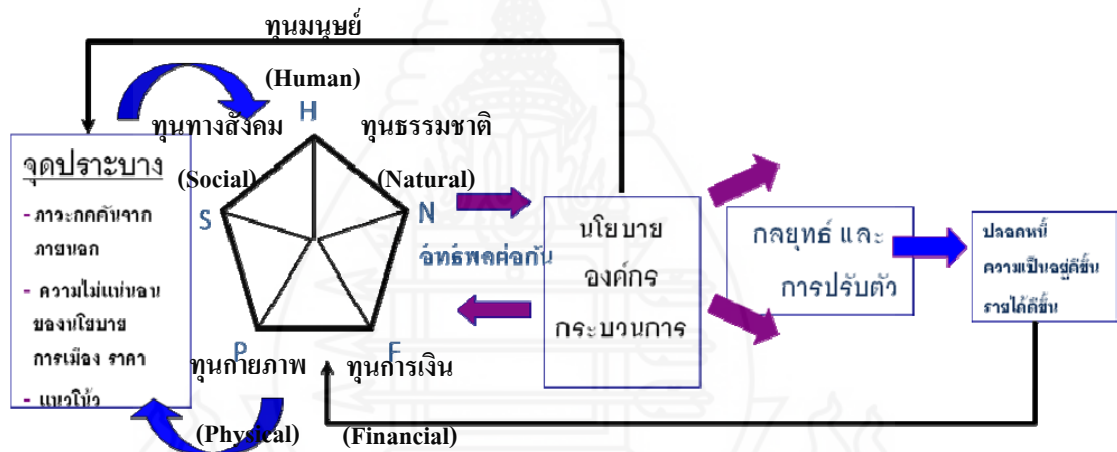
2) สมาชิกในครัวเรือนและชุมชนต้องเข้าถึงอาหารได้ทั่วถึง เท่าเทียม โดยการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่ดิน หรือการมีรายได้ที่เพียงพอสำหรับการซื้ออาหารจากร้านค้า รถขายอาหารหรือตลาดเพื่อนำอาหารมาบริโภค

3) มีระบบการจัดการที่ดี เพื่อให้มีอาหารที่เพียงพอกับความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน ต้องมีการวางแผนการใช้ทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ เพื่อผลิตอาหาร

ประเภทต่างๆ สำหรับตอบสนองความต้องการบริโภค และมีการจัดการเพื่อให้อาหารที่มีสามารถกระจายไปสู่ครัวเรือน ชุมชน ได้อย่างทั่วถึง รวมถึงการรักษาระบบนิเวศให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพหรือให้มีความสมดุลอยู่เสมอ

บุศรา ลีมนิรันดร์กุล (2553:12) ได้กล่าวไว้ในรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ “การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย” ถึงกรอบแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารเป็นการวิเคราะห์บนฐานพื้นที่ ในทางภาคเหนือ และ บริบทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง (ทุนต่างๆ) โดยพิจารณาใน 4 ประเด็น คือ แนวคิดด้านการผลิตที่ยั่งยืน ประเด็นรายได้ครัวเรือน ความเปราะบางหรือความเสี่ยงที่เกิดขึ้นได้ รวมทั้งการบริโภคที่ยั่งยืน

ภายใต้กรอบแนวคิดตัวชี้วัดด้านความมั่นคงทางอาหารดังกล่าวนี้ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล ได้เสนอเพิ่มเติมว่ายังสามารถใช้กรอบแนวคิดในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนมาวิเคราะห์ร่วมด้วยได้ ดังนี้ (ภาพที่ 2.2)

ภาพที่ 2.2 แสดงกรอบแนวคิดในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน

ที่มา : บุศรา ลีมนิรันดร์กุล (2553:14)

จากการศึกษาแนวคิดทางด้านความมั่นคงทางอาหารทั้งแนวความคิดทั่วไปในบริบทของสังคมโลกและแนวความคิดในบริบทของสังคมไทย ตลอดจนการให้นิยามความหมายของผู้เกี่ยวข้องที่หลากหลาย สามารถสรุปเพื่อนำมาเป็นกรอบความคิดในการศึกษาด้านความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารหมายถึง การที่ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านอาหาร รวมทั้งมีความสามารถเข้าถึงหรือตัดสินใจด้านทรัพยากรอาหารได้อย่างเป็นธรรม เพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวันได้ในปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการและความพึงพอใจของคนในชุมชนด้วยวิธีการเก็บหาอาหารตามธรรมชาติ โดยจะต้องมีสิทธิเข้าถึงใน

ทรัพยากรธรรมชาติได้โดยไม่ถูกจำกัดพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องอยู่บนพื้นฐานการบริหารจัดการที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน และการผลิตอาหาร (ระบบการเกษตร) โดยที่คนในชุมชนสามารถใช้ทักษะและเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อนำอาหารจากแหล่งต่างๆ มาบริโภคในชีวิตประจำวัน ได้อย่างพอเพียงและต่อเนื่องอย่างยั่งยืน รวมถึงการแลกเปลี่ยนหรือการซื้อขาย และการเกื้อหนุนกัน ในทางวัฒนธรรมการแบ่งปัน

ทั้งนี้ ได้มีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารใน 3 มิติที่สำคัญ คือ การมีอยู่ของอาหาร (Food Availability) ที่มีเงื่อนไขอยู่ที่ฤดูกาล แหล่งอาหาร และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ, ความสามารถในการเข้าถึงอาหาร (Food Accessibility) หรือความสามารถในการมีอาหารได้ (Affordability) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิในการเข้าถึงอาหาร และการใช้อาหารให้เป็นประโยชน์ (Food Utilization)

1.4 แนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร

นอกจากแนวคิดที่ได้มีการให้นิยามความหมายด้านความมั่นคงทางอาหารในมิติที่หลากหลายแล้ว ยังมีแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร และเป็นส่วนสำคัญในการนำมาพิจารณาเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบหรือปัจจัยที่ส่งผลหรือมีผลต่อความมั่นคง และความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่ง ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552 : 8) ได้เสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องใน 7 มิติที่สำคัญ ดังนี้

1) ความเปราะบาง (Vulnerability)

ความเปราะบางเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับมิติด้านเวลาหรือ “เสถียรภาพ” ของความมั่นคงทางอาหารอย่างใกล้ชิด องค์ความรู้เรื่องความเปราะบางในความมั่นคงทางอาหารยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่แล้ว ความเปราะบางเป็นแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาในงานศึกษาเรื่องความยากจนมากกว่า

ความเปราะบางในมิติของความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง โอกาสที่คนๆ หนึ่ง หรือครัวเรือนจะตกอยู่ในสถานการณ์ที่มีระดับความมั่นคงทางอาหารต่ำกว่าเกณฑ์ความมั่นคงทางอาหารขั้นต่ำที่พึงมีในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ความต่างระหว่างความมั่นคงทางอาหารและความเปราะบางคือ ในขณะที่ความมั่นคงทางอาหารให้ความสนใจสถานการณ์และวิธีการแก้ไขปัญหา (coping strategies) ด้านอาหารใน “ปัจจุบัน” แนวคิดความเปราะบางมุ่งไปที่ความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารใน “อนาคต” อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความเปราะบางจะเป็นแนวคิดที่ดูจะเป็นกลางๆ แต่เมื่อถูกใช้ในบริบทความมั่นคงทางอาหารมักจะหมายถึงผลลัพธ์ของไม่ความมั่นคงทางอาหารในเชิงลบ ทำให้ความเปราะบางมีนัยยะถึงการแทรกแซงจากรัฐหรือหน่วยงานต่างๆ เพื่อสร้าง

หลักประกันความมั่นคงทางอาหารหรือป้องกันหรือลดผลกระทบที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหารผ่านมาตรการทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ตารางที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารและความเปราะบาง

สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารใน “ปัจจุบัน”	สถานภาพความมั่นคงทางอาหารที่คาดการณ์ใน “อนาคต”	
	มั่นคงทางอาหาร	ไม่มั่นคงทางอาหาร
มั่นคงทางอาหาร	มั่นคงทางอาหาร	มีโอกาสขาดความมั่นคงทางอาหาร
ไม่มั่นคงทางอาหาร	มีโอกาสมั่นคงทางอาหาร	ขาดความมั่นคงทางอาหารเรื้อรัง
	ไม่เปราะบาง	เปราะบาง

ที่มา: Lovendal and Knowles. (2005 : 6)

เช่นเดียวกับความมั่นคงทางอาหาร ความเปราะบางของแต่ละกลุ่มคนมีระดับที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับลักษณะความเสี่ยงและความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยงหรือความไม่แน่นอนของสถานการณ์ คนที่ไร้ความมั่นคงทางอาหารวันนี้อาจมีความเปราะบางน้อยในอนาคตพอๆกับคนที่มีความมั่นคงทางอาหารวันนี้ก็ได้หากสถานการณ์ด้านอาหารในอนาคตของคนกลุ่มแรกดีขึ้น ในทางตรงกันข้าม หากคนๆหนึ่งหรือครัวเรือนมีความมั่นคงทางอาหารมากในวันนี้ แต่มีแนวโน้มหรือโอกาสที่จะขาดความมั่นคงทางอาหารในอนาคต พวกเขา ก็จะมี ความเปราะบางมาก ตาราง 1 แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถานะความมั่นคงทางอาหารในปัจจุบันและอนาคต และผลการวิเคราะห์ความเปราะบาง

อย่างไรก็ตาม ในการประเมินความเปราะบางนั้น ในวงวิชาการยังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าจะใช้วิธีการใดเป็นมาตรฐาน รวมถึงยังไม่มีเกณฑ์ในการตัดสินอย่างชัดเจนว่าเส้นแบ่งของความเปราะบางอยู่ที่ใด แต่ตัวอย่างการวิเคราะห์ความเปราะบางเท่าที่มีอยู่ เช่น

1) พิจารณาจากทรัพย์สินหรือทุนที่บุคคลหรือครัวเรือนมีอยู่ (รวมถึงทุนทางสังคม) โดยมีสมมุติฐานว่าการมีทรัพย์สินหรือทุนจะทำให้รับมือกับสถานการณ์เลวร้ายได้มากขึ้น และช่วยลดความเปราะบางลง

2) การเน้นไปที่แหล่งที่มาของความเสี่ยง ซึ่งหมายถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนับปล้น เหตุการณ์ตามกระแสแนวโน้ม หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล และศักยภาพในการจัดการ ความเสี่ยงของชุมชน

3) เน้นไปที่การพยากรณ์ความแปรปรวนหรือขาดแคลนอาหารในอนาคต

- 4) ความเป็นไปได้ที่ระดับการบริโภคของบุคคลหรือครัวเรือนจะลดต่ำลงจากระดับปกติ
- 5) การวัดภาวะน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์หรือภาวะทุพโภชนาการ
- 6) พิจารณาจากแหล่งที่อยู่ และรูปแบบวิถีชีวิต (เช่น การผลิต การหารายได้ และแนวปฏิบัติทางสุขภาพ เป็นต้น)

2) ความมั่นคงทางอาหารในมิติจิตวิทยาและสังคม

งานศึกษาความมั่นคงทางอาหารในมิติจิตวิทยาและสังคมยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย ในทางจิตวิทยา ความไม่มั่นคงทางอาหารทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกถูกกีดกันหรือขาดแคลน หรือทำให้ครัวเรือนรู้สึกกระวนกระวายใจว่าจะมีอาหารเพียงพอหรือไม่ ซึ่งนำมาสู่ปัญหาความเครียดตามมา ในมิติสังคม ความไม่มั่นคงทางอาหารหมายถึงการได้มาซึ่งอาหารโดยวิธีการที่ต่างไปจากแบบแผนปกติของสังคมและวัฒนธรรม เช่น ไม่อาจกินอาหารได้ 3 มื้อต่อวัน ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมหรืองานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับอาหาร ต้องทานอาหารที่ได้มาจากการบริจาคทาน ต้องลักขโมย หรือดิ้นหนีชำระค่าอาหาร เป็นต้น ซึ่งผลในทางสังคมนี้สามารถส่งผลกลับในทางจิตวิทยาได้ด้วย เช่น ทำให้รู้สึกไร้อำนาจ รู้สึกผิด และอาย และรู้สึกแปลกแยก เป็นต้น

งานศึกษาชิ้นหนึ่งที่ครอบคลุมทั้งมิติจิตวิทยาและสังคม คือ งานของนักวิชาการชื่อ Radimer ซึ่งมีอิทธิพลมากในวงการความมั่นคงทางอาหารของสหรัฐฯ และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาแบบสเกลสำรวจความมั่นคงทางอาหารของกระทรวงเกษตรสหรัฐฯ (USDA) ในเวลาต่อมา Radimer และทีมวิจัยได้ทำการศึกษากลุ่มผู้หญิงผู้มีรายได้น้อยในนิวยอร์ก โดยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์บรรยายถึงสถานการณ์ที่พวกเขาตกอยู่ในภาวะหิวโหยหรือใกล้เคียง ทำให้ทีมวิจัยสรุปว่าความไม่มั่นคงทางอาหารของบุคคลและครัวเรือนประกอบด้วยลักษณะ 4 อย่าง คือ ความรู้สึกกังวลใจเกี่ยวกับอาหาร คุณภาพของอาหารที่ไม่เพียงพอ ปริมาณอาหารไม่เพียงพอ และวิธีการได้มาซึ่งอาหารโดยไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 มิติของความไม่มั่นคงทางอาหารจากงานวิจัยเชิงปริมาณ

มิติความไม่มั่นคงทางอาหาร	ระดับปัจเจกบุคคล	ระดับครัวเรือน
เชิงปริมาณ	การบริโภคไม่เพียงพอ	อาหารหมดลง
เชิงคุณภาพ	ความไม่เพียงพอทางโภชนาการ	อาหารไม่เหมาะสม
เชิงจิตวิทยา	ขาดตัวเลือก รู้สึกขาดแคลน	กระวนกระวายใจเรื่องอาหาร
เชิงสังคม	รูปแบบการบริโภคถูกรบกวน	ได้อาหารมาโดยวิธีการที่สังคมไม่ยอมรับ

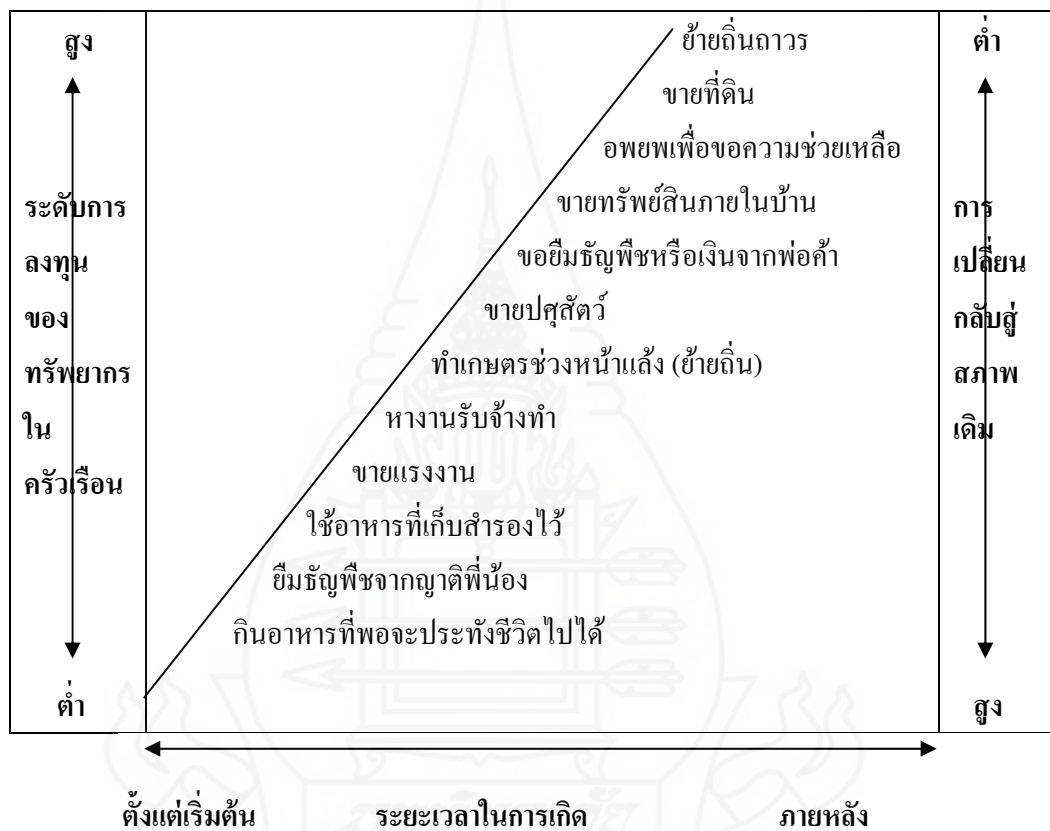
ที่มา: Radimer (1990) อ้างใน Valerie Tarasuk. (2001)

3) ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นกระบวนการที่มีพลวัต

ความไม่มั่นคงทางอาหารไม่ได้เป็นกระบวนการที่หยุดนิ่ง แต่มีพลวัตและขั้นตอนในตัวของมันเอง ครัวเรือนไม่ได้นิ่งเฉยเมื่อเกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งอาจจะแสดงออกมาทั้งในแง่ของจิตวิทยาและความพยายามแก้ไขปัญหาในลักษณะที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา เช่น งานศึกษาในกลุ่มผู้หญิงที่มีรายได้ต่ำในสหรัฐอเมริกาพบว่า เมื่อสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารเกิดขึ้น ความรู้สึกกระวนกระวายใจจะมาก่อนเป็นอันดับแรก หลังจากนั้นจึงจะตามมาด้วยการลดคุณภาพอาหาร แล้วจึงลดปริมาณอาหารของสมาชิกผู้หญิง โดยที่การลดคุณภาพและปริมาณอาหารของสมาชิกเป็นเด็กเล็กแทบจะไม่เกิดขึ้นหากสถานการณ์ยังไม่แย่งเกินไป ในทางตรงกันข้าม ในกลุ่มผู้สูงอายุพบว่า คนกลุ่มนี้จะลดคุณภาพของอาหารลงเป็นอันดับแรก แล้วจึงตามมาด้วยความรู้สึกกระวนกระวายใจหากสถานการณ์ยังไม่ดีขึ้น

การแก้ไขปัญหาหรือยุทธศาสตร์ในการปรับตัวของครัวเรือนจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับความสามารถ ทรัพยากร ความรุนแรงและระยะเวลาของสถานการณ์ รวมถึงปัจจัยด้านประชากรอื่นๆ เช่น เชื้อชาติ ศาสนา เพศ ชนชั้น อายุ เป็นต้น ภาพกราฟ 2.3 แสดงให้เห็นถึงพลวัตของการปรับตัวของครัวเรือน ในช่วงแรกที่เกิดวิกฤตขึ้น ครัวเรือนจะพยายามแก้ปัญหาโดยการลดความเสี่ยงและจัดการกับความเสี่ยงที่เกิดขึ้น เช่น ปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก ปลูกพืชหลากหลายชนิด ขยายพื้นที่เพาะปลูก เป็นต้น ซึ่งกลยุทธ์เหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วครัวเรือนไม่จำเป็นต้องลงทุนทรัพยากรมากนัก แต่หากวิกฤตยังไม่คลี่คลาย เมื่อมาถึงช่วงที่สอง ครัวเรือนก็จำเป็นต้องนำทรัพยากรที่มีอยู่ออกมาใช้มากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็น เช่น ขายวัวควาย ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ เป็นต้น และหากสถานการณ์ของครัวเรือนดำเนินต่อเนื่องมาถึงช่วงที่สามก็เป็นสัญญาณ

ของความล้มเหลวในการจัดการกับปัญหา อาจทำให้ครัวเรือนต้องล้มละลาย ขายที่ดินและต้องตัดสินใจย้ายถิ่นเพื่อหางานทำในเมืองท้ายที่สุด อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณายุทธศาสตร์ของครัวเรือน ควรตระหนักไว้ด้วยว่าในบางช่วงเวลา ครัวเรือนอาจเลือกชั่งน้ำหนักระหว่างการรักษาระดับความมั่นคงทางอาหารกับความมั่นคงอื่นๆของชีวิตไว้ เช่น ความมั่นคงทางการศึกษาของบุตร เป็นต้น ทำให้ครัวเรือนอาจยอมประสพความไม่มั่นคงทางอาหารในระดับหนึ่งต่อไปก่อนหากสถานการณ์ยังไม่ย่ำแย่จนเกินไป

ภาพที่ 2.3 รูปแบบการตอบสนองของครัวเรือนเมื่อยามอาหารขาดแคลน

ที่มา: Watts, (1988: 92)

4) ความมั่นคงทางอาหารในชุมชนของสหรัฐฯ (US's Community Food Security: CFS)

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีจุดตั้งต้นอย่างเป็นทางการในวรรณกรรมเรื่องความมั่นคงทางอาหารในประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อประมาณปี 2537 เกิดจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต้องการขยายแนวคิดและการแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทาง

อาหารแบบเดิมโดยเฉพาะในกลุ่มประชากรที่มีรายได้น้อยทำให้กลุ่มถึงระดับชุมชน เพราะเชื่อว่าความมั่นคงทางอาหารของปัจเจกบุคคลและครัวเรือนมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับบริบทแวดล้อมในชุมชน หากชุมชนมีศักยภาพและความสามารถพึ่งพาและดูแลจัดการด้านอาหารได้มากขึ้นก็จะแก้ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารได้อย่างยั่งยืนขึ้น โดยไม่ต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือเร่งด่วนจากแหล่งทุนภายนอกหรือความช่วยเหลือด้านอาหารจากภาครัฐตลอดเวลา (ดังตารางที่ 2.3) ปัจจุบัน แนวคิดนี้ถูกนำไปประยุกต์ใช้แพร่หลายในหลายร้อยองค์กรและชุมชนในทวีปอเมริกาเหนือ

ตารางที่ 2.3 การเปรียบเทียบระหว่างโครงการภายใต้แนวคิดการต่อต้านความอดอยากและความมั่นคงทางอาหารชุมชน

	ต่อต้านความอดอยาก	ความมั่นคงทางอาหารชุมชน
รูปแบบ	การรักษา สวัสดิการสังคม	การป้องกัน การพัฒนาชุมชน
หน่วยการวิเคราะห์	ปัจเจกบุคคล/ ครัวเรือน	ชุมชน
กรอบระยะเวลา	ระยะสั้น	ระยะยาว
เป้าหมาย	ลดต้นทุนทางสังคม สุขภาพบุคคล ความเป็นธรรมทางสังคม	สร้างทรัพยากรชุมชน “เมืองแห่งสุขภาพ” การเสริมสร้างอำนาจปัจเจกบุคคล
ระบบของช่องทาง	อาหารฉุกเฉิน โครงการอาหารของมลรัฐ	ตลาด การผลิตของตนเอง อาหารท้องถิ่น/ภูมิภาค
ตัวแสดง	USDA, HHS, หน่วยงานบริการสังคม สถาบันการสงเคราะห์	องค์กรชุมชน หุ้นส่วนหลายภาคส่วน
ความสัมพันธ์กับการเกษตร	สินค้า อาหารราคาถูก	สนับสนุนเกษตรกรรวมทั้งราคาเป็นธรรมสำหรับเกษตรกร
นโยบาย	รักษารฐานอาหาร	การวางแผนชุมชน

ที่มา: Winne et al. (2000: 5)

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีผู้นิยามไว้หลากหลาย โดยกว้างๆ อาจนิยามได้ว่า คือ “การที่คนทุกคนได้รับอาหารเพียงพอ มีโภชนาการ และเป็นที่ยอมรับในทาง

วัฒนธรรมตลอดเวลา จากแหล่งอาหารในท้องถิ่นที่ไม่ใช่จากความช่วยเหลือฉุกเฉิน” คำนิยามอื่นๆ อาจบรรจุมิติด้านอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาหารอยู่ด้วย เช่น หมายถึง “สภาพที่คนในชุมชนทุกคนได้รับอาหารเพียงพอ มีโภชนาการ เป็นที่ยอมรับในทางวัฒนธรรม และปลอดภัย ผ่านระบบอาหารที่ยั่งยืน ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง สร้างความเป็นธรรมทางสังคม และส่งเสริมการตัดสินใจแบบประชาธิปไตยมากที่สุด” ตามความหมายนี้ องค์ประกอบที่เพิ่มเติมขึ้นมา คือ

1) *ความยั่งยืน* หมายถึง การผลิตอาหารที่ยั่งยืน ลดใช้พลังงานฟอสซิล และสร้างตลาดระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยตรงเพื่อลดระยะทางขนส่งอาหาร

2) *ความเป็นธรรมทางสังคม* หมายถึง การหยุดยั้งความไม่เป็นธรรมด้านอาหารที่ดำรงอยู่ในสังคมที่ร้ายวอยอย่างสหรัฐฯ และยังรวมถึงในการที่บุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่ในห่วงโซ่อาหารไม่ว่าจะเป็นแรงงานรับจ้าง เกษตรกร ได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม

3) *การตัดสินใจแบบประชาธิปไตย* หมายถึง คนที่เกี่ยวข้องในระบบอาหารมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจที่จะกระทบกับความพอเพียง ต้นทุน ราคา คุณภาพ และคุณสมบัติของอาหาร

แต่ไม่ว่าจะเป็นคำนิยามใด สารสำคัญของความมั่นคงทางอาหารชุมชนภายใต้บริบทของสหรัฐฯ คือ การเน้นแก้ไขปัญหาอาหารที่ “ระบบอาหารท้องถิ่น” โดยพิจารณาตลอดทั้งห่วงโซ่อุปทานอาหาร ตั้งแต่สภาพการผลิตทางการเกษตร ช่องทางการจัดจำหน่ายอาหาร สภาพการคมนาคมขนส่งอาหาร การให้การศึกษาด้านอาหาร รวมถึงการมีส่วนร่วมระหว่างบุคคลในท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น การประเมินความมั่นคงทางอาหารชุมชนภายใต้บริบทชุมชนในสหรัฐฯ (ซึ่งอาจจะมีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างจากชุมชนในประเทศอื่นๆ) จะใช้ตัวแปรที่ค่อนข้างกว้าง เช่น จำนวนร้านค้าปลีกที่จำหน่ายอาหารสุขภาพหรืออยู่ใกล้ชุมชนรายได้ต่ำ ระบบขนส่งสาธารณะ และการเชื่อมต่อร้านอาหารหรือตลาดเกษตรกรที่มีอาหารคุณภาพและราคาพอเหมาะเข้ากับชุมชนที่มีรายได้ต่ำ ช่องทางการจัดจำหน่ายเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ปัญหาสุขภาพของคนในชุมชน (เช่น เบาหวาน อัตราการตายทารก สัดส่วนเด็กทารกที่น้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์) เวลาในโรงเรียนที่ให้การศึกษาด้านโภชนาการ อายุเฉลี่ยของชาวนา การสูญเสียที่ดิน สภาพการณ์ของภาคเกษตร การทำการเกษตรยั่งยืน และพื้นที่ทางนโยบายและโครงการที่เกี่ยวข้อง (เช่น สถานนโยบายอาหาร ขนาดของโครงการความช่วยเหลือฉุกเฉินด้านอาหารเทียบกับความต้องการ)

5) สิทธิทางอาหาร (Right to food)

สิทธิทางอาหารเป็นแนวคิดที่มีรากฐานจากกฎหมายระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชน โดยปรากฏอยู่กฎหมายหลายฉบับ เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติกา ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นต้น คณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้กำหนดความหมายของสิทธิอาหารว่าเป็น “สิทธิของทั้งผู้ชาย

ผู้หญิงและเด็ก ไม่ว่าจะโดยลำพังหรือร่วมกับผู้อื่นในชุมชนในการเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอหรือมีวิธีการสำหรับจัดซื้ออาหารที่สอดคล้องกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ ตลอดเวลาทั้งในทางกายภาพและในทางเศรษฐกิจ” องค์ประกอบสำคัญของสิทธิทางอาหาร ได้แก่

5.1) การมีอาหารเพียงพอต่อความต้องการ (adequacy) ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ปราศจากสารที่เป็นอันตราย และสอดคล้องกับวัฒนธรรมการบริโภค

5.2) การมีอาหารอย่างยั่งยืน (sustainability) คือ การมีอาหารเพียงพอต่อความต้องการของคนรุ่นนี้และคนในอนาคต รวมทั้งสามารถเข้าถึงและจัดหาอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการในระยะยาวได้

5.3) จัดให้มีอาหารอย่างเพียงพอ (availability) คือ สามารถเลี้ยงดูตนเองโดยตรงจากทรัพยากรธรรมชาติทางการเกษตร หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ หรือจัดให้มีอาหารเพียงพอผ่านระบบการแจกจ่าย การแปรรูป และการตลาดมีระบบเหมาะสม

5.4) ปัจเจกชนเข้าถึงอาหารได้ (accessibility) ในลักษณะที่ยั่งยืนและไม่แทรกแซงสิทธิมนุษยชนอื่นๆ ที่พึงมีพึงได้

สิทธิทางอาหารนี้ถือเป็นส่วนสำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และจำเป็นจะต้องมีเพื่อบรรลุสิทธิมนุษยชนด้านอื่นๆ ตามแนวคิดนี้ รัฐแต่ละประเทศจึงมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพปกป้องและเติมเต็มสิทธิด้านอาหารของประชาชนโดยการดำเนินการเองภายในหรือร่วมมือกับต่างประเทศโดยผ่านมาตรการที่สำคัญ คือ มาตรการทางกฎหมาย

6) อธิปไตยทางอาหาร (Food sovereignty)

อธิปไตยทางอาหาร มีจุดกำเนิดที่ต่างจากความมั่นคงทางอาหาร เพราะในขณะที่ความมั่นคงทางอาหารเกิดจากปัญหาการขาดแคลนอาหารและการเข้าไม่ถึงอาหารเป็นสำคัญ ซึ่งวิธีการแก้ไขอาจหมายถึงการส่งเสริมผลิตภาพหรือการนำเข้าอาหารราคาถูกจากต่างประเทศ แต่อธิปไตยทางอาหารเกิดมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวนาเกษตรกรรายย่อยที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาและการค้าเสรี ทำให้รายละเอียดว่าด้วยใครคือผู้ผลิตอาหารแหล่งที่มาของอาหารและกระบวนการผลิตอาหารกลายเป็นประเด็นสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามิติความมั่นคงทางอาหารที่รับรู้กันโดยทั่วไป

แนวคิดอธิปไตยทางอาหารถูกนำเสนอขึ้นครั้งแรกในการประชุมสุดยอดอาหารโลกปี 2539 โดยขบวนการเคลื่อนไหวระหว่างประเทศของกลุ่มเกษตรกรรายย่อยและรายกลาง (Via Campesina) ความหมายของอธิปไตยทางอาหารที่ใช้กันโดยทั่วไป หมายถึง “สิทธิของประชาชนที่จะกำหนดนโยบายเกษตรและอาหารของตนเอง ที่จะปกป้องและควบคุมการค้าและการผลิตทางการเกษตรภายในประเทศเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่จะกำหนดขอบเขตที่พวกเขา

ต้องการพึ่งพาตนเอง ที่จะจำกัดการทุ่มตลาด และที่จะให้ชุมชนประมงท้องถิ่นได้รับความสำคัญในการจัดการการใช้และสิทธิต่อทรัพยากร” หลักการที่สำคัญของอธิปไตยทางอาหารมี 7 ข้อคือ

(1) **อาหารคือสิทธิพื้นฐานของมนุษย์** ทุกคนต้องเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย มีโภชนาการและยอมรับได้ในทางวัฒนธรรมในปริมาณและคุณภาพที่เพียงพอที่จะดำรงไว้ซึ่งชีวิตที่มีสุขภาพอย่างเต็มศักดิ์ศรีมนุษย์

(2) **การปฏิรูปการเกษตรโดยการปฏิรูปที่ดิน** เพื่อให้เกษตรกร โดยเฉพาะที่ไร้ที่ดิน และเกษตรกรผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดินของตนเองในการทำการเกษตร

(3) **ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะที่ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์และปศุสัตว์**

(4) **จัดระบบการค้าใหม่** โดยให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศ และสร้างความพอเพียงเป็นอันดับแรก

(5) **ยุติโลกาภิวัตน์ของความอดอยาก** อันเกิดมาจากการผูกขาดของบรรษัทข้ามชาติ ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยนโยบายทางเศรษฐกิจการค้าเสรี จะต้องมีการควบคุมและเก็บภาษีการเก็งกำไรและบรรษัทจะต้องมีมาตรฐานความประพฤติ

(6) **สันติภาพทางสังคม** โดยจะต้องไม่ใช้อาหารเป็นเครื่องมือของความรุนแรง ยุติความยากจนและการทำให้คนเล็กคนน้อยกลายเป็นคนชายขอบ

(7) **การควบคุมทางประชาธิปไตย** โดยเกษตรกรรายย่อยต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทุกระดับ

ดังนั้น การสร้างเสริมอธิปไตยทางอาหารจึงมีความหมายถึงการมีกรอบนโยบายในประเทศและระหว่างประเทศที่ส่งเสริมและสนับสนุนหลักการข้างต้น

7) ความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรม

วัฒนธรรมกับอาหารมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ตาม งานศึกษาความมั่นคงทางอาหารจากมุมมองด้านวัฒนธรรมยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย ตัวอย่างดัชนีด้านวัฒนธรรมในที่นี้ นำมาจากข้อเสนอของขบวนการชนพื้นเมือง (Indigenous people) ซึ่งได้นำเสนอแนวคิดว่าด้วยดัชนีทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่เชื่อมร้อยฐานทรัพยากรทางอาหารเข้ากับของความมั่นคงทางอาหารรวมถึงวิถีชีวิตของตน ดัชนีด้านวัฒนธรรมนี้ได้นำเสนอในการประชุมปรึกษาหารือระดับโลกครั้งที่ 2 ว่าด้วยสิทธิอาหารและความมั่นคงทางอาหารของชนพื้นเมือง ที่ประเทศนิการากัวในปี 2549 ด้วยการสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง ดัชนีวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นเมือง (ซึ่งอันที่จริงน่าจะหมายถึงกรอบความคิดด้านวัฒนธรรมของความมั่นคงทางอาหารมากกว่า) ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ในแต่ละองค์ประกอบได้แยกย่อยออกเป็นดัชนีอีก 3

ประเภท ได้แก่ ดัชนีเชิงโครงสร้าง เชิงกระบวนการ และเชิงผลลัพธ์ ซึ่งจะระบุรายละเอียดดัชนีย่อยๆ ที่ใช้ประเมินความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรม โดยสรุปได้ดังตารางที่ 2.4

ตารางที่ 2.4 ความมั่นคงทางอาหารและดัชนีทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นเมือง

องค์ประกอบ	ดัชนีเชิงโครงสร้าง	ดัชนีเชิงกระบวนการ	ดัชนีเชิงผลลัพธ์
1. การเข้าถึง ความมั่นคง และศักดิ์ศรีของผืนดิน ขอบเขตแดน ทรัพยากรธรรมชาติ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทางพิธีกรรมที่ใช้ในการผลิตอาหาร การเก็บเกี่ยว และ/หรือ การรวบรวมอาหารแบบดั้งเดิม และที่ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมและพิธีกรรม	เช่น จำนวนบทกฎหมาย นโยบาย โครงการ มาตรการต่างๆที่มีอยู่เพื่อ ปกป้องเขตแดน ให้การยอมรับทางกฎหมาย การจัดการ ปกป้อง และอนุรักษ์ผืนดิน เขตแดน ทรัพยากรยังชีพ พื้นที่ ประกอบพิธีกรรมและ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชนพื้นเมืองใช้กันมาตั้งแต่ดั้งเดิม	เช่น จำนวนบทกฎหมาย นโยบาย โครงการ มาตรการต่างๆที่บังคับใช้ อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อ ปกป้องเขตแดน ให้การยอมรับทางกฎหมาย การจัดการ ปกป้อง และอนุรักษ์ผืนดิน เขตแดน ทรัพยากรยังชีพ พื้นที่ ประกอบพิธีกรรมและ สถานที่	เช่น สัดส่วนที่ดิน ทรัพยากรยังชีพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ประกอบพิธีกรรม ที่ชนพื้นเมืองใช้กันมา ตั้งแต่ดั้งเดิมเพื่อการยังชีพ และผลิตอาหาร โดยที่ชนพื้นเมืองยังสามารถควบคุม เข้าถึง มีการกำหนดเขตแดน อย่างเป็นทางการ หรือ ได้รับการยอมรับในปัจจุบันเทียบกับในอดีต
2. ความอุดมสมบูรณ์ การขาดแคลน และ/หรือ ภัยคุกคามต่อเมล็ดพันธุ์ พื้นบ้าน อาหารและยาจากพืช และสัตว์ที่เป็นอาหาร รวมถึงการปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการปกป้องและความอยู่รอดของสิ่งเหล่านี้	เช่น จำนวนโครงการที่ริเริ่มหรือนำโดยชุมชน หรือความริเริ่มอื่นที่ให้การศึกษาเกี่ยวกับภัยคุกคามในปัจจุบันที่มีต่อการยังชีพพอเพียงและ ทรัพยากร (เช่น การปนเปื้อนสารเคมี ภาษา ชนพื้นเมือง การใช้ ทรัพยากรชีวภาพในทางที่ผิด การตัดแปลง พันธุกรรม เป็นต้น)	เช่น จำนวนงานศึกษาที่ริเริ่มโดยชุมชนหรือองค์กรภายนอก เพื่อเปรียบเทียบการเข้าถึงอาหารดั้งเดิม ความอุดมสมบูรณ์หรือความขาดแคลน และ โรคที่ เกี่ยวข้องกับอาหาร (เช่น เบาหวาน ทูบ โภชนาการ อัตราการตายของเด็ก ความเจ็บป่วยทางกาย จิต และสังคม เป็นต้น)	เช่น จำนวนทรัพยากรอาหารเพื่อการยังชีพ แบบดั้งเดิม ทั้งพืชและสัตว์ รวมถึงแหล่งที่มาที่สมบูรณ์ สะอาด มีคุณภาพ ปลอดภัย ปนเปื้อน เมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนพืชและสัตว์เพื่อการยังชีพที่ปนเปื้อนสารพิษ หรือมีจำนวนลดลง
3. การใช้และการถ่ายโอนวิธีการ ความรู้ ภาษา	เช่น จำนวนสถาบัน ดั้งเดิม หรือกลไกอื่นๆ ที่	เช่น จำนวนเยาวชน ผู้หญิง ผู้สูงอายุ และ	เช่น สัดส่วนชุมชน คราวเรือนที่กินอาหาร

ตารางที่ 2.4 (ต่อ)

องค์ประกอบ	ดัชนีเชิงโครงสร้าง	ดัชนีเชิงกระบวนการ	ดัชนีเชิงผลลัพธ์
พิธีกรรม การเดินรำ การ สวดมนต์ การเล่า ประวัติศาสตร์ เรื่องราว และเพลงที่เกี่ยวข้องกับ อาหารดั้งเดิม และการ ปฏิบัติอย่างพอเพียง และ การสืบทอดการใช้อาหาร ดั้งเดิมในมือประจำวัน รวมถึงพิธีกรรมหรือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง	มีอยู่ซึ่งถ่ายโอนความรู้ ดั้งเดิม ภาษา และ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ การผลิต การใช้ การ ปกป้อง การเตรียม และ ความอุดมสมบูรณ์ของ อาหาร	สมาชิกอื่นในชุมชนที่ เกี่ยวข้องและได้รับ ประโยชน์จากโครงการ เหล่านี้ในการบันทึกและ ถ่ายโอนความรู้ดั้งเดิม ด้านอาหารและการยังชีพ	ดั้งเดิมเป็นประจำเทียบกับ กับในอดีต หรือสัดส่วน ของอาหารครัวเรือนที่ เป็นอาหารดั้งเดิมเทียบกับ กับอาหารดัดแปลง ต่างๆ รวมถึงอาหาร นำเข้า อาหารแปรรูป และอาหารจากการตัด แต่งพันธุกรรม
4. ศักยภาพของชนพื้นเมือง ในการปรับตัว ยืดหยุ่น และ/หรือฟื้นฟูการใช้และ การผลิตอาหารดั้งเดิมเพื่อ ตอบสนองต่อเงื่อนไขที่ เปลี่ยนไป ซึ่งรวมถึงการ ย้ายถิ่น การพลัดถิ่น การ พัฒนาเมืองและการ เปลี่ยนแปลงทาง สิ่งแวดล้อม	เช่น จำนวนชุมชนที่มี โครงการฟื้นฟูแหล่ง อาหารที่ถูกคุกคามหรือ สูญเสียบไป การปฏิบัติและ ความรู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่ง รวมถึงการปรับตัวต่อ สภาพแวดล้อม การเมือง วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ที่เปลี่ยนไป	เช่น การมีส่วนร่วมของ ชุมชนในการถกเถียง อภิปรายและตัดสินใจว่า ด้วยความต้องการที่จะ ปรับวิธีประเพณีดั้งเดิม และแหล่งอาหารให้เข้า กับเงื่อนไขบริบทที่ เปลี่ยนไป รวมถึง บทบาทของผู้สูงอายุ เยาวชน ผู้นำทาง วัฒนธรรม ผู้หญิงและผู้ ปฏิบัติตามแนวทางดั้งเดิม	เช่น สัดส่วนของชุมชน พื้นเมืองซึ่งยังคงใช้และ ผลิตอาหารดั้งเดิมใน เขตแดนของตน ขณะเดียวกันก็ปรับตัว ให้เข้ากับเงื่อนไข สภาพแวดล้อมที่ เปลี่ยนไป

ตารางที่ 2.4 (ต่อ)

องค์ประกอบ	ดัชนีเชิงโครงสร้าง	ดัชนีเชิงกระบวนการ	ดัชนีเชิงผลลัพธ์
5. ความสามารถของชนพื้นเมืองที่จะใช้สิทธิรวมถึงการตัดสินใจของตนเองและให้การยินยอมอย่างเสรี โดยได้รับการบอกกล่าวล่วงหน้า (free prior informed consent) และโครงสร้างการปกครองตนเอง เพื่อส่งเสริมและปกป้องสิทธิโดยทางอาหารและแง่มุมด้านการพัฒนาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง	เช่น จำนวนกฎระเบียบหรือกฎหมายที่ผ่านการอนุมัติโดยหน่วยงานปกครองและสถาบันผู้นำของชนพื้นเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องกับปกป้องสิทธิโดยทางอาหาร ที่ดิน และทรัพยากร	เช่น จำนวนโครงการในชุมชนพื้นเมืองซึ่งมีเป้าหมายบอกกล่าวหรือช่วยเหลือสมาชิก ผู้นำและผู้ปฏิบัติในชุมชนให้รู้จักสิทธิ กลไก และกระบวนการที่มีอยู่ในการรักษาสิทธิของพวกเขา หรือจำนวนผู้เข้าร่วมโครงการเหล่านี้	เช่น จำนวนสมาชิกในชุมชนพื้นเมือง รวมถึงผู้นำที่เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของพวกเขากับการตัดสินใจชีวิตและรูปแบบการปกครองตนเอง สิทธิโดยทางอาหาร ความมั่นคงทางอาหาร และสุขภาพของชุมชน

ที่มา: Ellen Woodley, et al. (2009: 16-19)

2. แนวคิดการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

2.1 นิยามความหมายการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

วนิดา ฟ้าอรุณ (2547: 8) ได้กล่าวไว้ว่า “ศักยภาพชุมชน คือ ความสามารถของกลุ่มบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เพื่อตัดสินใจบนฐานของกลุ่มที่สอดคล้องกับปัญหาและสถานการณ์นั้นๆ ในการนำศักยภาพที่มีอยู่พัฒนาชุมชน” เช่นเดียวกับ ศักดิ์ศิริ นันตะสุข และคณะ (2550:17-18) ได้ให้ความหมายของศักยภาพไว้ว่า หมายถึง ภาวะแอบแฝง อำนาจหรือคุณสมบัติที่มีแฝงอยู่ในสิ่งต่างๆ อาจทำให้พัฒนาหรือให้ปรากฏเป็นสิ่งที่ประจักษ์ได้ เมื่อคนในชุมชนมีศักยภาพย่อมสนับสนุนให้การดำเนินงานขององค์กรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บนพื้นฐานของการช่วยเหลือตนเอง

ในขณะที่สุวิทย์ ธีรศานวัต อังใน ชาติชาย มณีกาญจน์ (2538:36) กล่าวว่า ศักยภาพของชุมชนหมายถึง ชีตความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการและแก้ไขปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือการดำเนินงานกับคนภายในชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่มาจากภายนอกชุมชนทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมาย

เพื่อความปกติสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินงานใดๆ นั้น ได้แก่ โครงสร้างของประชาชน ระบบเครือญาติ ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศวิทยา โครงสร้างและระบบการปกครอง อาชีพและระบบการผลิต ปัจจัยในการผลิตและระบบความเชื่อ สรุเพชฐ เวชพิทักษ์ (2533: 36) ได้กล่าวไว้ก่อนที่จะมีระบบการบริหารราชการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนนั้น ชุมชนมีระบบการจัดการภายในชุมชนอยู่ก่อนแล้ว ระบบเครือญาติ ระบบการคัดเลือกผู้นำ ระบบเหมืองฝายต่างๆ ระบบศาลเฒ่าศาลแก่ ที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินแก้ไขคดีความขัดแย้ง หรือกรณีพิพาทในชุมชน นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านอีกทั่วประเทศนับร้อยที่พยายามชวนชาวยุวมกลุ่มรวมตัวกันจัดการทำกิจกรรมรวมกันเป็นกลุ่ม โดยผู้นำทางความคิดปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชน และนักวิชาการในท้องถิ่น สามารถนำพลังทางวัฒนธรรมมาฟื้นฟู แก้ไขปัญหาและพัฒนาสร้างสรรค์ชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ เกษราพร ทิรวางศ์ และคณะ (2554: 21-22) กล่าวว่า การพัฒนาศักยภาพของชุมชนคือ การช่วยให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพของตนเอง (community empowerment) โดยการเชื่อมโยงระหว่าง “คน ความรู้ ทรัพยากร” จนเกิดความสัมพันธ์ซึ่งเรียกว่า “กระบวนการทัศน์พัฒนาใหม่” ที่ประกอบไปด้วย “การเรียนรู้ การจัดการ และการพัฒนา” ซึ่งก็คือว่า ชุมชนมีการจัดการตนเอง มีการจัดองค์กรชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

กิตติชัย รัตนะ อ่างใน กรมทรัพยากรน้ำ (2551: 10-12) ได้กล่าวถึงนิยามและความหมายของการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนไว้ว่า หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากร เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน รวมทั้งให้เกิดการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังหมายถึงความสามารถในการประยุกต์ใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศของชุมชน และยังครอบคลุมถึงกระบวนการพัฒนากระบวนการทัศน์ทางความคิด สติปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสนับสนุนการจัดการปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ภายในชุมชนอีกด้วย

กิตติชัย รัตนะ ยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ศักยภาพชุมชนเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงขีดความสามารถสูงสุดที่จะชุมชนจะตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาและการจัดการชุมชนบนพื้นฐานทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ฉะนั้นในแต่ละชุมชนจึงมีศักยภาพที่แตกต่างกัน และความแตกต่างกันเหล่านี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนหลายประการ โดยสรุปได้เป็นดังนี้

1) ชีตความสามารถในการเรียนรู้ ของบุคคลหรือกลุ่มองค์กรชุมชน หรือสมาชิกในสถาบันต่างๆ ในชุมชน ที่จะเข้าถึงความรู้และสามารถจัดการความรู้ได้อย่างเป็นระบบ และประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้ตามครรลองของชุมชน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางการศึกษา แหล่งความรู้โดยรอบ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ถ่ายทอดความรู้ รวมถึงสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของบุคคลอีกด้วย

2) ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ตามความต้องการได้ โดยทั่วไปได้แก่ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งทรัพยากรต่างๆ เหล่านี้เปรียบเสมือนเป็นทุนของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้

3) สมาชิกในชุมชน รวมถึงบทบาทของสมาชิกในชุมชน ศักยภาพของความเป็นผู้นำชุมชน ระบบการได้มาซึ่งผู้นำ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ การแสดงบทบาทของสมาชิกในชุมชนจะมากหรือน้อยเพียงใดนั้น ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ประเด็นปัญหาที่กระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน ความรุนแรงของปัญหา ความเป็นเอกภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ ความซับซ้อนของโครงสร้างการผลิตในชุมชน หรือแม้กระทั่งจำนวนสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชน เหล่านี้เป็นต้น

4) ระบบการบริหารจัดการชุมชน เช่น การระดมสมาชิกในชุมชน การระดมทุน การกำหนดเกณฑ์ในการจัดการชุมชน การจัดตั้งกลุ่มตามวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพลังอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มภายนอก นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับการพัฒนาระบบการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน หรือแม้กระทั่งหลักในการปกครองท้องถิ่นที่ดีตามหลักธรรมาภิบาล ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความสำคัญของการพัฒนาระบบการบริหารจัดการชุมชนทั้งสิ้น

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชน ยังหมายความถึง กระบวนการดำเนินงานเพื่อเป็นการกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน ประสานให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการบริหารจัดการในมิติต่างๆ ที่สูงขึ้น ทั้งขีดความสามารถในการเตรียมความพร้อมชุมชน การเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำ การให้ความรู้และจิตสำนึกในด้านอนุรักษ์แก่ชุมชน รวมไปถึงการให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ตัดสินใจ วางแผน ดำเนินงานและติดตามประเมินผลการดำเนินงานของชุมชน อันเป็นการตอบสนองต่อเป้าหมายที่วางไว้

อย่างไรก็ตามกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนต้องเกิดจากความร่วมมือทั้งสองฝ่ายทั้งที่เป็นฝ่ายกระตุ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานภายนอก และฝ่ายที่รับการเสริมสร้างศักยภาพ (ชุมชน) อีกทั้งต้องดำเนินไปอย่างไม่มีรีบร้อน และสอดคล้องกับค่านิยมและวัฒนธรรมของชุมชน หรือหากต้องปรับเปลี่ยนวิถีปกติของชุมชน ก็ควรเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไป สำหรับการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนมีแนวทางปฏิบัติหลายแนวทาง การเลือกใช้แนวทางใดนั้นก็ควรพิจารณาจากความพร้อมของชุมชนเป็นสำคัญ รวมไปถึงพิจารณาจากประเด็นอื่นๆ ดังนี้

1) ความต้องการของชุมชน ที่ชุมชนควรระบุความต้องการที่แท้จริงต่อการสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชนในการแก้ไขปัญหา

2) ความวิกฤติของปัญหา ที่ควรพิจารณาจากความรุนแรงของปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อคนในวงกว้าง และเชื่อมโยงไปสู่การดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน

3) ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ เป็นความสามารถในการนำแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

2.2 แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

กิตติชัย รัตนะ อ่างใน กรมทรัพยากรน้ำ (2551:12-18) ได้กล่าวถึงแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนว่า เป็นการกำหนดกรอบแผนการปฏิบัติเพื่อสนับสนุนการจัดการทรัพยากร โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการจัดการที่สูงขึ้น โดยมีประเด็นในการดำเนินงานดังนี้

1) การประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมของชุมชน ทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย หมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในสิ่งที่ได้จากการสั่งสมและการต่อ ยอดรวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งหารนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้วจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติและสังคมให้สมดุลและยั่งยืนได้ ทุนทางสังคมของชุมชนสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มต่างๆ ได้ดังนี้

- (1) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ฯ
- (2) ทุนทรัพยากรบุคคล
- (3) ทุนทางภูมิความรู้และทุนทางปัญญา
- (4) ทุนทางองค์กรและสถาบันในชุมชน
- (5) ทุนทางสถานที่/โครงสร้างพื้นฐานและถาวรวัตถุ

ดังนั้นการใช้ทุนทางสังคมในแต่ละพื้นที่ที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์สำหรับการเสริมสร้างศักยภาพด้านการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จึงควรเป็นไปในลักษณะของการใช้ให้เป็นกลไกที่เอื้อให้ชุมชนหันมาร่วมมือร่วมใจดำเนินกิจกรรมเพื่อการจัดการด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่สอดคล้องกันรวมไปกับแบบแผนการดำรงชีวิต ซึ่งในที่สุดแล้วย่อมสะท้อนภาพการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อมที่กลมกลืน มีการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันและสอดคล้องกัน ไปตามวิถีธรรมชาติอันเป็นเป้าประสงค์สูงสุดในผลิตทางการเกษตร และการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

2) การสนับสนุนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ที่ถูกจัดทำขึ้นโดยสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และวางแผนพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ที่ชุมชนต้องการ และเป็นการแก้ไขปัญหาในชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อเป็นเครื่องมือที่ชุมชนใช้ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาให้

สอดคล้องกับทุนทางสังคมของชุมชน โดยการจัดทำแผนแม่บทชุมชนประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

- (2.1) การกำหนดผู้ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในชุมชน
- (2.2) การกำหนดเวทีการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยมีกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาที่ผ่านมา จากนั้นจึงกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และแผนการดำเนินงานที่จะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้
- (2.3) ประสานให้เกิดช่องทางการนำแผนแม่บทไปปฏิบัติ รวมถึงการประสานให้เกิดการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน
- (2.4) การติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผนแม่บท
- (2.5) การทบทวนและปรับแผนแม่บทให้สอดคล้องสถานการณ์และความต้องการของชุมชนที่แปรเปลี่ยนไปตามช่วงเวลา จึงควรกำหนดระยะเวลาการใช้แผนที่ชัดเจน

3) การพัฒนาศักยภาพและบทบาทผู้นำชุมชน ควรให้ความสำคัญต่อผู้นำทุกประเภทและทุกระดับของผู้นำ ไม่ได้จำกัดเฉพาะผู้นำที่เป็นทางการเท่านั้น เนื่องจากการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องในด้านการเกษตรและความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องที่หลากหลายทั้งวิถีคิดและแนวทางปฏิบัติ ดังนั้นผู้นำแต่ละประเภทย่อมจะมีความเหมาะสมสำหรับกิจกรรมบางอย่างที่จะเชื่อมโยงความเป็นผู้นำได้ อย่างไรก็ตามการเสริมสร้างศักยภาพผู้นำชุมชนที่เหมาะสมสำหรับการจัดการเพื่อเสริมศักยภาพด้านการเกษตรและความมั่นคงทางอาหาร มีประเด็นที่สำคัญดังนี้

- (3.1) พัฒนาระบบทัศน์ทางความคิด และวิถีปฏิบัติที่ครอบคลุมมิติการพัฒนาแบบองค์รวม
- (3.2) ควรเลือกเฟ้นบุคคลในชุมชนที่อาจเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ โดยควรเป็นบุคคลที่ควรมีคุณลักษณะสำคัญคือ
 - ก) ต้องรู้จักชุมชนเป็นอย่างดี เข้าใจสภาพชุมชนทั้งในเชิงโครงสร้าง และกิจกรรมในชุมชน รวมทั้งมีจิตใจมุ่งมั่นในงานพัฒนา และเชื่อมั่นในตนเอง
 - ข) มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรงต่อการทำงาน ยึดถือระบบการทำงานด้วยความโปร่งใส เป็นธรรม และไม่เลือกปฏิบัติกับสมาชิกในชุมชนที่แตกต่างกัน รวมทั้งต้องเป็นบุคคลที่ยอมรับบทบาทการทำงานของหน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานอื่นๆ จากภายนอกชุมชน
 - ค) ยอมรับวิทยาการแผนใหม่และสามารถประยุกต์ใช้กับชุมชนได้อย่างกลมกลืน
 - ง) มีแนวคิดในการทำงานบนพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตยเคารพความคิดเห็นของบุคคลอื่น รวมทั้งไม่มองความแตกต่างทางความคิดเป็นเรื่องของความ

ขัดแย้งในชุมชน เข้าใจและพยายามคัดกรองความคิดเห็นที่หลากหลายให้เป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างสร้างสรรค์

จ) เคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ มีความเสมอภาค เป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชน รวมทั้งส่งเสริมบทบาทของสตรีให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

ฉ) มีความสามารถในการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ได้ดี และสามารถวางแผนงานการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้

(3.3) เปิดโอกาสให้บุคคลที่มีศักยภาพในการเป็นผู้นำชุมชน ได้แสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะอย่างสม่ำเสมอ

(3.4) ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนร่วมกับเครือข่ายภายนอก ช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร และมีบทเรียนในการดำเนินงานที่จะเป็นการจัดข้อผิดพลาดต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ยังช่วยในการพัฒนากิจกรรมรองรับการดำเนินงานของเครือข่ายต่อไป

(3.5) ส่งเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนในการสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ ให้มากขึ้น

4) การสร้างและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (Learning Center) ให้เป็น แหล่ง/สถานที่ที่สามารถใช้เป็นจุดถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาและประสบการณ์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ โดยที่บุคคลภายในชุมชนสามารถใช้เป็นพื้นที่สำหรับการสาธิต การทดลอง ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดทักษะและประสบการณ์ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะนำไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนต่อไป และยังเป็นจุดสำหรับการถ่ายทอดความรู้กับบุคคล/กลุ่ม/องค์กร/เครือข่ายภายนอกอีกด้วย

5) การเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มและองค์กรเครือข่าย เพื่อให้เกิดพลังความร่วมมือในการดำเนินงาน สามารถต่อรองกับองค์กรภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลุ่มและองค์กรเครือข่ายที่จัดตั้งขึ้น ต้องมีวัตถุประสงค์ เป้าหมายและแนวทางในการดำเนินงานที่ชัดเจน อีกทั้งยังต้องกำหนดกิจกรรมรองรับการทำงานอย่างต่อเนื่อง กระบวนการสร้างกลุ่มและองค์กรเครือข่ายสามารถทำได้ดังนี้

(5.1) การวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น

(5.2) กำหนดความต้องการร่วมกันของกลุ่มที่นำทางไปสู่ความสำเร็จของการแก้ไขจัดการ จากนั้นให้แสวงหาสมาชิกเข้าสู่กระบวนการกลุ่มที่เพียงพอต่อการดำเนินงานในระยะยาว

(5.3) สรรหาผู้นำกลุ่มและองค์กรเครือข่าย

(5.4) จัดทำแผนการดำเนินงานของกลุ่มและองค์กรเครือข่าย

(5.5) การขยายองค์กรเครือข่ายให้กว้างขวาง

(5.6) การรักษาสถานภาพการดำเนินงานของกลุ่มและองค์กรเครือข่าย หมายถึง การชำระไว้ซึ่งเจตนารมณ์ของกลุ่ม โดยไม่ทำให้มีผลต่อความเสื่อมสลายของกลุ่มและองค์กรเครือข่าย

(5.7) การจัดการกลุ่มและองค์กรเครือข่ายในระยะถดถอย เป็นช่วงเวลาที่สมาชิกในกลุ่มส่วนใหญ่เห็นว่ากิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินงานไปไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิก ซึ่งเมื่อถึงระยะนี้ก็จะส่งผลให้กลุ่มและองค์กรเครือข่ายไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ อาจต้องยุบตัวเองหรือเปลี่ยนเป้าหมายการทำงานใหม่

6) สนับสนุนให้เกิดงานวิจัยที่บ้านด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มุ่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการพัฒนากระบวนการทัศนทางความคิด จิตใจ และสติปัญญาของชาวบ้าน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของนักวิจัย ดังนั้นจึงเป็นกระบวนการวิจัยที่ชาวบ้านร่วมกับนักวิจัยภายนอก ร่วมกันสืบค้นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ชุมชนต้องการ ผลของการวิจัยในแต่ละขั้นตอนจะมีการรายงานและนำเสนอต่อที่ประชุมประชาคมหมู่บ้าน/ตำบล เพื่อรับฟังความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในขั้นตอนต่อไป ชาวบ้านจึงร่วมในการรับรู้ข้อมูลผ่านงานวิจัย การปรับขั้นตอนและวิธีการวิจัยในแต่ละช่วงเวลาก็สามารถทำได้ถ้าทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกัน และสามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้

7) พัฒนาศักยภาพการเป็นวิทยากรกระบวนการชุมชน เพื่อให้เกิดนักพัฒนาชุมชนที่สามารถทำงานร่วมกับชุมชนได้โดยไม่ทำให้เกิดความรู้สึกแตกต่างทางความคิด แต่สามารถโน้มน้าว/จูงใจให้ชุมชนเห็นความสำคัญ และรู้สึกตระหนักต่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีขั้นตอนพัฒนาศักยภาพได้ดังนี้

(1) การคัดสรรบุคคลในชุมชนที่มีศักยภาพทางบุคลิกภาพเหมาะสมกับการเป็นวิทยากรกระบวนการชุมชนได้ ควรเป็นบุคคลที่มีความเป็นผู้นำ มีความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าคิดและแสดงออกอย่างเปิดเผย เข้าใจความรู้สึกของบุคคลอื่นด้วยความละเอียดอ่อน

(2) ฝึกฝนทักษะเกี่ยวกับการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

(3) ฝึกฝนกระบวนการสังเคราะห์ความรู้อย่างเป็นระบบ

(4) มีประสบการณ์ในการร่วมปฏิบัติงานในชุมชนอย่างใกล้ชิด และเข้าใจมิติชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ระบบเครือญาติ และการอุปถัมภ์ค้ำจุนในชุมชน

(5) วิทยากรกระบวนการชุมชน ต้องมีทักษะในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอย่างสันติวิธี ไม่นิยมการใช้ความรุนแรงเพื่อลดการเผชิญหน้าของกลุ่ม

(6) พัฒนาทักษะด้านการสื่อสารที่ดี

8) จัดลำดับความสำคัญของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในพื้นที่มีกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงควรมีการจัดลำดับความสำคัญให้ชัดเจน

9) ส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการสนับสนุนนโยบายการพัฒนาของภาครัฐในด้านต่างๆ ทั้งด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสาธารณสุข การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การพัฒนาศักยภาพของชุมชน ฯลฯ เนื่องจากงานพัฒนาท้องถิ่นมีขอบข่ายกว้างขวาง ดังนั้นจึงต้องอาศัยกลไกการบริหารจัดการในระดับพื้นที่เข้ามาช่วยเสริมบทบาทการพัฒนาของหน่วยงานต่างๆ ให้มากยิ่งขึ้น

10) จัดทำเวทีชาวบ้านเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจของชุมชน เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่สามารถนำมาใช้ในการวางแผนและตัดสินใจในเรื่องใดๆ ก็ตามที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและการจัดการทรัพยากรเชิงพื้นที่ที่สมาชิกในชุมชนผู้มีบทบาทในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ดังนั้นพวกเขาเหล่านั้นจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการของเวทีชาวบ้าน เพื่อที่จะเป็นผู้สะท้อนปัญหาและความต้องการของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด บนพื้นฐานของการจัดการเพื่อความยั่งยืน

11) ส่งเสริมการดำเนินชีวิตของชุมชนแบบเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงการส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนรู้จักการผลิตในครัวเรือนของตนเอง ที่จะสามารถมีผลผลิตไว้สำหรับบริโภค อุปโภคอย่างพอเพียง เป็นการผลิตตามกำลังความสามารถของตนเองและครัวเรือน และให้ความสำคัญกับความหลากหลายของระบบการผลิต ที่ครัวเรือนสามารถที่จะจัดการกับผลผลิตได้ตามความต้องการ

12) ปรับเปลี่ยนบทบาทการทำงานขององค์กรสนับสนุนชุมชน หน่วยงานหรือองค์กรที่สนับสนุนชุมชน ต่างก็มีวัฒนธรรมในการทำงานที่แตกต่างกันไป ดังนั้นการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมขององค์กร จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาศักยภาพขององค์กรยุคใหม่ ให้ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงและนำพาองค์กรให้สามารถทำงานสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถสนับสนุนบทบาทขององค์กรชุมชนให้พึ่งพาตนเองได้

3. กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน

3.1 ความหมายของการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช. (มปป.) ได้กล่าวถึงความหมายของการจัดการความรู้ว่าเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อจึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

1) การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

2) การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบความสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

3) การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ในการ สร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับ ช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้นกิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและดี การพัฒนาคน การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์กร ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

4) การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา” (intellectual capital) และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่าการจัดการความรู้ทำได้ผลหรือไม่

ดังนั้นกิจกรรมต่อไปนี้ ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

1) การพัฒนาฐานข้อมูลเกี่ยวกับลูกค้า ปัญหาที่พบบ่อย และแนวทางแก้ปัญหา
2) กำหนดผู้เชี่ยวชาญด้านใดด้านหนึ่งที่เป็นคนภายในองค์กร ทำตารางรายชื่อและวิธีติดต่อ

3) ดึงเอาความรู้ออกมาจากผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้และกระจายความรู้ให้แก่ผู้อื่น

4) จัดทำโครงสร้างความรู้เพื่อให้ข้อมูลเป็นระบบ เข้าถึงง่าย และนำไปใช้ได้ง่าย

5) จัดให้มีการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็น โดยอาจเป็นการประชุมตามปกติ หรือผ่านการสื่อสารทางไกลรูปแบบต่างๆ

- 6) จัดกระบวนการกลุ่มให้คนจากต่างพื้นที่ได้ทำงานแก้ปัญหาาร่วมกัน และผลักดันทำหน้าที่ผู้จัดการความรู้
- 7) ค้นหา และส่งเสริมผู้มีความสามารถพิเศษในความรู้และทักษะที่เป็นหัวใจของความสำเร็จขององค์กร และหาทางให้ได้อยู่ในองค์กรไปนาน ๆ
- 8) ออกแบบการฝึกอบรม และกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคนในรูป แบบต่างๆ เพื่อประเมินและพัฒนาความรู้ของแต่ละคนในองค์กร
- 9) ส่งเสริม ให้รางวัล หรือยกย่อง ปฏิบัติการที่นำไปสู่การแบ่งปันข้อมูลและดำเนินการเพื่อป้องกันไม่ให้มีการปิดบังข้อมูล
- 10) สร้างเครื่องอำนวยความสะดวกในการค้นหาและประยุกต์ใช้ความรู้
- 11) วัด “ต้นทุนทางปัญญา” เพื่อหาทางจัดการความรู้ให้ดีขึ้น
- 12) ทำความเข้าใจแนวโน้มของลูกค้า โดยศึกษาข้อมูลจากจุดให้บริการเกี่ยวกับความต้องการ ความพึงพอใจ และรสนิยมของลูกค้า

3.2 ความรู้ของเกษตรกร

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2554: 15) กล่าวว่า ความรู้ของเกษตรกรเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับบริบทของตัวเองและชุมชนท้องถิ่น เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพ เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเกษตรและคุณภาพชีวิตของเกษตรกรซึ่งเป็นชุดความรู้ที่ฝังลึกและกว้าง ซึ่งครอบคลุมความรู้ 5 กลุ่มคือ 1) ความรู้ในเชิงสังคมวัฒนธรรม 2) ความรู้ในภูมินิเวศและฐานทรัพยากร 3) ความรู้ในระบบการผลิต 4) ความรู้ในระบบการจัดการผลผลิตและการตลาด และ 5) ความรู้ในการจัดการเศรษฐกิจและสวัสดิการในครัวเรือนและชุมชน โดยความรู้ส่วนใหญ่เป็นความรู้ฝังลึก ที่เกิดจากกระบวนการทางความคิดและการปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่าเป็นวงจร เริ่มจากความสนใจ การรับรู้ การลองทำ และการเรียนรู้จากความสำเร็จและความผิดพลาดจากสิ่งที่ทำ และความเป็นชุมชน เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ซึ่งความรู้ใน 2 กลุ่มแรก เป็นความรู้ของชุมชนที่มีมาแต่เดิมซึ่งเกษตรกรใช้เป็นฐานหาอยู่หากินเพื่อการยังชีพ ความรู้ส่วนนี้จะคงอยู่ได้มากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชนเป็นหลัก ส่วนความรู้ใน 3 กลุ่มที่เหลือเป็นความรู้ที่ส่วนใหญ่ได้จากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งมักจะมีองค์กรและหน่วยงานภายนอก เช่น หน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน มีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่ค่อนข้างมาก

3.3 ธรรมชาติการเรียนรู้ของเกษตรกร

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2554:15-16) ธรรมชาติการเรียนรู้ของเกษตรกรมีลักษณะที่สำคัญได้แก่

- 1) การเรียนรู้เพื่อการอยู่รอด เกษตรกรต้องรับผิดชอบชีวิตและครอบครัว และทำงานอยู่กับผืนดินจึงเรียนรู้รู้อย่างรอบด้านที่จะช่วยให้และครอบครัวอยู่รอด
- 2) การเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป หรือทำไปเรียนรู้ไป โดยจะเริ่มเรียนรู้จากสิ่งทีใกล้ๆ ตัวก่อน เพราะเรื่องที่จะต้องเรียนรู้มีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงไม่อาจเรียนรู้ทีเดียวได้ครบถ้วนหมดทุกเรื่องได้
- 3) การเรียนรู้จากประสบการณ์ สามารถกระทำได้ทั้งจากประสบการณ์ดีๆ ที่ประสบความสำเร็จ และประสบการณ์ที่ล้มเหลว รวมทั้งการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง และการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น
- 4) การเรียนรู้จากกลุ่ม มีสองแบบ แบบแรกเป็นกลุ่มหลวมๆ ที่รู้จักมักคุ้นกันดี และทำการเกษตรอยู่ใกล้ๆ กัน ไม่มีผู้นำ แต่รวมกันเองตามลักษณะกิจกรรมที่ต้องร่วมมือกัน ใครต้องการการมีส่วนร่วมจากเพื่อนๆ ก็จะเป็นผู้ชวนคุย หรือการตั้งวงพูดคุยก็จะทำไปโดยอัตโนมัติตามวาระโอกาสที่เอื้อให้ ส่วนกลุ่มอีกประเภทมีการจัดตั้งอยู่มากพอสมควร จึงมีผู้นำที่ทำหน้าที่ประสานการนัดหมายหรือเปิดประเด็นการพูดคุย
- 5) การเรียนรู้ข้ามกลุ่ม มีสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์โดยตรง และอีกลักษณะหนึ่งเป็นการเรียนรู้ข้ามกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาอุปสรรคในการเกษตรร่วมกัน เกษตรกรเรียนรู้ว่าถ้ารวมตัวกันเป็นกลุ่มและเป็นเครือข่ายใหญ่ๆ จะมีพลังการเรียนรู้และพลังการต่อรองการแก้ปัญหามาก จึงมีความพยายามที่จะรวมตัวกันเป็นเครือข่ายข้ามจังหวัด ข้ามภาค เพื่อเรียนรู้และแก้ปัญหาลบป้องผลประโยชน์ของเกษตรกรด้วยกันเอง

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สาคร ทานา (2548: 31) ได้กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ว่า โดยสาระสำคัญคือ กระบวนการพัฒนาบุคคลในทุกๆ การเรียนรู้ในการศึกษาตลอดชีวิตมีสาระสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1) การเรียนรู้เพื่อรู้ เน้นการเรียนรู้ความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวาง ผนวกกับการเรียนวิชาจำนวนหนึ่งอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้เพื่อให้ได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาตลอดชีวิตด้วย
- 2) การเรียนรู้เพื่อทำ คือ การฝึกหัดอาชีพหรือการทำงานจำเป็นต้องพัฒนาความสามารถเผชิญหน้าในสถานการณ์ที่หลากหลาย ที่ไม่ได้คาดคิดว่าจะเกิดขึ้นและความสามารถในการทำงานเป็นทีม
- 3) การเรียนรู้เพื่อเป็น ทุกคนจำเป็นต้องมีอิสระเพิ่มขึ้น มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง และมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อการทำงานของตน

4) การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกันต้องเข้าใจผู้อื่น และเข้าใจธรรมเนียมประเพณีและจิตใจของผู้อื่น

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ (2535) สรุปว่าระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญในเรื่องต่างๆ ผู้เรียนคือ ลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจ จากความสำเร็จในอาชีพของคนรุ่นก่อน เริ่มถ่ายทอดกันในครัวเรือน โดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือ ผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือประสบการณ์ก่อนกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้เกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้ว จะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นหลังต่อไป

สาคร ทานา (2548:31) ยังได้กล่าวถึงแนวคิดในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ว่า

1) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริงเพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำกิจกรรมกรรมากรุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหาร การจัดการเป็นผู้นำ ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาทุกคนต้องเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขให้แก่ชุมชน

3) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข

4. การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

4.1 แนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531: 226) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์ โดยมองว่า นักพัฒนาที่มีแนวคิดต่างกันจะวิเคราะห์ หรือมองชุมชน โดยได้ข้อสรุปออกมาต่างกัน ซึ่งเป็นปัจจัยกำหนดการทำงานต่างกันด้วย มีแนวคิดวิเคราะห์ชุมชน 4 แบบที่ทำให้ผลการวิเคราะห์ชุมชนออกมาแตกต่างกัน คือ

1. เป็นการมองโดยยึดค่านิยม ความเชื่อ ความคุ้นเคย และแบบแผนการใช้ชีวิตของตนเองเป็นหลัก และมองเพียงปรากฏการณ์ผิวเผิน โดยสรุปว่าความจริงสังคมโดยรวมยังดี เพียงแต่บางกลุ่มเท่านั้นที่ต้องการความช่วยเหลือ นักพัฒนาที่มองแบบนี้จะทำงานแบบสงเคราะห์

2. เป็นการมองโดยยึดตนเองเป็นหลักเช่นเดิม แต่มองว่ามีบางส่วนของสังคมที่ยังไม่เหมาะสม ต้องแก้ไข ผู้ที่มองแบบนี้งานก็ออกมาแบบกึ่งพัฒนา กึ่งสงเคราะห์

3. มองโดยยึดตนเองเป็นหลัก แต่เพิ่มความพยายามในการศึกษาค้นต่อของปรากฏการณ์ต่างๆ ในมุมกว้างขึ้น ซึ่งพบว่าสังคมยังมีโครงสร้างที่ไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรม แต่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมตลอดจนระบบคิดของชาวบ้านในชนบท จึงใช้ระบบคิดของตนซึ่งได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองเป็นบรรทัดฐานในการวัดความถูกต้อง งานที่ออกมาจะเป็นแบบปฏิวัติสังคม

4. พยายามมองให้พ้นจากตนเอง พยายามจัดทัศนคติที่มีไว้ล่วงหน้าออกไปเสียก่อน มองให้ถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และระบบคิดของประชาชนในชนบท ไม่นำบรรทัดฐานของตนเองไปเปรียบเทียบกับหรือตัดสินการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ของชาวชนบท พร้อมทั้งจะสร้างจิตสำนึกหรือปรับปรุงวิธีปฏิบัติใหม่ๆ ขึ้นมาโดยยึดประชาชนเป็นหลัก การดำเนินงานพัฒนาชนบทจะมุ่งเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพอย่างแท้จริง

อคิน รพีพัฒน์ (2536 : 56) ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าต้องวิเคราะห์ในด้านของโครงสร้างและหน้าที่ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้นในการรวมตัวของสังคม และหน้าที่ของสังคมหรือสถาบันที่เป็นแบบแผนพฤติกรรมของสังคม

นอกจากนี้ อคิน รพีพัฒน์ (2531:57) ได้วิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใน “บทเรียนจากยกกระบัตร” ว่า การเปลี่ยนแปลงในชุมชนไม่ได้เกิดจากคนภายนอกฝ่ายเดียว แต่เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายใน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นลักษณะพลวัต ของชุมชนที่เกิดจากความสัมพันธ์ และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ ซึ่งจะได้บทเรียนในการวางแผนพัฒนาชนบท เช่น จำเป็นต้องศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของท้องถิ่นนั้น โดยละเอียดและศึกษาถึงโครงสร้างอำนาจผู้นำท้องถิ่นรวมทั้งฐานอำนาจผู้นำ และผู้มีอิทธิพล ตลอดจนผลประโยชน์ในด้านต่างๆ และการเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและปัญหาาร่วมกัน ที่จะสามารถรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกระบวนการช่วยเหลือตนเอง เป็นต้น

ชยันต์ วรรธนะภูติ (2536 : 170) กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าเป็นการพยายามมุ่งที่จะศึกษาศักยภาพของชุมชน องค์กรชาวบ้านและบทบาทของผู้นำในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน โดยการวิเคราะห์ชุมชนมีหลักเกณฑ์ที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นการวิเคราะห์แยกย่อยให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยพิจารณาจากปัจจัยที่มาจาก

ภายนอก เช่น การเข้ามาของรัฐ และปัจจัยภายในซึ่งอาจหมายถึงบทบาทของผู้นำ องค์กรชาวบ้าน กลุ่มชาวบ้าน ชนชั้น และที่สำคัญคือ พลังเหล่านี้ซึ่งมีกลุ่มต่างๆ เป็นตัวผลักดันภายใต้กรอบและเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ดำเนินไปอย่างไร และมีผลออกมาอย่างไร ผู้ศึกษาวิจัยต้องอาศัยแนวคิด ทฤษฎีในฐานะเครื่องมือนำทางในการศึกษาโดยได้ยกตัวอย่างของการวิเคราะห์ชุมชนที่ยกกระบวนของอกิน รพีพัฒน์ ที่ใช้แนวคิด ทฤษฎี เพื่อช่วยให้เห็นความสลับซับซ้อนและพลวัตของชุมชน ได้แก่ โครงสร้างสังคม (social structure) สถานภาพและบทบาท

(status and role) การหน้าที่ (function) การวิเคราะห์กระบวนการคลี่คลายของ เหตุการณ์ตามกาลเวลา (processual analysis) เวทีและสนาม (field concept & arena) และเป็น การวิเคราะห์ถึงข้อมูลพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องความหมาย หน้าที่ และความสัมพันธ์ทาง สังคม

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 175) กล่าวถึงการวิเคราะห์ ว่าหมายถึง การค้นหาสาเหตุ ที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น ทำไมคนไทยเป็นคนปลูกข้าว แต่กลับไม่มีข้าว กิน เป็นต้น เพื่อดูสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของเหตุการณ์ ซึ่งอาจจะเป็นมูลเหตุจูงใจ ความหมายต่างๆ และ หมายถึงการแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่างๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ และค้นหาโครงสร้าง ดังกล่าว และได้เสนอการวิเคราะห์ชุมชน/สังคม สำหรับการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนว่า เป็น การวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของชุมชน ชีวิตของคนในชุมชน ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้าง ปัจจุบันด้านต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น และวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหา พลังของการแก้ไข ปัญหา การวิเคราะห์ทบทวนอดีตและปัจจุบัน การดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงการทบทวนตัวเอง ของนักพัฒนาและชาวบ้าน และกิจกรรม กระบวนการทำงานที่ได้ลงมือไป ทั้งนี้จะช่วยให้ บุคคลภายนอก นักพัฒนา มีความเข้าใจชุมชนมากขึ้นในลักษณะที่รอบด้านและลุ่มลึก และเพื่อให้ เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อชุมชนและสังคมของตนเอง

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 175) ยังได้เสนอหลักการในการวิเคราะห์ ชุมชน คือ จะต้องวิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์ คือ ดูถึงความเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมา และปัจจัย ที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลง วิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ ว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นอย่างมี ระบบระเบียบโครงสร้างที่แน่นอน มีกลไก และเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้นๆ วิเคราะห์ถึง ปัญหาและศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างมีเงื่อนไขเหล่านั้น โดย วิเคราะห์องค์ประกอบย่อยกลไก เงื่อนไข ความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมให้เกิดเหตุการณ์หรือ ปรากฏการณ์นั้น หรือกลไก เงื่อนไขที่ทำลายปรากฏการณ์นั้นๆ ด้วย

อภิชาติ ทองอยู่อั้งใน กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 198) กล่าวถึงเนื้อหาของ การ วิเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยสังเขป คือ

1. เนื้อหาเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชีวิตชุมชน ชีวิตบุคคล พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาปัจจุบันของชุมชน สาเหตุต่างๆ และอนาคตของชุมชน

2. พิจารณาเนื้อหาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายนอกแล้วควรสนใจต่อปฏิกิริยาของคนในชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงปฏิกิริยาได้แก่ ด้านอารมณ์ความรู้สึก ด้านความคิดเห็น ด้านการกระทำ

3. เนื้อหา การวิเคราะห์หาจุดพลังที่มีอยู่เพื่อเป็นต้นทุนสำหรับการก้าวเดินต่อไปได้แก่ จุดพลังในแง่ความรู้สึก ความสามารถ สติ ปัญญา สำหรับการแก้ไขปัญหา และจุดพลังในแง่คุณค่า คุณธรรมคุณงามความดีที่มีในชุมชน และถ้าเมื่อวิเคราะห์ในแง่ระบบคุณค่า จะพบว่า เป็นคุณค่าที่ชุมชนสร้างมาเองเห็นได้จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เป็นค่านิยมที่อำนาจจากภายนอกสอดแทรกเข้ามา และการปรับประสานระหว่างคุณค่าดั้งเดิมและค่านิยมแบบใหม่

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531: 227) กล่าวถึงความหมายและขอบเขตของการวิเคราะห์ชุมชน คือกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน ศึกษาสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและจิตสำนึกในระดับและนอกชุมชน สำหรับวัฒนธรรมนั้น มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชน และมีวิวัฒนาการ เมื่อวิธีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องศึกษาพัฒนาการของวิถีการผลิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในช่วงประวัติศาสตร์ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงประกอบด้วย การศึกษาประวัติของหมู่บ้านสภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน สัมพันธภาพส่วนต่างๆ ภายในและรอบๆ ชุมชนวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และระบบคิดของชาวบ้าน ซึ่งการศึกษาความเป็นมาของชุมชนจะช่วยให้มองเห็นการเคลื่อนไหวของชุมชนการแทรกแซงของอิทธิพลภายนอก การดำรงอยู่และการสูญหายไปของคุณค่าที่ดีต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจสภาพและปัญหาในปัจจุบัน ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาอย่างมีเป้าหมาย

บัณฑุร อ่อนคำ และ วิริยา น้อยวงศ์ นยางค์ (2533: 133) กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าประกอบด้วยการศึกษาพื้นที่หรือการวิเคราะห์สถานการณ์ซึ่งกระทำอยู่เสมอการวิเคราะห์การวางแผนทั้งหมดประกอบกับการกำหนดสาเหตุของกิจกรรมอันตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดและปัญหาความต้องการ ส่วนเรื่องที่น่ามาวิเคราะห์สถานการณ์ในชนบทมีดังนี้ ใครทำอะไร เมื่อไร อย่างไร และทำไมการศึกษาชุมชน รวมทั้งภาวะผู้นำ และเจตนาารมณ์ชุมชน บทบาทชายหญิง และเยาวชนความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในชุมชน อิทธิพลของชุมชน อะไรคือความคิดและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน มีศักยภาพและทรัพยากรอะไรบ้างที่มีในชุมชน มีทรัพยากรภายนอกอะไรบ้างที่จะนำมาสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ ธนพรรณ ธานี (2540: 50) กล่าวถึงขั้นตอน ของการวิเคราะห์ชุมชนว่า มีอยู่ 4 ประการดังต่อไปนี้

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ถ้าหากปัญหาและความต้องการ มีหลายอย่างในขณะเดียวกัน จะต้องเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ ซึ่งจะต้อง สืบรวจและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่างๆ ตามความต้องการของประชาชน ในชุมชน

2. ศึกษาสาเหตุของปัญหา เป็นการค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาจำเป็นต้องอาศัย ข้อมูลต่างๆ เป็นพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งวิธีการหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการในชุมชน นั้นมีหลายวิธี ได้แก่ การสังเกตการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน การสัมภาษณ์ เป็นต้น

3. ศึกษาความสามารถในการแก้ไขปัญหา

4. ศึกษาช่องทางในการแก้ไขปัญหา มีการวางแผนการดำเนินการต่างๆ เพื่อหาช่องทาง ในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งมีหลายวิธีดังนี้

4.1 การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจเก็บข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานในชุมชน และผู้เชี่ยวชาญ เพื่อที่จะดำเนินการวางแผนในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดย วิธีการนี้ประชาชนไม่ได้มาเกี่ยวข้องด้วย

4.2 การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานและผู้นำ ชุมชนตลอดจนองค์กรชุมชน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทำให้ได้ทราบความ คิดเห็นทั้งสองฝ่าย แต่อาจจะมีข้อเสียเปรียบในแง่ที่ฝ่ายผู้นำชุมชนอาจจะไม่กล้าพูด ไม่กล้าที่จะ แสดงออก ทำให้ อาจจะเป็นผู้รับฟังความคิดเห็นเสียมากกว่า

4.3 การแยกประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนระหว่างฝ่ายประชาชนกับฝ่าย เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือองค์กรเอกชน จะเป็นประโยชน์มากกว่า เพราะทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและสรุปแนวทางแก้ไขปัญหาได้อย่างเต็มที่ หลังจากนั้น เมื่อต่าง ฝ่ายได้ข้อสรุปและมาประชุมพิจารณาวิเคราะห์สรุปร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้ข้อสรุป ช่องทางการ วางแผนแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน

4.4 ผู้นำชุมชน องค์กรชุมชน อาสาสมัคร และกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนร่วมกัน ประชุมพิจารณาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อวางแผนหาช่องทางแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดย เจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือเอกชนที่ทำงานด้านพัฒนาจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น วิธีการนี้เป็น วิธีการที่ดีที่ประชาชนภายในชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเองได้รู้จักการวิเคราะห์ ชุมชนของตน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

4.5 การประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนโดยชุมชนเอง ปราศจากการช่วยเหลือหรือมีที่ปรึกษาจากภายนอกชุมชน วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนช่วยและหาผู้ทางการพัฒนาด้วยตนเอง ภายในชุมชนของตน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531: 227) กล่าวถึงบุคคลผู้มีบทบาทในการวิเคราะห์ชุมชนว่าอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. การวิเคราะห์ชุมชนโดยฝ่ายชาวบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องที่สุด เพราะชาวบ้านย่อมรู้จักและมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในแง่มุมต่างๆ ได้ดีกว่าบุคคลภายนอก
2. การวิเคราะห์ชุมชนโดยฝ่ายชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนา เป็นการประนีประนอมหรือเป็นการพบกันครึ่งทาง เพราะเหตุที่ความสามารถในการวิเคราะห์ของชาวบ้านในชุมชนยังไม่มี การพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยบุคคลภายนอกเข้าไปกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ แสดงความคิดเห็น เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติร่วมกัน
3. การวิเคราะห์ชุมชนโดยนักพัฒนา เป็นการที่นักพัฒนาจะสามารถดำเนินบทบาทในการกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีเป้าหมาย

4.2 เครื่องมือการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

กิตติชัย รัตนะ อ่างใน กรมทรัพยากรน้ำ (2551: 3) กล่าวไว้ว่า การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการในการศึกษา สืบค้น สำรวจ ตรวจสอบสภาพโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนทั้งในเชิงของการรวมกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ ความผูกพัน ความขัดแย้ง การควบคุมแบบแผนการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งความต้องการของชุมชนต่อการพัฒนาชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุข การเมือง วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการสะท้อนข้อมูลของชุมชนเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ วางแผนตัดสินใจ ดำเนินการและการติดตามผลในสิ่งที่ชุมชนได้ตัดสินใจไป อันมีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น ในขณะที่การเลือกใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ชุมชน สามารถพิจารณาได้จากเงื่อนไขต่างๆ เช่น วัตถุประสงค์ของการศึกษา ระยะเวลาที่จะอำนวยให้ได้กับการศึกษา ขอบเขตของหน่วยชุมชนที่ศึกษา รวมทั้งพิจารณาถึงความเหมาะสมกับบริบทของชุมชน ฯลฯ ซึ่งเครื่องมือในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมที่สำคัญมีดังนี้

4.2.1 การประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal : RRA)

มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างนักวิจัยจากสาขาต่างๆ (บุคคลภายนอกชุมชน) กับประสบการณ์ของชาวบ้าน (บุคคลภายในชุมชน) โดยเลือกใช้วิธีการศึกษาและเครื่องมือหลายๆ อย่าง ประกอบกันเพื่อให้เข้าใจสภาพชนบทได้ดียิ่งขึ้น โดยใช้ข้อมูลปฐมภูมิเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ชุมชนในมิติต่างๆ

4.2.2 การประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal

:PRA) เป็นวิธีการศึกษาชุมชนในเชิงของการให้สมาชิกภายในชุมชนเกิดปฏิสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์กับผู้ศึกษา โดยคนในชุมชนเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์ เริ่มจากสิ่งที่ชาวบ้านคิด ชาวบ้านรู้ ชาวบ้านรู้สึก ชาวบ้านเชื่อ แล้วจึงจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเอง ซึ่งวัตถุประสงค์ของการศึกษาแบบนี้เน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ และให้คนที่ร่วมกระบวนการมีความสามารถที่จะวิเคราะห์ ตัดสินใจ และวางแผนทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากขึ้น

สิทธิณัฐ ประพุทธินิติสาร (2547) นักวิชาการและนักพัฒนาที่เชี่ยวชาญด้านชุมชน ได้ให้ความหมาย การประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม ว่าเป็นวิธีการที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถเห็นคุณค่าของการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ การวิเคราะห์ภาวะชีวิตของชุมชน การวางแผน และดำเนินการโดยชุมชนเอง ส่วนนักพัฒนา นักวิจัย หรือผู้ที่เป็นนักวิชาการจะมีบทบาทในการช่วยแนะวิธีการ เทคนิคต่างๆ เพื่อให้กระบวนการ PRA เป็นไปอย่างรวดเร็วและอย่างมีส่วนร่วม และยังได้สรุปถึงหลักการ PRA มีสาระสำคัญดังนี้

1. การเรียนรู้จากชาวบ้าน ถือว่าชาวบ้านเป็นครูเรียนรู้จากชาวบ้าน โดยตรงเกี่ยวกับสภาพทางกายภาพ ความรู้ด้านเทคนิคและสังคม
2. การเรียนรู้ไม่มีรูปแบบตายตัว แต่ปรับให้เข้ากับกระบวนการเรียนรู้ที่กำลังดำเนินอยู่
3. ไม่ใช่ตัวเองเป็นเกณฑ์ เพื่อลดความผิดพลาดในการเรียนรู้ ซึ่งเรามักใช้สมมติฐานหนึ่งๆ ในการเรียนรู้ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดการเรียนรู้ที่ผิดพลาดและเป็นความรู้ที่เกิดจากการตีความ
4. จัดความสัมพันธ์ระหว่างค่าใช้จ่ายกับประโยชน์ที่ได้จากการเรียนรู้ ไม่ทำอะไรมากเกินความจำเป็น
5. การตรวจสอบความถูกต้อง โดยใช้สิ่งอื่นๆ ประกอบกัน เช่น วิธีการหาข้อมูลประเภทของข้อมูล ผู้วิจัย สาขาวิชา เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง
6. แสวงหาความแตกต่างหลากหลายมากกว่าการหาค่าเฉลี่ย
7. กระตุ้นให้ชาวบ้านเป็นผู้ทำการศึกษา การกระทำดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้เรื่องราวที่ทำการศึกษาและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของความรู้หรือสิ่งที่ชาวบ้านค้นพบ อาจกล่าวได้ว่า ผู้วิจัยเปลี่ยนบทบาทจากผู้วิจัย หรือผู้ค้นหาข้อเท็จจริงเป็นผู้อำนวยความสะดวก

8. การแลกเปลี่ยนข้อมูลและแนวคิดระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย นอกจากนี้ควรมีการแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยงานในเรื่องการอบรมพื้นที่สนามและประสบการณ์

ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม มีดังนี้

1. กำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยต้องกำหนดประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาไว้ก่อนการทำกิจกรรม เพื่อเป็นแนวทางในการตั้งคำถาม ขณะที่ทำกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมาย
2. ปฏิบัติกิจกรรม ควรต้องมีการสร้างความคุ้นเคย โดยวิธีการแนะนำตนเอง หรือวิธีการอื่นๆ ตามความเหมาะสม และชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรม เริ่มสนทนาถึงเรื่องการตั้งบ้านเรือน ให้กลุ่มทำแผนที่ โดยต้องเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อมประเด็นการซักถามอาจเป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยให้กลุ่มเป้าหมายโยงปากกาเข้าหาบ้านที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
3. การตรวจสอบข้อมูล สามารถทำได้ทันทีขณะที่กิจกรรมดำเนินอยู่ เพราะในกระบวนการของวิธีการนี้ ผู้ให้ข้อมูลจะแสดงความคิดเห็นต่อข้อมูลที่เพื่อนในกลุ่มให้ข้อมูลอยู่ตลอดเวลา ในกรณีที่ผู้ให้ข้อมูลไม่ตรงกัน จึงเป็นการตรวจสอบข้อมูลในกลุ่มของผู้ให้ข้อมูลเอง
4. ประเด็นที่ศึกษา ผู้วิจัยเริ่มจากประเด็นที่เป็นรูปธรรม เช่น แผนที่ตั้งบ้านเรือนแต่หลังจากสมาชิก คณะกรรมการหมู่บ้าน ฯลฯ แล้วค่อยเปลี่ยนประเด็นไปเรื่อยๆ เช่น ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน
5. พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมได้อภิปราย ถกเถียง หรือแก้ไขข้อมูลอยู่เรื่อยๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลอีกวิธีหนึ่ง ถ้าหากสามารถนำไปสู่การอภิปรายเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาและลงมือทำจริงๆ เพื่อแก้ไขปัญหของชุมชน

กล่าวโดยสรุป PRA (Participatory Rural Appraisal) เป็นเทคนิคในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมหรือการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม โดยให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชนของตนเองมากกว่านักวิชาการหรือนักวิจัยจากภายนอก มีวิธีการและเครื่องมือหลากหลายอย่างผสมผสานในการช่วยวิเคราะห์ชุมชน ให้ความสำคัญกับการแสดงความคิดเห็นของทุกคน

4.2.3 การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค (SWOT analysis)

คุณากร เพชรคง (2551) ให้ความหมายของการวิเคราะห์ SWOT ว่าเป็นการวิเคราะห์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในการปฏิบัติงานให้บรรลุ วิสัยทัศน์พันธกิจ หรือเป้าประสงค์ขององค์กร มี 4 องค์ประกอบ คือ

S (Strength) คือ การวิเคราะห์จุดแข็งขององค์กรว่ามีอะไรเป็นจุดแข็งหรือ
ได้เปรียบ

W (Weakness) คือ การวิเคราะห์จุดอ่อน หรือจุดด้อยขององค์กร

O (Opportunity) คือ โอกาสที่จะทำให้สำเร็จได้

T (Threat) คือ อุปสรรคที่อาจจะทำให้ไม่สามารถทำงานได้สำเร็จ

ซึ่งสอดคล้องกับ นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร (2543) กล่าวว่า
SWOT เป็นคำย่อมาจากคำว่า Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats โดย Strengths
คือ จุดแข็ง หมายถึง ความสามารถและสถานการณ์ภายในองค์กรที่เป็นบวก ซึ่งองค์กรนำมาใช้เป็น
ประโยชน์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง การดำเนินงานภายในที่องค์กรทำได้ดี

Weaknesses คือ จุดอ่อน หมายถึง สถานการณ์ภายในองค์กรที่เป็นลบและ
ด้อยความสามารถ ซึ่งองค์กรไม่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์
หรือหมายถึง การดำเนินงานภายในที่องค์กรทำได้ไม่ดี

Opportunities คือ โอกาส หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่เอื้ออำนวย
ให้การทำงานขององค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง สภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นประโยชน์
ต่อการดำเนินการขององค์กร

Threats คือ อุปสรรค หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่ขัดขวางการ
ทำงานขององค์กรไม่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง สภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นปัญหาต่อ
องค์กร

บางครั้งการจำแนกโอกาสและอุปสรรคเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะทั้งสองสิ่งนี้
สามารถเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาจทำให้สถานการณ์ที่เคยเป็นโอกาสกลับกลายเป็น
อุปสรรคได้ และในทางกลับกัน อุปสรรคอาจกลับกลายเป็นโอกาสได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้องค์กรมี
ความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของตนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์
แวดล้อม

กรอบการวิเคราะห์ SWOT ในการวิเคราะห์ SWOT การกำหนดเรื่อง หัวข้อ หรือ
ประเด็น (Area) เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง เพราะว่า การกำหนดประเด็นทำให้การวิเคราะห์
และประเมินจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรคได้ถูกต้องโดยเฉพาะการกำหนดประเด็นหลัก
(key area) ได้ถูกต้องจะทำให้การวิเคราะห์ถูกต้องยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์ SWOT ขององค์กรมีข้อที่ควรคำนึง 4 ประการ คือ

- 1) องค์กรต้องกำหนดก่อนว่า องค์กรต้องการที่จะทำอะไร
- 2) การวิเคราะห์โอกาสและอุปสรรคต้องกระทำในช่วงเวลาขณะนั้น

3) องค์กรต้องกำหนดปัจจัยหลัก (key success factors) ที่เกี่ยวกับการดำเนินงานให้ถูกต้อง

4) องค์กรต้องประเมินความสามารถของตนให้ถูกต้อง

คุณลักษณะ 6 ประการของกระบวนการวิเคราะห์ SWOT

1) การมีส่วนร่วมทุกระดับ

ผู้นำหลักเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและมีส่วนร่วมสูงสุดในการกำหนดกลยุทธ์ของกลุ่ม ผู้นำหลักจะเป็นผู้คิดริเริ่มค้นหาปัจจัย ตัดสินใจตลอดจนสามารถเสนอกลยุทธ์ทางเลือกได้ ข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ Milliken and Vollrath (1991), Wheelen Hunger (1992) และ Bell and Evert (1997) ที่ระบุว่า ผู้นำหลักขององค์กรจะเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการพัฒนากลยุทธ์และการนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติ

ส่วนผู้นำระดับรอง เช่น สมาชิกคณะกรรมการบริหาร และพนักงานที่มีความรับผิดชอบงานสูง มีส่วนร่วมระดับกลาง มักเป็นฝ่ายฟังอภิปรายบางจุดที่ตนไม่เห็นด้วย ไม่ใคร่มีความคิดริเริ่ม แต่ร่วมการตัดสินใจและเข้าร่วมตลอดกระบวนการวิเคราะห์ SWOT ถึงแม้ว่าผู้นำระดับรองจะมีส่วนร่วมในระดับกลางแต่ก็มีผลดี 3 ประการ คือ 1) ทำให้ผู้นำระดับกลางทราบภาพรวมของงานของกลุ่มอย่างชัดเจน 2) มีส่วนร่วมตัดสินใจกำหนดทิศทางและกลยุทธ์ของกลุ่ม 3) ยังผลให้เกิดความเข้าใจร่วมของการทำงานเป็นทีม ซึ่งสอดคล้องกับ งานของ Piercy and Giles (1989) ที่ระบุว่า SWOT เป็นกลไกที่สร้างความเป็นเอกฉันท์ของทีมในเรื่องที่สำคัญๆ

นอกจากนี้ กระบวนการวิเคราะห์ SWOT ยังเอื้อให้สมาชิกได้ซักถาม เสนอแนะ และมีส่วนร่วมจัดลำดับความสำคัญของกลยุทธ์ ซึ่งโดยปกติแล้วสมาชิกจะไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดกลยุทธ์การดำเนินการของกลุ่ม การมีส่วนร่วมดังกล่าวทำให้สมาชิกทราบถึงทิศทางและแผนงานของกลุ่ม

จึงสรุปได้ว่า กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้นำและสมาชิกในการวางแผนกลยุทธ์ ซึ่งข้อสรุปนี้สอดคล้องกับงานของ Scott (1986) ที่ระบุว่า คุณค่าของ SWOT อยู่ที่ตัวกระบวนการซึ่งอำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วมจากบุคคลทุกระดับขององค์กร

2) กระบวนการเรียนรู้

กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เป็นเวทีการเรียนรู้ระหว่างผู้นำระดับต่างๆ 3 ลักษณะ คือ 1) ผู้นำหลักสามารถถ่ายทอดข้อมูลสู่ผู้นำระดับกลาง 2) ผู้นำระดับกลางได้เรียนรู้ประสบการณ์จากผู้นำหลักและ 3) ผู้นำทุกระดับได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน

กระบวนการเรียนรู้เกิดจากการที่ผู้เข้าร่วม ต้องคิดอย่างจริงจังต้องเสนอความคิดของตนต่อกลุ่ม ต้องอภิปรายโต้แย้ง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และที่สำคัญต้องตัดสินใจเลือกทิศทางและกลยุทธ์ของกลุ่ม

จากขั้นตอนแต่ละขั้นตอนของกระบวนการวิเคราะห์ SWOT เอื้อให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้เรื่องหลัก 2 เรื่องคือ 1) ผู้เข้าร่วมเรียนรู้เรื่องของกลุ่มของตนเองได้กระจ่างขึ้น 2) กระบวนการวิเคราะห์ SWOT ยังเป็นเวทีการเรียนรู้เรื่องการวางแผนแบบทีมและเป็นระบบ ซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับสำหรับผู้เข้าร่วม แต่จากการเข้าร่วมการปฏิบัติจริงทำให้ผู้เข้าร่วมเกิดการเรียนรู้วิธีการวางแผน และเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการผู้เข้าร่วมจะได้แผนกลยุทธ์ที่มาจากการสร้างสรรค์ของเขาเอง

3) การใช้เหตุผล

กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เป็นกระบวนการที่เป็นระบบซึ่งเอื้อให้เกิดการใช้เหตุผลในการคิดและตัดสินใจกำหนดกลยุทธ์ ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ผู้เข้าร่วมต้องใช้ความคิดและอภิปรายถึงเหตุผลต่างๆ ในการตัดสินใจ ซึ่งทำให้เกิดความรอบคอบในการกำหนดกลยุทธ์ หลายครั้งที่กลุ่มมีการโต้แย้งอภิปราย และแบ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายค้าน กระทั่งต้องใช้คะแนนเสียงเป็นตัวชี้ขาดการเลือกข้อสรุปหนึ่งๆ กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เหตุผลในการตัดสินใจกำหนดกลยุทธ์

4) การใช้ข้อมูล

การใช้ข้อมูลเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในกระบวนการวิเคราะห์ SWOT หรืออาจกล่าวได้ว่า ผู้เข้าร่วมจะต้องใช้ข้อมูลในการวางแผนกลยุทธ์หากผู้เข้าร่วมมีข้อมูลน้อยหรือไม่มี กลยุทธ์ที่ได้จะมีพื้นฐานของความจริงของกลุ่ม โอกาสที่จะกำหนดกลยุทธ์ผิดพลาดเป็นไปได้มาก

ข้อมูลที่ใช้กระบวนการวิเคราะห์ SWOT มาจาก 3 แหล่ง คือ 1) จากประสบการณ์การทำงานของผู้เข้าร่วม 2) จากผลการศึกษาวิเคราะห์องค์กร และ 3) จากแหล่งข้อมูลภายนอก เช่น วิทยากรที่เชิญมาให้ความรู้และเพิ่มเติมข้อมูล เป็นต้น

ข้อมูลที่นำมาใช้ในกระบวนการวิเคราะห์ SWOT นั้นต้องเป็นข้อมูลที่ถูกต้องโดยข้อมูลจากทั้งสามแหล่งจะตรวจสอบความถูกต้องซึ่งกันและกัน ยิ่งไปกว่านั้น ข้อมูลนั้นๆ ต้องเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญต่อกลุ่มทั้งทางบวกและลบ ข้อมูลที่สำคัญและถูกต้องนี้ทำให้เกิดผลดีต่อกระบวนการ SWOT 3 ประการ คือ 1) เอื้อให้เกิดการมองเห็นโอกาสได้ดี 2) กำหนดภารกิจและวัตถุประสงค์สอดคล้องกับสถานการณ์ และ 3) ระบุจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาสและอุปสรรค ได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง

5) การกระตุ้นให้คิดและเปิดเผยประเด็นที่ซ่อนเร้น

กระบวนการวิเคราะห์ SWOT อำนวยให้เกิดการคิดวิเคราะห์สูง เพราะผู้เข้าร่วมจะเป็นศูนย์กลางของกระบวนการ ผู้เข้าร่วมจะเป็นผู้กระทำการต่างๆ ในแต่ละขั้นตอน หากผู้เข้าร่วมทำไม่ได้ในขั้นตอนใดก็ไม่สามารถข้ามไปได้ ดังนั้น กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ความคิด การวิเคราะห์ และการอภิปรายโต้เถียงเพื่อบรรลุถึงการตัดสินใจร่วมกัน

ด้วยเหตุแห่งการใช้ความคิดและการโต้แย้ง กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงสร้างสรรค์ให้เกิดการคิด การมอบและความเข้าใจแง่มุมใหม่โดยผู้เข้าร่วมอาจจะยังไม่เคยคิดหรือเห็นแง่มุมใหม่นี้มาก่อน ซึ่งก่อให้เกิดการเปิดเผยประเด็นที่ซ่อนเร้นของกลุ่มหรือคลีคลายสถานการณ์ที่ซับซ้อนให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น (ไม่ใช่เป็นประเด็นซ่อนเร้นโดยความตั้งใจของใคร แต่เป็นประเด็นซ่อนเร้นโดยสถานการณ์) ความชัดเจนดังกล่าวมีผลต่อการกำหนดกลยุทธ์ที่ถูกต้องยิ่งขึ้น

6) การเป็นเจ้าของและพันธสัญญา

จากการที่ผู้เข้าร่วมเป็นผู้คิด วิเคราะห์ ใช้เหตุผล อภิปรายแลกเปลี่ยน จนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินใจของเขาเองในการกำหนดภารกิจ วัตถุประสงค์ และกลยุทธ์ของกลุ่ม กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงช่วยสร้างให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของแผนงานและเกิดความผูกพันต่อการนำแผนกลยุทธ์สู่การปฏิบัติ

การเป็นเจ้าของที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนประการหนึ่ง คือ การเอ่ยถึงแผนโดยใช้คำว่า “แผนของเรา” ของผู้เข้าร่วม

อย่างไรก็ดี การปฏิบัติตามแผนยังต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไข หรือมีตัวแปรบางอย่างที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ซึ่งอาจทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามแผนนั้นได้ ดังนั้น กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงควรใช้อย่างต่อเนื่องเป็นประจำ เพื่อให้เกิดการปรับแผนให้ทันต่อสถานการณ์ และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลง

4.2.4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

Focus Group Discussion เป็นเทคนิคการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่ง มีการเรียกชื่อที่แตกต่างกัน เช่น “Focus Group” “Focus Group Interview” “Focus depth Interview” “Focus Interview” “Focus Group Discussion” ในภาษาไทยมีอยู่หลายคำ เช่น “การจัดกลุ่มสนทนา” “การจัดสนทนากลุ่ม” “การสนทนากลุ่ม” “การสัมภาษณ์กลุ่ม” โดยในที่นี้ผู้วิจัยใช้คำว่า การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทในเรื่องที่วิจัย มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

นภากรณี หะวานนท์ (2535) กล่าวว่าไว้ว่า การจัดสนทนาเป็นวิธีการศึกษาที่เชิญผู้ร่วมสนทนาจำนวนไม่มากนัก (ประมาณ 6 - 12 คน) มาสนทนาในประเด็นต่างๆ ที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษา ในกลุ่มสนทนาจะมีผู้ดำเนินการสนทนา (moderator) เป็นผู้จุดประเด็นคำถามต่างๆ

อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยสอดคล้องกับ วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และ โยธิน แสงวดี (2536) ที่ให้ความหมายคำว่า การจัดสนทนากลุ่ม คือ การรวบรวมข้อมูลจากการนั่งสนทนากับผู้ให้ข้อมูล (Key informants) เป็นกลุ่ม ซึ่งผู้ร่วมสนทนากลุ่มนี้จะได้มาจากการเลือกสรรตามหลักเกณฑ์ที่นักวิจัยกำหนดไว้ว่า จะเป็นผู้ที่สามารถให้คำตอบตรงประเด็นและสามารถตอบวัตถุประสงค์ที่สนใจศึกษามากที่สุด

สุภางค์ จันทวานิช (2540) กล่าวว่า การสนทนากลุ่ม คือ การสนทนาเป็นกลุ่ม โดยที่คนเดียวนำการสนทนากลุ่มดำเนินต่อไป ผู้สัมภาษณ์ป้อนคำถามไม่ให้ออกนอกทาง

นิตา ชูโต (2540) กล่าวว่า การสัมภาษณ์กลุ่ม หมายถึง การสัมภาษณ์ที่กระทำในกลุ่มเล็กประมาณ 6 - 8 คน เกี่ยวกับเรื่องใดโดยเฉพาะ ใช้เวลาสั้นๆ ประมาณ 1 - 2 ชั่วโมง

การสนทนากลุ่ม คือ การสัมภาษณ์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่รวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 6 - 10 คน ซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549)

การสนทนากลุ่มเหมาะสำหรับการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายหลากหลาย เช่น การค้นหาประเด็นของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ยังไม่มีความรู้มาก่อน (exploratory) การหาคำอธิบายสำหรับปรากฏการณ์บางอย่าง (explanatory) การประเมินสถานการณ์ (assessment) โดยการสนทนากลุ่มมีประโยชน์ดังนี้

1. ใช้ในการศึกษาความคิดเห็น ทศนคติ ความรู้สึก การรับรู้ ความเชื่อ และพฤติกรรม

2. ใช้ในการกำหนดสมมติฐานใหม่ๆ

3. ใช้ในการกำหนดคำถามต่างๆ ที่ใช้ในแบบสอบถาม

4. ใช้ค้นหาคำตอบที่ยังคลุมเครือ หรือยังไม่แน่ชัดของการวิจัยแบบสำรวจ เพื่อช่วยให้งานวิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

5. ใช้ในการประเมินผลทางด้านธุรกิจ

ชาย โพธิสิตา (2549) กล่าวถึงการดำเนินการสนทนากลุ่มไว้ว่า ในช่วงแรกผู้ดำเนินการสนทนาควรเริ่มจากการแนะนำตนเอง และทีมงาน (ผู้จัดบันทึก และผู้บริการทั่วไป) โดยควรพยายามสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ควรจัดเตรียมอุปกรณ์ (กระดาษสำหรับจัดบันทึกและ

ดินสอ ชาร์ตหรือกระดานดำ เครื่องบันทึกเสียง) ที่ใช้ในการสนทนากลุ่มให้พร้อม หลังจากนั้นจึงดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษา และจุดมุ่งหมายในการจัดสนทนากลุ่ม
2. เกริ่นนำด้วยคำถามอุ่นเครื่องเพื่อสร้างบรรยากาศผ่อนคลาย เป็นกันเอง
3. เมื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเริ่มมีความคุ้นเคยกัน จึงเริ่มคำถามในแนวการสนทนา

ที่จัดเตรียมไว้

โดยทั่วไปในการสนทนากลุ่มจะต้องมีทีมงานช่วยในบทบาทต่างๆ ที่สำคัญมี 3 บทบาท ได้แก่

ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator)

1. ผู้คุยเก่ง มีความสามารถในการซักถาม ควรมีการพูดแทรกตลอดอย่างเหมาะสม
2. สามารถสร้างบรรยากาศให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกัน ไม่ควรซักถามรายบุคคล
3. ไม่แสดงความคิดเห็นของตนเอง ไม่ควรข่มความคิดผู้อื่น หรือชักนำผู้อื่นให้เห็นคล้อยตามกับผู้ที่ยุ่ง (Dominate) ควรจะปล่อยให้ผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ อิสระเสรีและเป็นธรรมชาติมากที่สุด
4. สร้างบรรยากาศให้คนที่ไม่ค่อยพูดได้แสดงความคิดเห็นออกมาให้ได้

ผู้จดบันทึก (Notetaker)

1. จะต้องอยู่ร่วมตลอดเวลา
2. ควรทำหน้าที่ในการจดบันทึกเพียงอย่างเดียวไม่ควรร่วมสนทนาด้วย เพราะจะทำให้การจดบันทึกข้อมูลไม่ครบถ้วน
3. จะต้องเป็นผู้ถอดเทปด้วยตนเอง เพื่อความเข้าใจในสิ่งที่ได้บันทึกและเนื้อหาสาระในเทปที่ตรงกัน

ผู้ช่วยทั่วไป (Assistant)

1. ควบคุมเครื่องบันทึกเสียงและเปลี่ยนเทปขณะที่กำลังดำเนินการสนทนา
2. อำนวยความสะดวกแก่ผู้ดำเนินการสนทนาและผู้จดบันทึก เพื่อให้แต่ละคนทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่

โดยสรุป การสนทนากลุ่ม หมายถึง การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนว

ทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 6 - 10 คน ซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้

4.2.5 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

พงศ์เดช สารการ (2545 : 6) กล่าวว่า ในระยะแรกๆ การทำวิจัยเชิงคุณภาพ ในภาคสนามจะเป็นการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาความแตกต่างของเผ่าพันธุ์ จึงเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มผู้ถูกศึกษา เทคนิคการศึกษานี้เน้นการสังเกต สัมภาษณ์ จดบันทึกข้อมูล ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า participant observation คำว่า observation มีความหมายมากกว่าการสังเกตอย่างเดียว แต่เป็นการสังเกตที่เข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในนั้นด้วย ซึ่งมีลักษณะเด่นในการเข้าใจผู้ถูกศึกษาเป็นอย่างดี และเครื่องมือนี้มักถูกนำมาใช้ควบคู่กับงานพัฒนาอยู่เสมอ ซึ่งสอดคล้องกับ สุภางค์ จันทวานิช (2549 : 45) ที่กล่าวถึง การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) ว่าเป็นการสังเกตที่ผู้สังเกตเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ถูกศึกษา มีการทำกิจกรรมร่วมกัน จนผู้ถูกศึกษายอมรับว่าผู้สังเกตมีสถานภาพบทบาทเช่นเดียวกับตน ผู้สังเกตจะต้องปรับตัวให้เข้ากับกลุ่มคนที่ศึกษา โดยอาจเข้าไปฝังตัวอยู่ในเหตุการณ์ เข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน จนคนในชุมชนรู้สึกว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่มีนักวิจัยมาอาศัยอยู่

ข้อดีของวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ

1. ทำให้ผู้วิจัยได้รับการยอมรับและสนิทสนมกับกลุ่มที่จะศึกษา โดยที่ผู้ถูกสังเกตไม่รู้ตัวว่าถูกสังเกตหรือเฝ้าดู จึงมีพฤติกรรมที่เป็นไปตามธรรมชาติ ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริง
2. ทำให้เห็นภาพรวมของเหตุการณ์ต่างๆ อย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด ทำให้เข้าถึงข้อมูลได้ง่าย
3. สามารถตรวจสอบข้อมูลได้ซ้ำๆ

ข้อจำกัดของวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ

1. มักใช้ได้กับการศึกษากลุ่มเล็กๆ
2. นักวิจัยต้องระวังมิให้ตนเองเข้าไปมีความรู้สึกร่วมและผูกพันทางอารมณ์จนขาดความเที่ยงตรง อาจเป็นเหตุให้มีอคติ หรือเข้าข้างกลุ่มที่กำลังศึกษาได้ ข้อมูลก็จะขาดความเที่ยงตรง

3. การจดบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ทำได้ลำบากขณะอยู่ร่วมกิจกรรมกับกลุ่ม

สรุปได้ว่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือในการวิจัยชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้ศึกษาจะเข้าร่วมสังเกตการณ์ ร่วมกิจกรรมกับชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด

4.2.6 การสัมภาษณ์แบบเจาะจง หรือการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

บุญธรรม กิจปรีดาภิสุทธิ์ (2534) กล่าวถึงการสัมภาษณ์แบบเจาะจงว่าเป็นลักษณะการสัมภาษณ์ (interview) ที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) หรือบางครั้งเรียกว่าเชิงพรรณนารายละเอียดเชิงลึกที่ชัดเจน (insight) ซึ่งมีการคัดเลือกตัวอย่าง โดยใช้หลักเหตุผลและวิจารณญาณของผู้วิจัยเองตัดสินใจเลือกกลุ่มตัวอย่างมาวิจัย โดยเลือกให้สอดคล้อง เหมาะสม และตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เช่น เลือกสัมภาษณ์เฉพาะหญิงวัยเจริญพันธุ์ที่อยู่ในชุมชนแออัดคลองเตย เลือกเฉพาะผู้ป่วยวัณโรคที่มารับการรักษาที่โรงพยาบาลรามาริบัติ เลือกเฉพาะนักเรียนที่มีความรู้ปานกลางเท่านั้นมาทดลองการสอนแบบใหม่ เป็นต้น

สรณ กุ๊กง และอ้อมเดือน สดมณี (2550) กล่าวถึงการสัมภาษณ์แบบเจาะจงไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพนั้นมนุษย์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญที่สุด ซึ่งนักวิจัยใช้ภาษาในการสื่อสาร พูดคุย หรือที่เรียกเป็นทางการว่า การสัมภาษณ์ โดยในการเก็บข้อมูลไม่ว่าจะเป็นข้อมูลด้านข้อเท็จจริง ข้อมูลความคิดเห็น และเจตคติ ต่อตัวอย่างเฉพาะที่ให้ประเด็นสำคัญ (Key Informant) หรือเรียกว่า การสัมภาษณ์แบบเจาะจง

สรุปได้ว่า การสัมภาษณ์แบบเจาะจง คือ การพูดคุยเพื่อให้ได้ข้อมูลจากบุคคลสำคัญ (Key Informant) ที่ผู้วิจัยคัดเลือกกว่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ สอดคล้อง และเหมาะสมตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้

4.2.7 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)

บุญญฤทธิ มุ่งจงกลาง และคณะ (2552 : 8-13) การตรวจสอบข้อมูลที่นิยมใช้กันมากในการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า โดยมีวิธีการดังนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation)

การตรวจสอบนี้เป็นการพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้อ่าน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงไร ซึ่งก็จะตรวจสอบได้จากแหล่งที่มาของข้อมูลที่ต่างแหล่งกันว่า ถ้าข้อมูลมาจากแหล่งต่างกันแล้วมีความเหมือนกันหรือคงเส้นคงวาหรือไม่ ให้ผู้วิจัยตรวจสอบโดยกลับไปถามแหล่งข้อมูลอีกครั้งว่าเป็นเพราะเหตุใด และความจริงเป็นเช่นไร ทั้งนี้ แหล่งที่มา เช่น แหล่งที่เป็นเวลา แหล่งบุคคล และแหล่งสถานที่ เป็นต้น

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (investigator triangulation)

เป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยการใช้ผู้เก็บรวบรวมข้อมูลหรือผู้วิจัยมากกว่าหนึ่งคนทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นเดียวกัน เพื่อตรวจสอบว่าหากใช้ผู้เก็บรวบรวมข้อมูลต่างกันแล้ว ข้อมูลที่ได้รับจะยังคงเหมือนกันหรือไม่ ทั้งนี้ เป็นเพราะในการวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัย

ต้องดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในสนามการวิจัยเป็นเวลานานเพียงคนเดียวอาจมีความลำเอียงในการเลือกเก็บข้อมูลกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นพิเศษ เพราะมีความชอบพอเป็นการส่วนตัว จนกระทั่งทำให้ละเลยข้อมูลในส่วนอื่นๆ ก็เป็นไปได้ ดังนั้น การใช้ผู้เก็บรวบรวมหลายคนตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกันจะทำให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

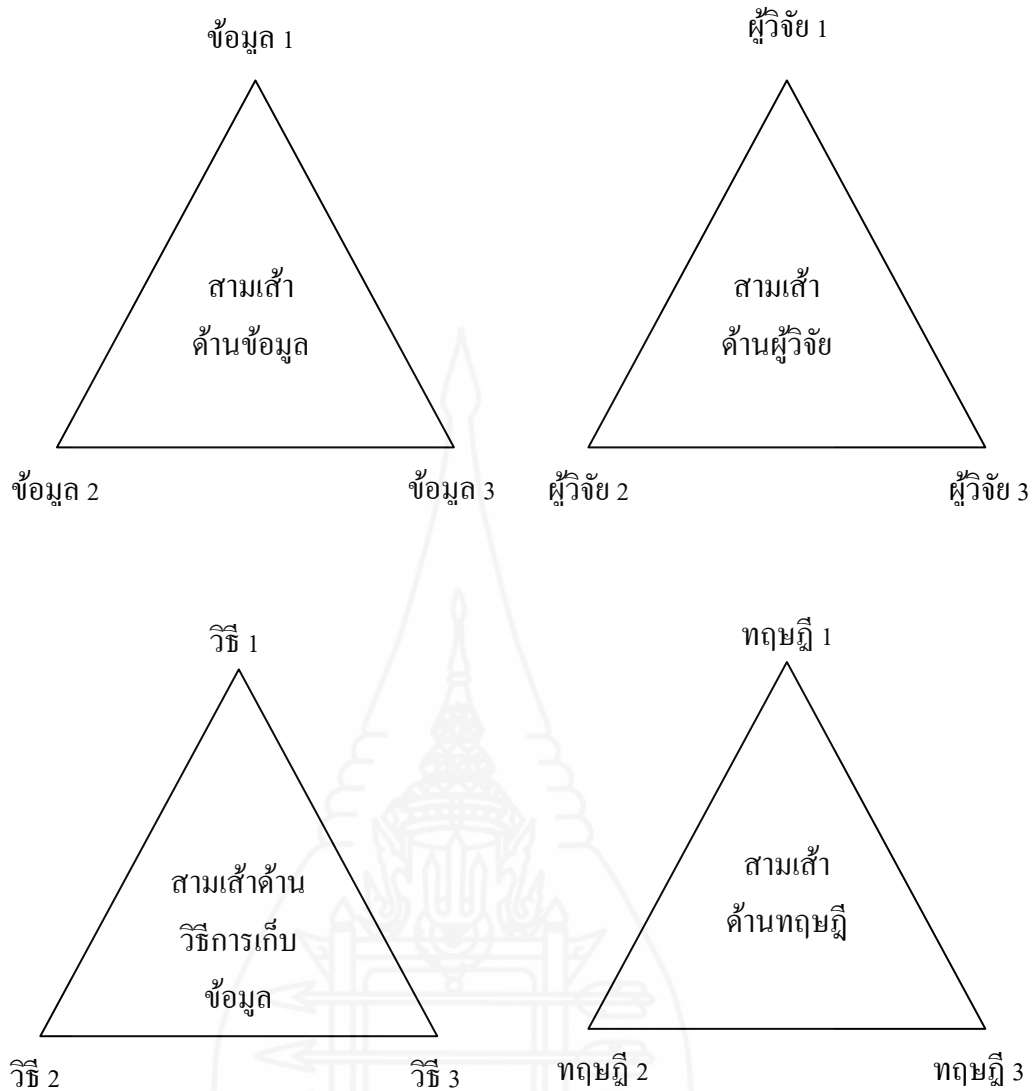
3) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (*methodological triangulation*)

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยอาจใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งเพียงวิธีเดียวทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งการใช้วิธีการเดียวกันก็จะทำให้ได้ข้อมูลในลักษณะหนึ่ง แต่เมื่อเปลี่ยนไปใช้วิธีการอื่นทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นเดียวกันนั้นก็อาจจะทำให้ได้ข้อมูลอีกลักษณะหนึ่ง ดังนั้นการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการจึงเป็นการใช้วิธีการต่างๆ กัน เพื่อตรวจสอบข้อมูลในประเด็นเดียวกันว่าจะสอดคล้องกันหรือขัดแย้งกันหรือไม่ อย่างไร

4) การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี (*theoretical triangulation*)

การใช้แนวคิดหรือทฤษฎีอื่นนอกเหนือจากแนวคิดหรือทฤษฎีเดิมมาช่วยในการอธิบายหรือตีความหมายข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้เพื่อที่จะพิจารณาว่า หากใช้แนวคิดหรือทฤษฎีที่ต่างกันตีความข้อมูลแล้วจะได้ผลต่างกันหรือไม่เพียงไร ซึ่งจะนำไปสู่มุมมองด้านอื่นๆ เกี่ยวกับข้อมูลนั้นๆ และอาจทำให้ต้องมีการเก็บรวบรวมข้อมูลบางด้านมาประกอบเพิ่มเติมอีกด้วยการจะยืนยันว่าแนวคิดทฤษฎีใดถูกต้อง ผู้วิจัยก็จำเป็นจะต้องไปหาข้อมูลอื่นเพิ่มเติมต่อไป

ภาพที่ 2.4 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

ที่มา: บุญญฤทธิ์ มุ่งจงกลาง และคณะ (2552: 8-13)

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหาร พบว่ายังไม่มียงานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหารดังกล่าวโดยตรง แต่ก็พบงานที่ทำการศึกษาในเชิงสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

ปิยนาด อ๋มดี (2547: 304-308) ผลการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนมีความแตกต่างกันดังนี้

1) ความหลากหลายของอาหาร พบว่ากลุ่มครอบครัวฐานะปานกลางมีการบริโภคอาหารที่หลากหลายที่สุดทั้งยังสามารถเข้าถึงทรัพยากรอาหารตามธรรมชาติ และอาหารตามแหล่งค้าขายได้มากกว่าครอบครัวในฐานะอื่น นอกจากนี้ครอบครัวในฐานะปานกลางยังสามารถผลิตอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนได้มากกว่าครอบครัวในฐานะอื่นอีกด้วย การผลิตอาหารไว้บริโภคเองในครัวเรือนทำให้เกิดหลักประกันความมั่นคงทางอาหารได้ เนื่องจากจะผลิตอาหารที่ครอบครัวจำเป็นต้องใช้ซึ่งจะมีความหลากหลายกว่าอาหารที่ขายอยู่ตามท้องตลาด

2) การได้มาซึ่งอาหาร ความแตกต่างของการได้มาซึ่งอาหารของคนในชุมชน มาจากเงื่อนไขในเรื่องอาชีพที่แตกต่างกัน โดยครอบครัวที่ประกอบอาชีพในภาคการเกษตรจะมีวิธีการได้มาซึ่งอาหารที่เหมือนและใกล้เคียงกัน คือการผลิตควบคู่ไปกับการเก็บหาอาหารตามธรรมชาติ ครอบครัวที่มีอาชีพรับราชการและรับจ้างประจำจะมีวิธีการได้มาซึ่งอาหารโดยการซื้อเป็นหลัก ส่วนกลุ่มครอบครัวในฐานะยากจนมีวิธีการได้มาซึ่งอาหารที่ใกล้เคียงกัน คือ การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติและการขออาหารจากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและจากวัด

3) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร ซึ่งขึ้นอยู่กับการมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองและจำนวนแรงงานในครัวเรือน

4) ความรู้ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติในการจัดการอาหารที่แตกต่างกัน

ผลการศึกษาข้างชี้ให้เห็นว่า ในระบบอาหารท้องถิ่น ชาวบ้านสามารถรับประทานอาหารได้มากกว่าระบบอาหารโลก ทั้งยังมีความมั่นคงปลอดภัยกว่า ซึ่งระบบอาหารของชุมชนมีความใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติโดยที่ชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารที่อยู่ใกล้บ้านและอยู่ในชุมชนได้ง่ายที่สุด ชุมชนมีแนวคิดที่อาหารธรรมชาติถือเป็นอาหารส่วนรวมของชุมชน (Common Food) ซึ่งอยู่บนพื้นฐานการมีสิทธิการใช้ เป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม ชุมชนมีแนวคิดที่ทรัพยากรเป็นของส่วนรวมทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ควบคู่กับสิทธิในการดูแลรักษาด้วย

สุธานี มะลิพันธ์ (2552: 96) ได้ศึกษาความมั่นคงทางอาหารของชาวลัวะ ในจังหวัดน่าน พบว่าการเข้าถึงทรัพยากรอาหารของชุมชน ประกอบด้วย 4 ส่วนหลัก คือ (1) การเก็บหาอาหารตามแหล่งธรรมชาติ โดยมีปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อความสามารถในการเก็บหาอาหารตามแหล่งธรรมชาติคือ ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากร ระยะทางใกล้-ไกลของแหล่งอาหาร จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและความเชี่ยวชาญ วิธีการรวมถึงอุปกรณ์เครื่องที่ใช้ในการเก็บหาอาหาร อิทธิพลทางความเชื่อ กฎระเบียบข้อตกลงร่วม ซึ่งพบว่า สภาพแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

ของชุมชนเริ่มมีความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง เนื่องจากเป็นพื้นที่การใช้ประโยชน์ร่วมกันในหลายชุมชนใกล้เคียง (2) การผลิตอาหารเพื่อบริโภค ซึ่งได้มาจากการเพาะปลูกที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการผลิตของคนในชุมชน คือ การปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตเพียงพอกับการบริโภคสำหรับทุกคนในครอบครัว และมีระบบการเพาะปลูกตามวิถีภูมิปัญญาดั้งเดิม การเลี้ยงสัตว์ (3) การแลกเปลี่ยนและการซื้ออาหาร พบว่าวิถีมีการแลกเปลี่ยนด้วยอาหารและสิ่งของ การแลกเปลี่ยนอาหารด้วยแรงงาน และการแลกเปลี่ยนอาหารด้วยเงินหรือการซื้อ และ (4) การรับบริจาคอาหาร สอดคล้องกับ ปิยนาล อิมดี (2547: 303-304) วิถีการได้มาซึ่งอาหารของชุมชนมีอยู่หลายวิธี ได้แก่ การผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือน การเก็บหาอาหารตามธรรมชาติและล่าสัตว์ การแลกเปลี่ยนอาหารด้วยตัวเงินหรือการซื้อ และการแลกเปลี่ยนด้วยแรงงานหรือสิ่งของ โดยส่วนใหญ่ชุมชนจะใช้วิธีการผลิตอาหารเองควบคู่กับการซื้อจากแหล่งค้าขาย ซึ่งจะเน้นการผลิตเองมากกว่าเช่นกัน สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีระบบการผลิตเป็นหัวใจหลักของระบบอาหาร (food chain) ซึ่งระบบการผลิตที่เน้นเพื่อตอบสนองความต้องการอาหารของครอบครัวและชุมชนเป็นหลักก่อน โดยที่ชุมชนมีวิธีการผลิตและรูปแบบการจัดการเป็นของตนเอง ซึ่งสั่งสมมานานจากบรรพบุรุษทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางอาหารได้ต่างจากระบบการเกษตรแบบพันธสัญญา (contract farming) หรือการทำฟาร์มขนาดใหญ่ที่เน้นผลผลิตจำนวนมากให้มีมาตรฐานตามที่บริษัทเป็นผู้กำหนด ซึ่งจะสร้างให้เกิดระบบการพึ่งพาสูงและเกษตรกรไม่เกิดการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและการพึ่งพากันเองภายในชุมชน

สุรัช รัชชาติ (2545: 95) ผลการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนชายขอบชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนชาวกะเหรี่ยงที่ยากจนบ้านบึงดีสามารถสร้างแบบแผนในความมั่นคงทางอาหารให้กับสมาชิกในครัวเรือนได้ อย่างไรก็ตามพบว่าแบบแผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารนี้ไม่สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป เช่น ภาวะเปราะบางทางการอนุรักษ์ทรัพยากรบนพื้นที่สูง การรุกคืบเข้ามาของกระบวนการพัฒนากลายเป็นเมืองและทันสมัย การสร้างความมั่นคงทางอาหารด้วยการนำภูมิปัญญาเดิมกลับมาใช้ของชาวกะเหรี่ยงบ้านบึงดีนี้ได้เกิดความลึกลับสวนทางกับบริบทใหม่ที่เกิดขึ้นมาภายหลัง อันเป็นผลกระทบที่มาจากการวางนโยบายในการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างไม่รอบด้าน ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนมาตั้งแต่แรกเริ่ม รัฐได้ใช้มุมมองของคนภายนอกมีฐานคิดทางนิเวศวิทยาธรรมชาติเป็นศูนย์กลางเข้ามาจัดการกับระบบนิเวศบนพื้นที่สูงโดยมิได้คำนึงถึงระบบสังคมมนุษย์ที่ในความเป็นจริงแล้วพบว่าสังคมที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับฐานทรัพยากรมาอย่างยาวนานมีการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมในเชิงสถาบันภายในสังคมของตนเองมาแล้ว

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพ

ด้านความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้ให้นิยามความมั่นคงทางอาหารว่า หมายถึง การที่ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านอาหาร รวมทั้งมีความสามารถ เข้าถึงหรือตัดสินใจด้านทรัพยากรอาหารได้อย่างเป็นธรรม เพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวันได้ใน ปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการและความพึงพอใจของคนในชุมชนด้วยวิธีการเก็บหาอาหารตาม ธรรมชาติ โดยจะต้องมีสิทธิเข้าถึงในทรัพยากรธรรมชาติได้โดยไม่ถูกจำกัดพื้นที่ในการใช้ ประโยชน์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องอยู่บนพื้นฐานการการบริหารจัดการที่ยอมรับ และปฏิบัติร่วมกัน และการผลิตอาหาร (ระบบการเกษตร) โดยที่คนในชุมชนสามารถใช้ทักษะและ เครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อนำอาหารจากแหล่งต่างๆ มาบริโภคในชีวิตประจำวันได้ อย่างพอเพียงและต่อเนื่องอย่างยั่งยืน รวมถึงการแลกเปลี่ยนหรือการซื้อ และการเกี่ยวพันกันในทาง วัฒนธรรมการแบ่งปัน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งนี้ประกอบด้วย ขั้นตอนในการวิจัย การคัดเลือกตัวอย่าง การเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ขั้นตอนในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย ขั้นตอนในการวิจัย การคัดเลือกตัวอย่าง การเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียดการดำเนินการเป็นขั้นตอน 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ได้แก่ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร (ในความหมายทั่วไป ในความหมายของบริบทสังคมไทย เกณฑ์ชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร) แนวคิดการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาสภาพพื้นที่ บริบทของชุมชนที่ทำการศึกษา เพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชน โดยการเยี่ยมชม และร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนบ้านแม่สุริน

ขั้นตอนที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร ประชาชน ผู้รู้ในชุมชน ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน และชาวบ้าน โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การแวะเยี่ยม และใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ และสรุปผลงานวิจัย เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีการและได้เก็บรวบรวมข้อมูลมาเป็นระยะ การวิเคราะห์ข้อมูล โดยเฉพาะ

ข้อมูลในเชิงคุณภาพได้ถูกวิเคราะห์มาอย่างต่อเนื่องโดยการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านในพื้นที่และนักพัฒนาองค์กรเอกชน โดยใช้การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ 5 การจัดทำรายงานการวิจัย เมื่อผู้วิจัยได้ร่างรายงานวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์แล้ว จึงเสนอบทเรียนที่ปรึกษา สอบป้องกันวิทยานิพนธ์ และจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์ต่อไป

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการคัดเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างตามประเภทของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างเพื่อการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกรายครัวเรือน

ได้ใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างคิดเป็นจำนวนร้อยละ 10 ของจำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด ซึ่งจากจำนวนหลังคาเรือนทั้งสิ้น 250 หลังคาเรือน จึงกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการสัมภาษณ์ชาวบ้าน 25 หลังคาเรือน โดยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์ ซึ่งมีกระบวนการในการคัดเลือกโดยการหารือในที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยใช้หลักเกณฑ์พิจารณาจากสัดส่วนความเหมาะสมของสาขาอาชีพของคนในชุมชน คือในภาคการเกษตรประมาณร้อยละ 80 ของกลุ่มตัวอย่าง และนอกภาคการเกษตรประมาณร้อยละ 20 ของกลุ่มตัวอย่าง

2.2 กลุ่มตัวอย่างในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสัมภาษณ์เจาะจง 2 กลุ่ม ดังนี้

2.2.1 ปราชญ์ ผู้รู้ ผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจำนวน 5 คน

2.2.3 ตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ และนักพัฒนาองค์กรเอกชน 8 คน
เป็นการสัมภาษณ์โดยใช้แนวประเด็นคำถาม

2.3 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาข้อมูลโดยจัดเวทีชุมชน และการสนทนากลุ่ม

ได้ใช้หลักเกณฑ์ในการพิจารณาผู้เข้าร่วมกิจกรรมเวทีชุมชน และการสนทนากลุ่ม ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรทางเลือก เกษตรกรทั่วไปที่ไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่าย ตัวแทนผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนทั้งกลุ่มที่ก่อตั้งอย่างเป็นทางการโดยหน่วยงานภาครัฐ และกลุ่มที่ก่อตั้งอย่างไม่เป็นทางการ ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้าน ตลอดจนผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจทั่วไป

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการผสมผสานทั้งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยการเลือกศึกษาชุมชนที่มีกลุ่มเกษตรกรเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน และได้มีการศึกษาเพื่อจัดทำตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมาแล้วในระดับหนึ่ง ซึ่งการรวบรวมข้อมูลเป็นการทำความเข้าใจในเชิงลึก และเพื่ออธิบายสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนทั้งใน ระบบการผลิต การบริโภค และแหล่งที่มาของอาหารของคนในชุมชน ตลอดจนปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทั้งปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ปัจจัยด้านความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน และโอกาสที่ทำให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองด้านอาหารได้โดยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง การบันทึกรายละเอียด และการสนทนากลุ่มขณะเดียวกันในการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะพื้นฐาน รวมถึงข้อมูลสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน ได้ใช้แนวทางการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ ในส่วนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ และนักพัฒนาได้ใช้การเก็บข้อมูล โดยใช้แนวประเด็นคำถาม

ในการวิจัยครั้งนี้ดำเนินการระหว่าง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555 ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2555 โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการดังนี้

3.1 การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาเอกสาร ประเภทหนังสือ บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ประเภทดังนี้

- (1) เอกสารเกี่ยวกับรายงานข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ทำการศึกษา คือข้อมูลทางด้านบริบทชุมชน
- (2) เอกสารรายงานการประชุมสรุปผลการสัมมนา ทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่าย รวมถึงรายงานการประชุมสรุปผลการดำเนินงาน โครงการวิจัยขององค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน
- (3) เอกสาร บทความทางวิชาการ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านความมั่นคงทางอาหาร

3.2 การสัมภาษณ์ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่าง โดยผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structure interview) เพื่อสัมภาษณ์ชาวบ้าน โดยมีประเด็นที่สำคัญดังนี้

- (1) สภาพพื้นฐานส่วนบุคคล ประกอบด้วยสถานภาพการสมรส อายุ การศึกษา สมาชิกในครัวเรือน ตำแหน่งในชุมชน อาชีพ

(2) สภาพทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย หนี้สิน การถือครองที่ดิน เป็นต้น

(3) การจัดการระบบการผลิตทางการเกษตร สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน ได้แก่ แหล่งที่มาของอาหาร การบริโภคในครัวเรือน ศักยภาพในการเข้าถึงและการจัดการทางด้านอาหารและแหล่งอาหาร

3.3 การสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจงไม่เป็นทางการ โดยการพบปะพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้าน ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ได้รับทราบข้อมูลความคิดเห็นของบุคคลฝ่ายต่างๆ อย่างต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อกว้างๆ ที่จะพูดคุยดังต่อไปนี้

- 1) วิธีการผลิตของชุมชน และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น
- 2) การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อวิธีการผลิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 3) ปัจจัยที่มีผลต่อวิธีการผลิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 4) ประเด็นปัญหาสำคัญที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 5) ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.4 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตโดยการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ การประชุมกลุ่มและเครือข่ายกิจกรรมต่างๆ และการเข้าร่วมกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

3.5 การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการพบปะพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้าน ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน อยู่เสมอ เนื่องจากผู้วิจัยมีบทบาททั้งการเป็นที่ปรึกษาองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นผู้ร่วมในกิจกรรมกับองค์กรต่างๆ ทั้งภาคประชาชน ภาครัฐและภาคเอกชน ทำให้มีโอกาสได้พูดคุยและได้รับทราบข้อมูลความคิดเห็นของบุคคลฝ่ายต่างๆ

3.4 การเยี่ยมและใช้ชีวิตร่วมกับชุมชน ผู้วิจัยได้ทำการแวะเยี่ยมและใช้ชีวิตคลุกคลีกับชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านเป็นระยะ ตามไถ่เรื่องราว รับฟัง สังเกต พูดคุย ในเรื่องต่างๆ ทั้งสถานการณ์ภายใน ภายนอกชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน บ่อยครั้งที่ผู้วิจัยได้พักอาศัยอยู่กับผู้นำชาวบ้านในชุมชน ตั้งแต่ก่อนทำการวิจัยและระหว่างทำการวิจัย

3.5 การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการสนทนากับกลุ่มชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ภาครัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชน โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นที่จะรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพบริบทของชุมชน ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนและเหตุการณ์สำคัญในอดีต สภาพกายภาพ สภาพสังคมและ

วัฒนธรรม สภาพทรัพยากรธรรมชาติ สภาพเศรษฐกิจ รวมทั้งสภาพปัญหาทั่วไปของชุมชน และสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

3.6 การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมในชุมชนที่ทำการศึกษาศึกษา เพื่อศึกษาสถานการณ์และข้อมูลต่างๆ ของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการศึกษา โดยใช้สื่อและเครื่องมือต่างๆ ที่ชาวบ้านสามารถเก็บรวบรวมและศึกษาสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน วิธีการที่ใช้ เช่น การทำแผนที่ (mapping) การวิเคราะห์ปฏิทินฤดูกาลแหล่งอาหาร (seasonal analysis) รวมถึงการเดินสำรวจวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชน

4. การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลเป็นการดำเนินการหลังการเก็บรวบรวมข้อมูล และก่อนการวิเคราะห์ข้อมูล โดยในการวิจัยครั้งนี้มีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ได้แก่

4.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) ซึ่งจะเป็นการพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้น่าเชื่อถือเพียงใด โดยจะตรวจสอบจากแหล่งบุคคลผู้ให้ข้อมูลที่ต่างแหล่งกัน ได้แก่ เกษตรกร ประชาชน/ผู้รู้ ผู้นำชุมชน และครู นักพัฒนาองค์กรเอกชนในพื้นที่

4.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ซึ่งจะพิจารณาจากวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ กัน เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลในประเด็นเดียวกัน โดยวิธีการที่ใช้ ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะจง และการสนทนากลุ่ม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ (qualitative data) ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนา การพูดคุย และการสังเกต จะนำมาตรวจสอบความเชื่อถือได้และความครบถ้วนของข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นเป็นระยะ ผ่านเวทีการพูดคุย สนทนา และเวทีสรุปผลการศึกษา โดยเจ้าหน้าที่ภาครัฐ นักพัฒนาเอกชน ผู้นำชุมชน และชาวบ้านที่เป็นเจ้าของข้อมูล ในการวิเคราะห์ผู้วิจัยใช้วิธีการและเครื่องมือต่างๆ เพื่อความเข้าใจในเหตุและผล และเข้าใจการเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเน้นให้คนในชุมชนและนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งผลการวิเคราะห์จะทำการตรวจสอบกับกลุ่มชาวบ้าน และนักพัฒนาทั้งในระหว่างที่ผู้วิจัยได้เข้าไปร่วมในการ

สนทนากลุ่ม การพูดคุย และการจัดเวทีสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการดังนี้

5.1 การจำแนกประเภทข้อมูล โดยการแบ่งชนิดหรือจำแนกประเภทของเหตุการณ์หรือสิ่งต่างๆ ที่ทำการศึกษา

5.2 วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค เป็นการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมขององค์กร ชุมชน หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง โดยจุดแข็ง (Strength) คือ การวิเคราะห์จุดแข็งขององค์กรว่ามีอะไรเป็นจุดแข็งหรือข้อได้เปรียบใดบ้าง จุดอ่อน (Weakness) คือ การวิเคราะห์จุดอ่อน หรือจุดด้อยขององค์กร โอกาส (Opportunity) คือ โอกาสที่จะทำให้สำเร็จได้ อุปสรรค (Threat) คือ อุปสรรคที่อาจจะทำให้ไม่สามารถทำงานได้สำเร็จ (คุณากร เพชรคง, 2551)

5.3 การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) เป็นกระบวนการตรวจสอบความครบถ้วนและเชื่อถือได้ของข้อมูล และเป็นการวิเคราะห์ความต้องการของชุมชนโดยชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของข้อมูลเอง ซึ่งมีวิธีการและเครื่องมือหลากหลายผสมผสานในการช่วยวิเคราะห์ชุมชน ได้แก่

- 1) ปฏิทินอาหารจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการวิเคราะห์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลง
- 2) แผนที่ทรัพยากร ซึ่งเป็นเครื่องมือในการแสดงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชน

5.4 การจัดหมวดหมู่ข้อมูล โดยใช้แผนที่ความคิด (Mind Map) ซึ่งเป็นเครื่องมือช่วยในการจับประเด็น และสรุปความคิดรวบยอดในเรื่องราวต่างๆ

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบทชุมชนบ้านแม่สุริน ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระบบการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารชุมชน ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก ศักยภาพ และความเชื่อมโยงที่ส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน และข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน การวิจัยในครั้งนี้ เก็บรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม จากกลุ่มผู้รู้และผู้นำทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

1. บริบทชุมชนบ้านแม่สุริน
2. ระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน ได้แก่ รูปแบบวิธีการผลิต เป้าหมายการผลิตสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ
3. สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน
 - 3.1 แหล่งที่มาอาหาร และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง
 - 3.1.1 แหล่งอาหารจากระบบการผลิต
 - 3.1.2 แหล่งอาหารจากระบบธรรมชาติ
 - 3.1.3 แหล่งอาหารจากระบบอื่นๆ
 - 3.2 วิธีการบริโภคของชุมชน
 - 3.3 ศักยภาพและการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชน
4. ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก โอกาส และความเชื่อมโยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน
5. ข้อเสนอแนะต่อการจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจากผู้เกี่ยวข้อง
6. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนบ้านแม่สุริน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านแม่สุริน หมู่ที่ 3 ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มาของชื่อหมู่บ้านแม่สุรินนั้น คำว่า “แม่สุริน” มาจากชื่อลำน้ำแม่สุรินไหลผ่านด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านและไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปายในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และลำน้ำปายไหลไปบรรจบกับแม่น้ำสาละวินในประเทศพม่า บ้านแม่สุริน เริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2395 หรือประมาณ 160 ปีมาแล้ว โดยคนกลุ่มแรกที่เข้ามาเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านคือชาวไทยใหญ่ นำโดยครอบครัวแม่เฒ่าเหียง, นายลาวลือ ไม่มีสกุลและเพื่อนบ้านอีก 3-4 ครอบครัว อพยพมาจากรัฐฉาน ประเทศพม่า เพราะบ้านเดิมเกิดศึกสงคราม ไม่สามารถทำมาหากินได้สะดวกเหมือนแต่ก่อน ต่อมาได้มีผู้อพยพมาจากอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาอาศัยอยู่อีกหลายครอบครัว เพราะต้องการหาสถานที่ทำมาหากินที่ดีกว่าเดิม เพราะบ้านแม่สุรินแต่ก่อนน้ำทำอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตร และต่อมามีชาวกระเหรี่ยงในละแวกใกล้เคียงเข้ามาพักอาศัยอยู่ร่วมด้วย เพราะบ้านเดิมขาดแคลนน้ำ การคมนาคมไม่สะดวก

คนบ้านแม่สุรินจึงประกอบไปด้วย ชาวไทยที่ใหญ่อพยพมาจากรัฐฉาน ประเทศพม่าเข้ามาพักอาศัยอยู่เป็นกลุ่มแรก ต่อมาได้มีชาวล้านนาหรือคนเมืองมาจากอำเภอ แม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาอาศัยเป็นกลุ่มที่ 2 และชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงในละแวกใกล้เคียงหมู่บ้าน (ไม่ทราบที่มาแน่ชัด) เข้ามาอาศัยเป็นกลุ่มที่ 3 โดยมีนายลาวลือ ไม่มีสกุล เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้าน

1.2 ลักษณะทางด้านกายภาพของบ้านแม่สุริน

1.2.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน

บ้านแม่สุริน ตั้งอยู่ในพิกัด LA 893941 มีลักษณะพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ในที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา มีสองห่อมบ้าน มีระดับความสูงจากน้ำทะเลประมาณ 400 เมตร ล้อมรอบด้วยภูเขา ปกคลุมไปด้วยหมอกทั้งสามฤดู มีแนวป่าเขาสลับ ชับซ้อน ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ มีน้ำแม่สุรินไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตกขนานไปกับหมู่บ้านทางทิศเหนือ ที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บนเส้นทางผ่านของทางหลวงหมายเลข 108 ระหว่างอำเภอขุนยวม กับอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน โดยตั้งอยู่ห่างจากอำเภอขุนยวมไปทางทิศเหนือ 12 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนทางทิศใต้ 55 กิโลเมตร ถือว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการคมนาคมสะดวก

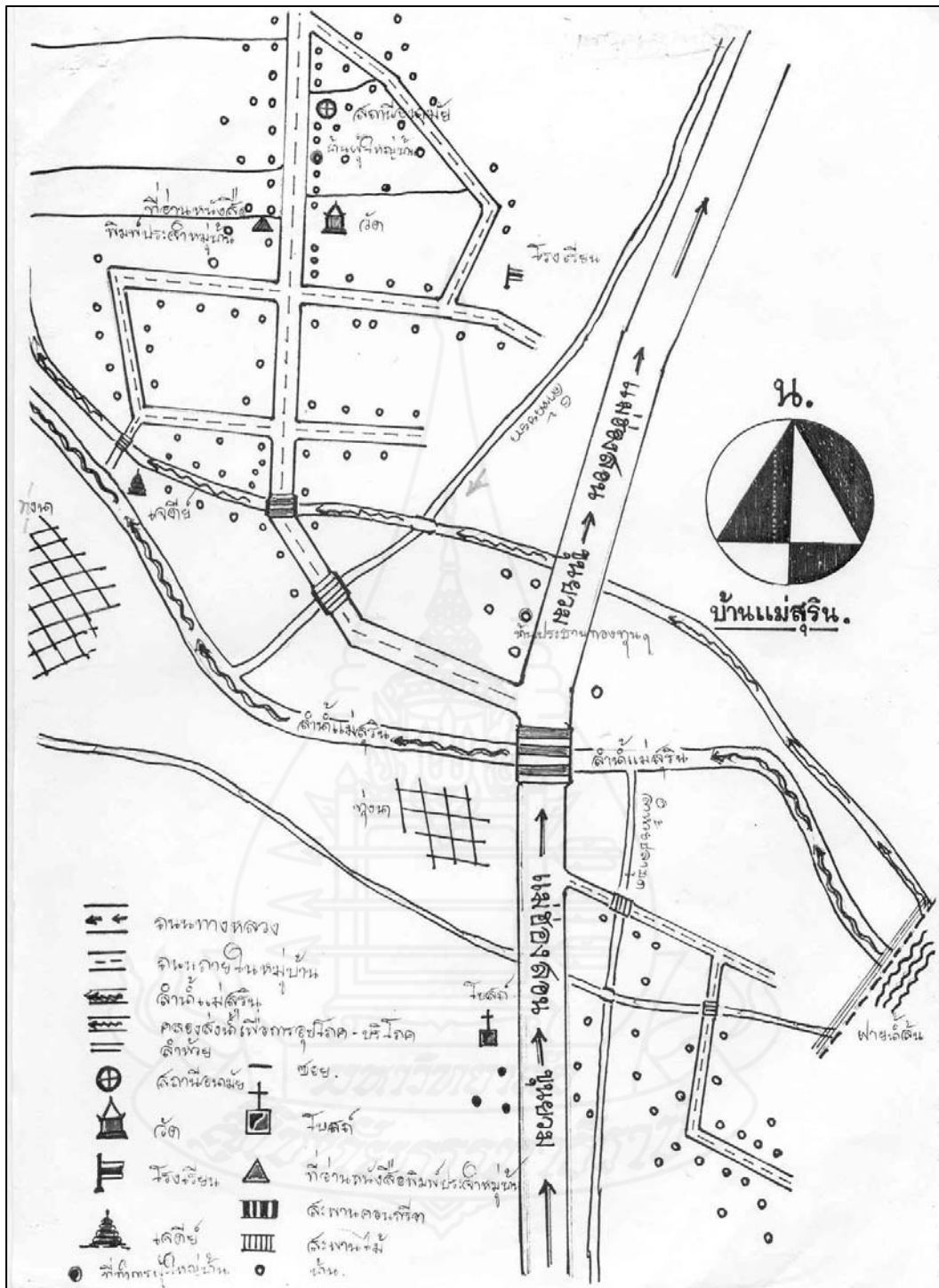
1.2.2 อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับหมู่บ้านห้วยพาน หมู่ที่ 5 อ.ขุนยวม และ ต.ห้วยโป่ง อ.เมือง

ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่ที่ 1 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
 ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ต.แม่อุคอ อ.ขุนยวม
 ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ต.แม่เงา อ.ขุนยวม และบ้านแม่สะเป่ใต้ ต.ขุนยวม อ.
 ขุนยวม

ภาพที่ 4.1 แผนที่แสดง ตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านแม่สุริน

ภาพที่ 4.2 แสดงแผนที่รอบใน (แผนผังหมู่บ้าน) บ้านแม่สุริน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

1.3 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1.3.1 อาชีพ

อาชีพครั้งแรกของราษฎรที่อพยพมาอยู่หมู่บ้าน ทำการเกษตรเป็นหลัก ได้แก่ ทำนา ทำสวน (ถั่วเหลือง, กระเทียม, มะพร้าว, หมาก, พลู ฯลฯ) ทำไร่ (งา, ข้าวไร่) เป็นการทำการเกษตรแบบยังชีพ เหลือกินก็แลกเปลี่ยนข้าวของเครื่องใช้ตามความจำเป็น ไม่มีพ่อค้ารับซื้อ จึงไม่มีการซื้อขายทางการเกษตรกัน รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ด้วย นอกจากนั้นในการหาอาหารก็เพื่อการยังชีพยังพึ่งพาการหาของป่า หรือพืชและสัตว์ที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ

ในปัจจุบันอาชีพหลักของชุมชนยังคงเป็นการเกษตร เช่นเดิม โดยมีชนิดพืชหลักได้แก่ ข้าว เพื่อการบริโภค และ กระเทียม ถั่วเหลือง ถั่วลิสง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามจากการพูดคุยกับคนในชุมชนพบว่า นอกจากการทำ การเกษตรแล้วเกษตรกรหลายคนได้ผันแปรตัวเองไปเป็นผู้ใช้แรงงานรับจ้างทั่วไป ทั้งในงานภาค การเกษตรและนอกภาคการเกษตร ในสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้นเนื่องจากต้องการรายได้เสริมเพื่อนำมา จุนเจือครอบครัว ในขณะที่เยาวชนรุ่นใหม่ก็เริ่มไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร เช่น รับ ราชการ เป็นลูกจ้างทั้งในหน่วยงานราชการและภาคเอกชน แรงงานรับจ้างทั่วไป ตลอดจนประกอบ อาชีพอื่นๆ ภายนอกชุมชนมากขึ้นเช่นเดียวกัน

ตารางที่ 4.1 การประกอบอาชีพของประชากรบ้านแม่สุริน

อาชีพ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1. ทำสวน(ถั่วเหลือง, กระเทียม ฯลฯ)	200	43.5
2. ทำนา (ข้าว)	195	42.4
3. รับจ้างทั่วไป	35	7.6
4. เกือบหิน – ทราย	15	3.3
5. ค้าขาย	9	1.9
6. รับราชการ	4	0.9
7. ลีข้าว	2	0.4

หมายเหตุ : บางครัวเรือนประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอาชีพ จากทั้งหมด 250 ครัวเรือน

ที่มา: เอกสารข้อมูลประกอบการทำแผนชุมชนแม่สุริน (2554)

1.3.2 รายได้

ปัจจุบันรายได้หลักของชาวบ้านแม่สุรินส่วนใหญ่ยังมาจากกิจกรรมอาชีพในภาคการเกษตร และนอกภาคการเกษตร ดังนี้

1.3.2.1 เศรษฐกิจรายได้ในภาคการเกษตร

1) การทำสวน (หมายถึง การปลูกพืชหลังการทำนาเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จในช่วงเดือนพฤศจิกายนเป็นต้นไป) ได้แก่ กระเทียม ถั่วเหลือง ถั่วลิสง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ จำนวน 150 ครอบครัวยังมีรายได้จากการขายผลผลิตทั้งหมดบ้าน ประมาณ 1,200,000 บาทต่อปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาของผลผลิตในแต่ละปี

2) การทำไร่ (หมายถึงการปลูกพืชในช่วงฤดูฝน และในพื้นที่ๆไม่ได้ทำนา) ได้แก่ ถั่วเหลือง งา ข้าว และข้าวโพด จำนวน 120 ครอบครัวยังได้ผลผลิตประมาณ 400,000 บาทต่อปี

3) การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกร ไก่ ควาย และวัว จำนวน 50 ครอบครัวยังได้ผลผลิตประมาณ 500,000 บาทต่อปี (รายได้ส่วนใหญ่จากการขาย ควาย และวัว สำหรับ สุกร และไก่ จะเป็นการบริโภคในครัวเรือน หรือขายกันเองภายในชุมชนมากกว่า)

1.3.2.2 เศรษฐกิจรายได้นอกภาคการเกษตรของหมู่บ้าน

1) จากกิจกรรมด้านการผลิตสินค้าในหมู่บ้านเพื่อจำหน่าย ดังนี้

(1) การตัดเย็บเสื้อผ้าไทยใหญ่ (เสื้อไต) จำนวน 6 ครอบครัวยังมีรายได้เข้าหมู่บ้านประมาณ 20,000 บาท ต่อปี

(2) การตีเหล็ก ทำมีด/อุปกรณ์ทางการเกษตร จำนวน 2 ครอบครัวยังมีรายได้เข้าหมู่บ้านประมาณ 5,000 บาท ต่อปี

(3) การทำนมถั่วเหลือง จำนวน 2 ครอบครัวยังมีรายได้เข้าหมู่บ้านประมาณ 50,000 บาทต่อปี

(4) การเก็บหิน – ทราย จำนวน 50 คน มีรายได้เข้าหมู่บ้านประมาณ 300,000 บาทต่อปี

2) จากการที่ชาวบ้านออกไปขายแรงงานต่างถิ่น จำนวน 12 ครอบครัวยังมีรายได้เข้าหมู่บ้านประมาณ 500,000 บาทต่อปี

1.3.3 การถือครองที่ดินทำกิน

ตารางที่ 4.2 จำนวนครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่บ้านแม่สุริน

เนื้อที่ทำกิน (ไร่)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1 – 5	30	13.9
6 – 10	78	36.1
11 – 12	61	28.2
13 – 50	42	19.4
50 ไร่ขึ้นไป	5	2.4
รวม	216	

ในขณะที่อีก 34 ครัวเรือน ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ต้องเช่าพื้นที่คนอื่นในการทำ
การเกษตร

- 1) บ้านแม่สุริน มีพื้นที่ทำการเกษตรโดยรวมทั้งหมดประมาณ 2,000 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ที่นา 1,200 ไร่ เป็นที่สวน 792 ไร่ มีที่สาธารณะ 8 ไร่
- 2) ที่ดินที่ยังไม่ได้เอกสารสิทธิ์ จำนวน 137 ครอบครั้ว รวมประมาณ 950 ไร่

1.3.4 ประชากร

จำนวนประชากรในหมู่บ้าน จำนวน 250 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งหมดประมาณ 737 คน แบ่งเป็นชาย 390 คน หญิง 347 คน จำนวนร้อยละของประชากรจำแนกตามลักษณะของประชากรดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 จำนวนประชากรจำแนกตามลักษณะของประชากรบ้านแม่สุริน

ลักษณะของประชากร	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เพศ		
- ชาย	390	52.9
- หญิง	347	47.1
อายุ		
1 วัน - 6 ปีเต็ม (เด็กเล็ก)	187	25.37
6 ปี 1 วัน - 12 ปีเต็ม (เด็กโต)	68	9.23
12 ปี 1 วัน - 18 ปีเต็ม (วัยรุ่น)	83	11.26
18 ปี 1 วัน - 50 ปีเต็ม (วัยแรงงาน)	319	43.29
50 ปี 1 วัน - 60 ปีเต็ม (ผู้สูงอายุ)	80	10.85
รวม	737	100

ที่มา: โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลขุนยวม 2554

โครงสร้างแนวโน้มของประชากรในบ้านแม่สุริน ถึงแม้จะพบว่าส่วนใหญ่ ประชากรอยู่ในกลุ่มวัยแรงงาน และเป็นกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพ ทำการเกษตรอยู่หมู่บ้านเป็นหลัก อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ อสม. และชาวบ้านบางส่วนพบว่า จำนวนเด็กเยาวชนในช่วง 16 ปีขึ้นไปจนถึงในวัยแรงงานช่วงต้นๆ 25 ปี ก่อนข้างมีความผันผวนเปลี่ยนแปลงเป็นระยะ บางส่วนออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกชุมชน หรือ ออกไปศึกษาต่อภายนอกชุมชน และบางส่วนกลับมาเป็นแรงงานในภาคการเกษตรในชุมชน

1.3.5 การศึกษา

จำนวนคนส่วนใหญ่ ร้อยละ 27.1 ของประชากรทั้งหมู่บ้าน จบการศึกษาชั้นประถมปีที่ 5 – 6 แต่ยังมีประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษาถึง ร้อยละ 14.9 ผู้ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน 10 คนหรือ ร้อยละ 1.36 ของประชากรทั้งหมู่บ้าน

ตารางที่ 4.4 การศึกษาของประชากรบ้านแม่สุริน

ลักษณะของประชากร	จำนวน (คน)	ร้อยละ
1) การศึกษา		
ไม่ได้รับการศึกษา	110	14.9
ต่ำกว่า ประถมศึกษาปีที่ 1	80	10.9
ประถมศึกษาปีที่ 1 - 4	97	13.2
ประถมศึกษาปีที่ 5 - 6	200	27.1
มัธยมศึกษาปีที่ 1 - 3	120	16.3
มัธยมศึกษาปีที่ 4 - 6	100	13.6
ประกาศนียบัตรวิชาชีพ	15	2.0
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง	5	0.7
ปริญญาตรี	10	1.4
สูงกว่าปริญญาตรี	-	-

ที่มา: บัญชีสุช เดือนชวัลย์ (2554)

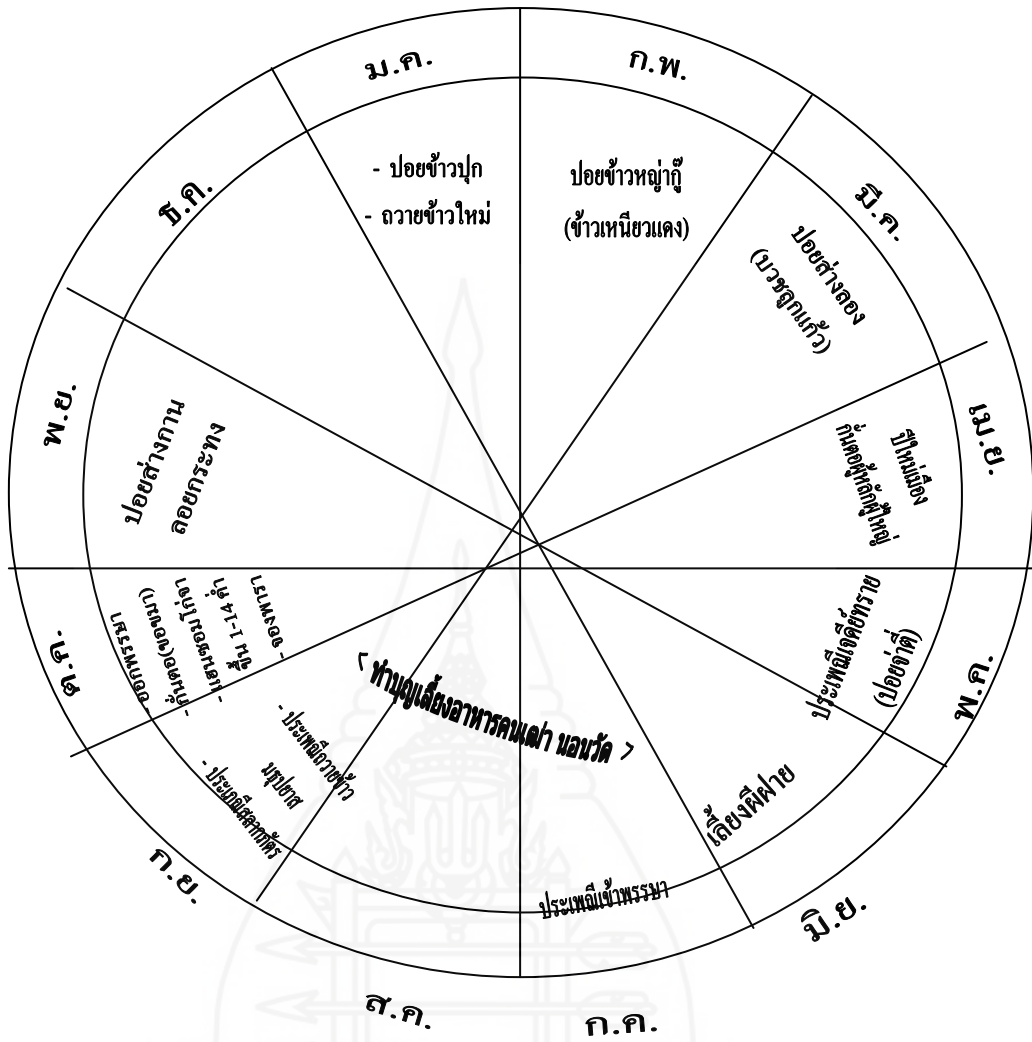
1.3.6 ด้านวัฒนธรรม/ประเพณี

ในด้านสังคม และวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนบ้านแม่สุริน ได้ยึดหลักรูปแบบการดำเนินตามวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยใหญ่เป็นหลักเนื่องจากเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่และเข้ามาตั้งรกรากเป็นกลุ่มแรกของหมู่บ้าน ผสมผสานกับรูปแบบความเชื่อตามวัฒนธรรมคนเมืองล้านนาที่อพยพมาจากแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

- 1) มีวัด 1 แห่ง ชื่อวัดแม่สุริน มีพระสงฆ์ 1 รูป เด็กวัด 3 คน และมีโบสถ์ 1 แห่ง
- 2) ภาษาพื้นบ้าน คือ ภาษาไต (ภาษาไทยใหญ่) และภาษาพื้นเมืองล้านนา
- 3) มีโบราณสถาน/โบราณวัตถุในหมู่บ้านคือ เจดีย์ และสถูปซึ่งเป็นสถานที่เคารพนับถือของประชาชนในหมู่บ้าน

ตารางที่ 4.5 ประเพณี และวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวไทยใหญ่ (หย่าลีสิบสอง)

เดือน	กิจกรรมสำคัญ
เดือนมกราคม (เดือนกำ ⁺)	ในเดือนนี้จะไม่มีการนำข้าวออกจากยุ้งฉาง เพราะชาวบ้านถือว่าเป็นเดือนกำ หรือเดือนแห่งการออม และจะมีประเพณีการถวายเป็นพุทธบูชา (ข้าวเหนียวบดคลุกงาดำ) ถวายเป็นพุทธบูชา
เดือนกุมภาพันธ์ (เดือนสาม)	ถวายเป็นพุทธบูชา (ข้าวเหนียวแดง) เป็นพุทธบูชา
เดือนมีนาคม (เดือนสี่)	ตามปกติจะมีการทำบุญตักบาตร (ส่งข้าววัด) ผู้เฒ่าผู้แก่เข้าวัดรักษาศีลทุกวันพระ
เดือนเมษายน (เดือนห้า)	เทศกาลสงกรานต์ รดน้ำดำหัวญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ มีการ กั้นต่อ (ขอขมา) ผูกข้อมือพร้อมให้พร
เดือนพฤษภาคม (เดือนหก)	ขนทรายเข้าวัด หรือก่อเจดีย์ทราย บางปีมีการจุดบั้งไฟ มีการจัดงานวัด มีการละเล่นต่าง ๆ เพื่อหารายได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดตามประเพณี
เดือนมิถุนายน (เดือนเจ็ด)	เดือนนี้ชาวบ้านที่เป็นชาวไร่ ชาวนา จะเตรียมข้าวกล้า จัดทำเหมืองฝาย หรือเครื่องมือสำหรับการทำนา เดือนนี้จึงว่างเว้นจากการทำบุญประเพณี
เดือนกรกฎาคม (เดือนแปด)	เดือนนี้เข้าพรรษามีการถวายเป็นพุทธบูชา (ต่างซอมต่อหลวง) ผู้เฒ่าผู้แก่ ไปนอนวัดรักษาศีลในทุกวันพระ จนกว่าจะถึง เทศกาลออกพรรษา
เดือนสิงหาคม (เดือนเก้า)	เดือนนี้มีงานทำบุญถวายสลากภัต ไทยใหญ่เรียกว่า "มหาตุ๊ก"
เดือนกันยายน (เดือนสิบ)	มีการทำบุญตักบาตรข้าวสาร อาหารแห้ง เรียก "ข้าวสันบาตร"
เดือนตุลาคม (เดือนสิบเอ็ด)	เทศกาลออกพรรษา จะมีการทำจงพาราทำขนมเทียน เพื่อการขอขมา กั้นต่อ มีการละเล่นฟ้อนสัตว์ เช่น ฟ้อนนางนก ฟ้อนโต ฯลฯ
เดือนพฤศจิกายน (เดือนสิบสอง)	บอยอ่องจ้อด หรือทำบุญดับไฟเทียน มีการนำต้นสน (ต้นเกี๊ยะ) ผ่าเป็นซีกเล็กๆ มัดรวมกันเป็นต้น เทียนจะส่องแสงไฟยามค่ำคืนตามวัดถวายเป็นพุทธบูชา
เดือนธันวาคม (เดือนเกี๊ยะ)	ชาวบ้านนำข้าวที่เก็บมาใหม่ ทำข้าวเม่าถวายเป็นพุทธบูชาและแจกเพื่อนบ้าน เป็นพุทธบูชา

ภาพที่ 4.3 ปฏิทินวัฒนธรรมประเพณีในรอบปีของชาวบ้านแม่สุริน

1.3.7 สักยภาพของบ้านแม่สุริน

1.3.7.1 ทู่นทางการเงิน

1) มีกองทุนเดิมในหมู่บ้าน จำนวน 4 กองทุนได้แก่ กองทุนเงินสัจจะออมทรัพย์, กองทุนเงินหมุนเวียนเพื่อพัฒนาอาชีพของหมู่บ้าน,กองทุนเงินเศรษฐกิจชุมชน และกองทุนเงิน กขคจ.๗๑๗

1.3.7.2 ทุนด้านทรัพยากรทางด้านกายภาพ

- 1) มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สภาพป่าไม้และสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์, มีลำน้ำแม่สุรินไหลผ่านหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำหลัก ที่ใช้ในการอุปโภค - บริโภค และทำการเกษตรของคนใน หมู่บ้าน
- 2) มีวัตถุดิบที่สามารถนำมาใช้ในด้านกรเกษตรของชุมชน เช่น มูลค่างคววมูลสัตว์อื่น ๆ เศษวัชพืชที่สามารถมาแปรรูปเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ
- 3) มีหินทรายสามารถสร้างอาชีพรายได้ให้กับชุมชนได้
- 4) มีผลผลิตจากป่าที่หลากหลาย เช่น เห็ด ฟืน น้ำผึ้ง ฯลฯ

1.3.7.3 ทุนทางสังคม

- 1) มีผู้นำที่มีคุณธรรม ยุติธรรม เข้มแข็งและเป็นนักพัฒนา สังเกตได้จากการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือเข้าประชุมกันอย่างพร้อมเพียง
- 2) ชาวบ้านมีการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน เช่น มีการลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว กิจกรรมของหมู่บ้านงานบุญประเพณี ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมตลอด
- 3) ครอบครัวในชุมชนอบอุ่น อยู่พร้อมหน้ากันและมีอาชีพ สามารถเลี้ยงครอบครัวได้

1.3.7.4 ทุนทางวัฒนธรรมประเพณี

- 1) มีผู้สืบทอดและถ่ายทอดการใช้ภาษาพื้นบ้าน เช่น พระอริการพุทธวิสุทธเจ้าอวาสดแม่สุริน สอนภาษาไทยใหญ่ให้กับเด็กวัดหรือกลุ่มเยาวชนในช่วงปิดภาคเรียน
- 2) มีงานบุญประเพณีที่เด่นของหมู่บ้าน เช่น การทำขนมเทียน เพื่อใช้ประกอบพิธีขอขมาญาติผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือ มีการให้พรและการผูกข้อมือ งานบุญปีใหม่เมืองหรือสงกรานต์ จะมีการรดน้ำคำหัว ซึ่งงานบุญประเพณีทั้งสองนี้ถือได้ว่าเป็นงานประเพณีรวมญาติของแต่ละครอบครัว
- 3) ครอบครัวไหนมีญาติพี่น้องทำงานหรือไปอยู่นอกหมู่บ้าน ก็จะกลับบ้านบ้านเพื่อร่วมงานบุญประเพณีการขอขมาญาติผู้ใหญ่ที่ตน เคารพนับถือ
- 4) มีการเอามือลงแขกในการประกอบอาชีพการเกษตร เช่น การถอนกล้า, การดำนา, การเกี่ยวข้าว เป็นต้น
- 5) มีโบราณสถาน เช่น วัด 1 แห่ง เจดีย์อายุมากกว่า 500 ปี 1 แห่ง ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ของชาวบ้าน

1.3.7.5 ทูทางปัญญา

- 1) มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง ชาวบ้านส่วนใหญ่อ่านออกเขียนได้ร้อยละ 85
- 2) มีแหล่งความรู้เสริมการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตในหมู่บ้าน ได้แก่ หอกระจายข่าวสาร ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน วิทยุ, โทรทัศน์ เป็นต้น
- 3) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (ผู้รู้/ผู้ชำนาญ/ผู้นำ/บุคคลตัวอย่างของชุมชน)
 - (1) ด้านเกษตรกรรม ได้แก่

นายจั่นจั่น ประดิษฐ์ อายุ 64 ปี เชี่ยวชาญทางการปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมด้านการเกษตร เช่น การประดิษฐ์กังหันน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร ประสบการณ์ 26 ปี
 - (2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่

นายศรีวัย ช่างสี อายุ 85 ปี เชี่ยวชาญด้านการจักสาน เช่น กูบไต (หมวกชาวไทยใหญ่) ประสบการณ์ 39 ปี

นายจอบีตะ มหาชัย อายุ 75 ปี เชี่ยวชาญด้านการจักสานอุปกรณ์ใช้สอยในครัวเรือน ประสบการณ์ 39 ปี

นางศรีเพ็ญ รังสรรค์ อายุ 42 ปี เชี่ยวชาญด้านปักกลดูลายเสือไต ประสบการณ์ 18 ปี
 - (3) ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่

นางสายพิน หวังการงาน อายุ 43 ปี เชี่ยวชาญด้านหมอนวดแผนไทย ยาหม้ออบสมุนไพร ประสบการณ์ 15 ปี

นางเพ็ญพิกา เตือนชวัลย์ อายุ 43 ปี เชี่ยวชาญด้านหมอนวดแผนไทย ยาหม้ออบสมุนไพร ประสบการณ์ 15 ปี
 - (4) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่

นายเจริญ โอบอ้อม อายุ 64 ปี เชี่ยวชาญด้านสืบชะตาไหว้ผีป่า ประสบการณ์ 30 ปี
 - (5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่

นายจำแดง บุญไทยใหญ่ อายุ 44 ปี เชี่ยวชาญด้านผู้นำในการจัดระบบสวัสดิการ การให้บริการชุมชน ประสบการณ์ 8 ปี

นายบุญสุข เตือนชวัลย์ อายุ 41 ปี เชี่ยวชาญด้านผู้นำในการจัดการกองทุนของชุมชน ประสบการณ์ 8 ปี
 - (6) ด้านศิลปกรรม ได้แก่

นายบันตูละ บุญไทยใหญ่ อายุ 79 ปี เชี่ยวชาญด้านจิตรกรรม
 ปฏิมากรรมพื้นบ้าน (จองพารา) ประสบการณ์ 21 ปี

นายทองเต็ม ยอดเมืองนาย อายุ 39 ปี เชี่ยวชาญในด้านศิลปะการวาด
 ภาพ งานฟอร์นิเจอร์ไม้สัก ประสบการณ์ 21 ปี

(7) ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่

พระอธิการพุทธ วิสุทโธ เจ้าอาวาสวัดแม่สุริน อายุ 64 ปี เชี่ยวชาญด้าน
 การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาท้องถิ่น (ภาษาไทยใหญ่) ประสบการณ์ 36 ปี

นายอาจียะ คำปา อายุ 84 ปี เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์และสร้างผลงาน
 ด้านภาษาท้องถิ่น และวรรณกรรมท้องถิ่น (อ่านหรือฮอเล็กไทยใหญ่)

(8) ด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี ได้แก่

พระอธิการพุทธ วิสุทโธ เจ้าอาวาสวัดแม่สุริน อายุ 64 ปี เชี่ยวชาญด้าน
 การประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสั่งสอนทางศาสนา ประสบการณ์ 36 ปี

นายศรีวิชัย ช้างลี อายุ 82 ปี เชี่ยวชาญด้านปรัชญาความเชื่อถือและ
 ประเพณี ที่มีคุณค่าให้เหมาะสมกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การถ่ายทอดวรรณกรรมคำสอน
 ประสบการณ์ 46 ปี

(9) ด้านโภชนาการ ได้แก่

นางศรีเพ็ญ รังสรรค์ อายุ 42 ปี เชี่ยวชาญด้าน การเลือกสรร ประดิษฐ์
 ปรับปรุงอาหาร และยา ตลอดจนผลิตเป็นสินค้า เช่น เกลือผสมไอโอดีนบ้านแม่สุริน ประสบการณ์
 16 ปี

นางแสงทอน โอบอ้อม อายุ 55 ปี เชี่ยวชาญในการเลือกสรร ประดิษฐ์
 ปรับปรุงอาหารท้องถิ่นจำหน่ายเป็นสินค้า เช่น นมถั่วเหลือง ปลาสาม ถั่วเน่าแคป (ถั่วเหลืองแผ่น)
 ถั่วเน่าชา (ถั่วเหลืองหมัก) บอนแอ็บ (แกงบอนนำมาห่อใบตองแล้วปิ้งไฟ) ประสบการณ์ 16 ปี

(10) ด้านองค์กรชุมชน ได้แก่

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการผลิต กิจกรรมหลักของกลุ่ม คือ ให้เงินกู้และ
 สนับสนุนในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2536 ประธานกลุ่มคือ นางศรีวิไล
 บุญไทยใหญ่ อายุ 41 ปี จำนวนสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 20 คน ปัจจุบันมีสมาชิกรวม 116 คน และมีเงิน
 สะสมจำนวน 126,695 บาท

กลุ่มกองทุนหมุนเวียนหมู่บ้าน กิจกรรมหลักของกลุ่มคือ ได้เงินกู้ สนับสนุน
 อาชีพใน หมู่บ้าน ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2529 ประธานกลุ่มคือคนปัจจุบัน คือนายจำแดง บุญไทยใหญ่
 อายุ 44 ปี จำนวนสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 113 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 585 คน มีทุนหมุนเวียน 385,500 บาท

1.3.8 ลักษณะที่สะท้อนถึงความไม่เข้มแข็งของบ้านแม่สุริน

- 1) กลุ่มเยาวชน คนหนุ่มคนสาวออกไปทำงานนอกหมู่บ้านต่างจังหวัดหรือที่กรุงเทพฯกันมากขึ้น เนื่องจากไม่อยากทำงานทางด้านเกษตรกรรม ปล่อยให้พ่อแม่ ผู้สูงอายุทำงานอยู่กับบ้าน ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น และทำให้ในหมู่บ้านขาดเยาวชน หรือคนหนุ่มคนสาวเข้าร่วมการพัฒนาหมู่บ้าน
- 2) พื้นที่ทางการเกษตรไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรของหมู่บ้าน เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น และพื้นที่ทำการเกษตรบางส่วนไม่มีเอกสารสิทธิ์
- 3) สภาพป่าไม้ลดน้อยลง เนื่องจากถูกบุกรุกทำลาย เพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตร สภาพดินในแปลงทำการเกษตรเดิมขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากขาดการบำรุงรักษาหรือการทำการเกษตรที่ใช้สารเคมีเกินความจำเป็น แหล่งน้ำตื้นเขิน เริ่มไม่เพียงพอต่อการเกษตร
- 4) ชาวบ้านเป็นหนี้สินสถาบันการเงินของรัฐ เช่น ธกส. สหกรณ์การเกษตร และเป็นหนี้ธนาคารนอกระบบกันมาก และมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี
- 5) ปัญหาด้านการกำจัดขยะ หมู่บ้านยังขาดสถานที่กำจัดขยะที่ถูกสุขลักษณะ

1.4 สภาพของทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพป่าไม้ของบ้านแม่สุรินยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่ แต่ก็มีบางส่วนถูกทำลายไปบ้าง ทั้งนี้เนื่องจากประชากรของหมู่บ้านเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงจำเป็นต้องเพิ่มที่ทำกินโดยการบุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ น้ำในลำน้ำแม่สุริน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญของหมู่บ้านก็เริ่มลดน้อยลงแต่ก็ยังเพียงพอสำหรับใช้อุปโภค-บริโภค ภายในหมู่บ้าน

ภาพที่ 4.4 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่สำคัญของหมู่บ้าน (น้ำแม่สุริน)

ตารางที่ 4.6 จำนวนแหล่งน้ำและการใช้จำแนกตามแหล่งน้ำบ้านแม่สุริน

แหล่งน้ำ	จำนวน (บ่อ,แห่ง)	การใช้น้ำ	
		ตลอดปี	ไม่ตลอดปี
1. บ่อน้ำตื้น	7	เพื่อการอุปโภค - บริโภค	-
2. บ่อน้ำบาดาล	3	เพื่อการอุปโภค - บริโภค	-
3. สระน้ำ	11	เพื่อการเกษตร	-
4. คลองส่งน้ำ	2	เพื่อการเกษตร	-
5. ห้วยยาว/ห้วยแห้ง	2	-	เพื่อ
6. ลำน้ำแม่สุริน	1	เพื่อการเกษตร / อุปโภค - บริโภค	การเกษตร
7. ฝ่ายกั้นน้ำ	1	เพื่อการเกษตร	-
8. ประปาภูเขา	1	เพื่อการอุปโภค - บริโภค	-
9. ประปาบาดาล	1	เพื่อการอุปโภค - บริโภค	-

ที่มา : บัญสุข เดือนพฤษภาคม 2554

ตอนที่ 2 ระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน

2.1 รูปแบบวิธีการผลิต และเป้าหมายการผลิต

ด้วยทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านแม่สุรินอยู่ในพื้นที่ราบติดถนนหลวงการเดินทางสัญจรสะดวกสบาย มีวิถีชีวิตที่สามารถรับเอาวัฒนธรรมภายนอกค่อนข้างง่าย ในระบบเกษตรมีการผลิตพืชอาหารควบคู่ไปกับการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นอาชีพหลัก อย่างเช่น กระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ งาม

ในอดีตการทำเกษตรของคนในชุมชน เป็นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก เหลือกินก็ขายหรือแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าอื่นที่จำเป็น เช่น เกลือ เสื้อผ้า ยารักษาโรคบ้างเล็กน้อย ในกระบวนการผลิตจะเป็นแบบผสมผสานพืชผักในแปลงนาหลังฤดูเกี่ยวข้าว การดูแลรักษาใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ที่เป็นวัตถุดิบจากธรรมชาติหรือ เช่น ปุ๋ยคอกมูลสัตว์ต่างๆมีอยู่ในท้องถิ่นรวมไปถึงการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในกระบวนการผลิตซึ่งมีขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน โดยไม่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกเข้ามา

แต่เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันการทำการเกษตรของคนในชุมชนมีความก้าวหน้ามากขึ้น กระบวนการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่ผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อการค้า การจำหน่ายมากขึ้น ทำให้เกษตรกรหันมาพึ่งพาเทคโนโลยี และสารเคมีในกระบวนการผลิตกันเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการปลูกกระเทียม และถั่วเหลืองหลังทำนา และขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นโดยเฉลี่ยแต่ละรายจะใช้พื้นที่ประมาณ 5-6 ไร่ นอกจากนี้เกษตรกรยังหันมาใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น เช่น ยาฆ่าหญ้า ปุ๋ยเคมี ฮอร์โมน ยาป้องกันและกำจัดโรคแมลง และสารเคมีอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อความสะดวก รวดเร็ว และต้องการเพิ่มปริมาณผลผลิต ลดปัญหาด้านแรงงาน

โดยรวมจากการสังเกต สัมภาษณ์ และจากที่เกษตรกรแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนในการจัดเวทีชุมชนต่อระบบการผลิตทางการเกษตร สามารถสรุปและจำแนกระบบการผลิตของเกษตรกรบ้านแม่สุริน ได้เป็นดังนี้

1) ระบบการผลิตพืชอาหารหลัก ได้แก่ การทำนาข้าว และการทำข้าวไร่ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก หากเหลือจึงขายเพื่อนำเงินมาหมุนเวียนใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยหลักเป็นการทำนา ซึ่งรูปแบบวิธีการผลิตเป็นการผสมผสานระหว่างใช้สารเคมีโดยเฉพาะปุ๋ยเคมี กับการใช้สารชีวภาพประเภทปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และน้ำหมักชีวภาพที่ผลิตเองในชุมชนเสริม พันธุ์ข้าวหลักที่ปลูกในนา ได้แก่ กข.21 และข้าวหอมมะลิ ในขณะที่มีกลุ่มคนเชื้อสายกะเหรี่ยงไม่กี่หลังคาเรือนทำข้าวไร่ และอยู่ในพื้นที่เล็กน้อยเนื่องจากข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในเขตป่า ใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่น

2) ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจ เพื่อขายเป็นรายได้ ได้แก่ กระเทียม ถั่วเหลือง งา และถั่วลิสง ซึ่งพืชทั้งสี่ชนิดนี้ถึงแม้จะมีเป้าหมายการผลิตเพื่อขายเป็นรายได้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นพืชอาหารที่ชาวบ้านนำมาบริโภคในชีวิตประจำวันด้วยทั้งในรูปแบบการบริโภคโดยตรง และการนำมาแปรรูปหรือถนอมอาหารเก็บไว้กินตลอดทั้งปี ในขณะที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกเพื่อขายเพียงอย่างเดียว ซึ่งในการปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นในการผลิต โดยเฉพาะในกระเทียม และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกรูปแบบการผลิตพืชเศรษฐกิจตามช่วงฤดูกาลเพาะปลูก ได้เป็นดังนี้

(1) การปลูกพืชหลังนา คือการปลูกในพื้นที่นาหลังการเก็บเกี่ยวข้าว ได้แก่ กระเทียม ถั่วเหลือง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์โดยจะมีการปลูกพืชผักสวนครัวแซมไว้เพื่อบริโภค เช่น ผักกาด ผักชี รวมถึงผักท้องถิ่นชนิดต่างๆ การปลูกในลักษณะนี้ เกษตรกรต้องรอให้การเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นก่อนแล้วจึงปลูก คือช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน - เดือนธันวาคม และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม ซึ่งบ้านแม่สุรินจะมีการปลูกกระเทียมในช่วงนี้

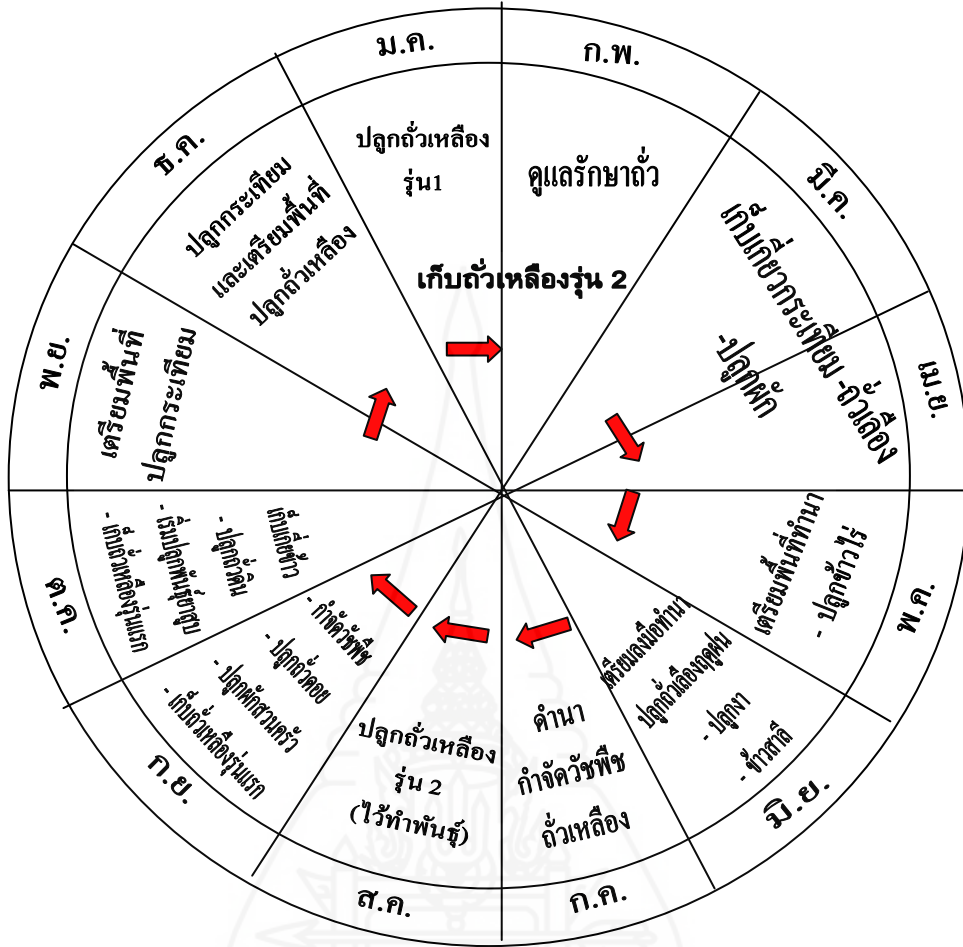
ประมาณ 89 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ก็เริ่มมีเกษตรกรบางรายที่หันมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ในสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้นในระยะตั้งแต่ปี 2553 เป็นต้นมา

(2) การปลูกพืชเศรษฐกิจในช่วงฤดูฝน ได้แก่ ถั่วเหลือง งาม เป็นต้น เป็นการเพาะปลูก ในพื้นที่อื่นๆ ที่ไม่ใช่พื้นที่ทำนา ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ตามเชิงเขา มีความลาดชันเล็กน้อย จนถึงมาก ชาวบ้านเรียกว่าระบบไร่ ไม่มีระบบชลประทานอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เกษตรกรบางรายใช้วิธีการสูบน้ำจากแหล่งน้ำที่ส่วนใหญ่จะอยู่ต่ำพื้นที่ทำการเกษตรขึ้นมาใช้

อย่างไรก็ตามเกษตรกรเคยมีประสบการณ์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ เช่นเดียวกัน ซึ่งการผลิตพืชเศรษฐกิจของชุมชนแม่สุรินในช่วงที่ผ่านมาถือว่า เป็นระบบที่ผลิต ตามกระแสสังคมพอสมควร คือมีการผลิตตามคำสั่ง คำแนะนำของบุคคลภายนอก เช่นที่ผ่านมามี การแนะนำให้ปลูก เสาวรส ถั่วแขก พริกหยวก กว๊าน เป็นต้น แต่พอปลูกแล้วก็เกิดปัญหาตามมา เช่น ค้านตลาด ไม่ค่อยมีการรับซื้อคืน หรือถ้ามารับซื้อในราคาต่ำกว่าต้นทุนการผลิต ทำให้ เกษตรกรต้องประสบกับสถานะขาดทุน และไม่เฉพาะด้านการเพาะปลูกเท่านั้น ในส่วนของด้านปศุ สัตว์ เกษตรกรก็มักเจอกับบทเรียนมาแล้วเช่นกัน คือการส่งเสริมให้เลี้ยงปลา เลี้ยงกบ เลี้ยงหมู เหล่านี้เป็นต้น เคยมีปัญหาเรื่อง ตลาด ต้นทุน ทำให้เกษตรกรหลายรายต้องเลิกสัมกิจกรรมเหล่านี้ ไป แลมบางรายยังต้องติดภาระหนี้สินจากแหล่งทุนต่างๆ อีก

3) การปลูกพืชผักสวนครัว จากการสังเกตโดยส่วนพบว่าใหญ่ชาวบ้านแม่สุรินจะมีการ ปลูกพืชผักสวนครัวที่จำเป็นไว้รอบบ้านเกือบทุกครัวเรือน เช่นเดียวกันก็มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ทำกินบางส่วนปลูกพืชผักสวนครัวที่สามารถเก็บกินได้ตลอดทั้งปีไว้ นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผัก สวนครัวอายุสั้นที่สอดคล้องกับช่วงฤดูกาลผลิตไว้เพื่อบริโภคอีกด้วย เช่น ผักกาด ผักชี หอมแบ่ง เป็นต้น ซึ่งจะปลูกในช่วงการปลูกพืชหลังการทำนา แห่มในพื้นที่แปลงปลูกกระเทียม หรือถั่วเหลือง

4) ระบบปศุสัตว์ นั้นมีเป็นส่วนน้อย โดยมีการเลี้ยงไก่ และปลา ไว้เพื่อเป็นอาหาร บริโภคในครัวเรือน หรือขายให้กับคนในชุมชนบ้างตาม โอกาสและความต้องการ และการเลี้ยงสุกร โค กระบือ ไว้เพื่อขายแต่อยู่ในปริมาณที่ไม่มาก และมีการบริโภคบ้างเป็นบางครั้ง

ภาพที่ 4.5 ปฏิทินฤดูกาลผลิตทางการเกษตรของบ้านแม่สุริน

2.2 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ

ปัจจุบันเกษตรกรบ้านแม่สุรินส่วนใหญ่ มุ่งเป้าหมายที่การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย เป็นรายได้หลัก โดยเฉพาะข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กระเทียม และถั่วเหลือง ดังนั้นจึงทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตเหล่านี้ ประกอบด้วยในสภาวะปัจจุบันมีปัจจัยและเงื่อนไขที่ต้องทำตามสถานการณ์ เช่น การทำงานเร่งรีบกับเวลา ค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นต้องหารายได้เสริมอย่างอื่นมาจุนเจือครอบครัว ภาระความรับผิดชอบทั้งส่วนของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งสื่อต่างๆ ที่สร้างความสูงใจหรือโน้มน้าวให้ตกอยู่ในระบบการผลิตสมัยใหม่ด้วย ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นแรงกระตุ้นให้เกษตรกรมุ่งไปสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น

ลักษณะการผลิตเช่นนี้จะเน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพดังนั้นอัตราการใช้สารเคมีต่างๆ ในระยะเริ่มแรกจะใช้เพียงเล็กน้อยแต่ในปีต่อๆ ไป ต้องเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้น ซึ่งต้องเพิ่ม

ค่าใช้จ่ายด้านเคมีภัณฑ์มากขึ้นเช่นกัน มีเกษตรกรบางรายต้องรับภาระหนี้สินจากการกู้ยืมเงินมาลงทุนในการทำการเกษตร ส่วนระบบการตลาดเกษตรกรจะขายผลผลิตโดยผ่านพ่อค้าคนกลาง โดยมีลักษณะต่างคนต่างขาย ยังไม่มีการรวมกลุ่มกัน ซึ่งทำให้พ่อค้าคนกลางได้เปรียบในเรื่องการกำหนดราคา จากสภาพการทำการเกษตรลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบหลายด้านตามมา เช่น

1) ด้านสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม เช่น ดินเสื่อมคุณภาพลง เนื่องจากมีการใช้ปุ๋ยเคมีมากเกินไปจนเป็นอีกทั้งมีผลกระทบต่อแหล่งน้ำของหมู่บ้าน ทำให้จำนวนสัตว์น้ำลดน้อยลงและเป็นปัญหาต่อการอุปโภค บริโภค เนื่องจากแหล่งน้ำปนเปื้อนสารเคมี

2) ด้านสุขภาพ เกษตรกรที่ขาดความระมัดระวังในการใช้สารเคมีอย่างถูกต้อง เมื่อใช้นานวันเข้า ก็จะเจ็บป่วย เนื่องจากสารตกค้างในร่างกาย จากการที่เจ้าหน้าที่อนามัยได้ทำการตรวจร่างกายเกษตรกร จำนวน 44 ราย ในปี 2544 พบว่า เกษตรกรมีสารพิษตกค้างในกระแสเลือด และมีอัตราเสี่ยงสูง หมายความว่า หากร่างกายได้รับสารเคมีเพิ่มจะทำให้เกิดผลกระทบต่อร่างกาย เช่น อาการเจ็บป่วย มะเร็ง ฯลฯ

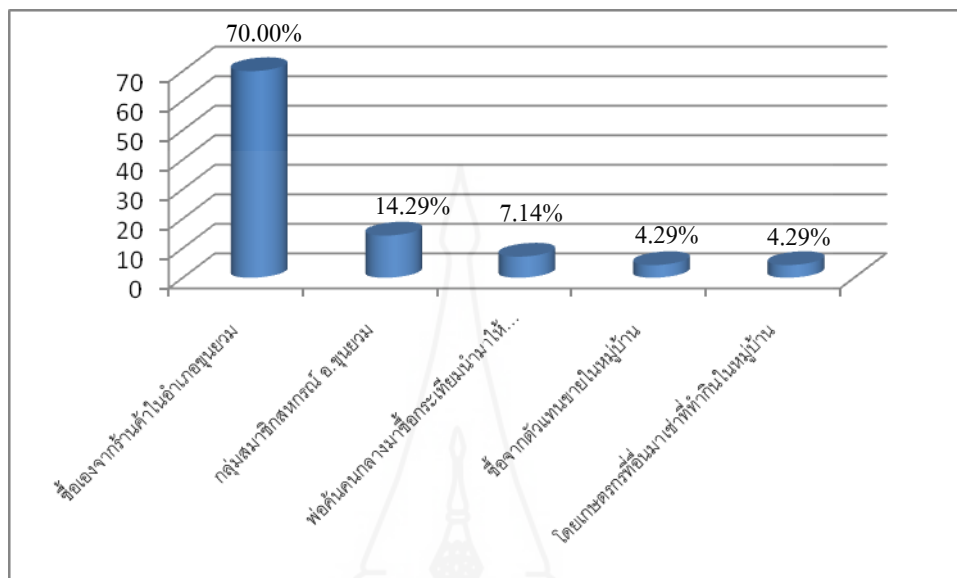
3) ด้านต้นทุนการผลิต เนื่องจากเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว เพื่อขาย มีการใช้สารเคมีมีราคาสูงขึ้น ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถผลิตใช้เองได้ ประกอบกับเกษตรกรมีความเชื่อว่า หากใช้ปุ๋ยเคมีมากจะทำให้ได้ผลผลิตมาก อีกทั้งสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้โรคและแมลงระบาดมากขึ้น จึงมีการใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดโรคแมลงมากขึ้นด้วย

4) ด้านคุณภาพชีวิต เกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีความคิดว่า หากอยากได้ผลผลิตจำนวนมาก ต้องการพื้นที่ปลูกมากขึ้น ทำให้การดูแลรักษาไม่ทั่วถึง ผลผลิตที่ได้จึงมีแต่ปริมาณไม่มีคุณภาพ เมื่อผลผลิตไม่มีคุณภาพจึงขายได้ราคาถูก หรือถ้าขายให้กับพ่อค้าคนกลางก็จะถูกกดราคาหรือปฏิเสธไม่รับซื้อ

2.3 การเข้ามาของสารเคมีในระบบการผลิต

จากแลกเปลี่ยนในเวทีชุมชนชาวบ้าน พบว่าการเข้ามาของสารเคมีในหมู่บ้านแม่สุริน โดยระยะแรกเกษตรกรจะนำมาใช้กับพืชหลักก่อน เช่น ข้าว ถั่วเหลือง แต่จะใช้เฉพาะเท่าที่จำเป็น และใช้ในปริมาณเล็กน้อย เรียกว่า นำมาทดลองใช้ก่อน ต่อเมื่อมีการแข่งการปลูกกระเทียมมากขึ้น และต้องการผลผลิตมาก เกษตรกรส่วนหนึ่งคิดว่าเป็นการลดต้นทุนต่างๆ ในการผลิตกระเทียมได้ ตัวอย่างเช่น ใช้ยากำจัดวัชพืชแทนแรงงาน ใช้ยากุมวัชพืช ยาป้องกันโรคต่างๆ จึงมีการนำเข้ามาใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้น โดยได้รับคำแนะนำจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง อ้างจากคำบอกเล่าของผู้เคยใช้บ้านเดียวกัน หรือจากพ่อค้าคนกลางแนะนำบอกสูตรลับเฉพาะให้ หรือจากสื่อต่างๆ

เป็นต้น ส่วนวิธีการนำเข้ามาจะมีหลากหลายวิธี จากการสอบถามเกษตรกร 25 ราย พบว่าปัจจุบันมีการนำเข้ามาในหมู่บ้านด้วยวิธีการดังนี้

ภาพที่ 4.6 การเข้ามาของสารเคมีในการเกษตรบ้านแม่สุริน

ร้อยละ 70.00 ซื้อเองจากร้านค้าในอำเภอขุนยวม, ร้อยละ 14.29 ซื้อจากกลุ่มสมาชิกสหกรณ์ อ.ขุนยวม, ร้อยละ 7.14 ซื้อจากพ่อค้าคนกลางมาซื้อกระเทียมแล้วนำมาให้ทดลองใช้, ร้อยละ 4.29 ซื้อจากตัวแทนขายในหมู่บ้าน และร้อยละ 4.29 นำเข้ามาโดยเกษตรกรที่อื่นมาเช่าที่ทำกินในหมู่บ้าน ทั้งนี้มีเกษตรกรบางรายที่นำเข้าหรือซื้อสารเคมีมากกว่าหนึ่งช่องทาง

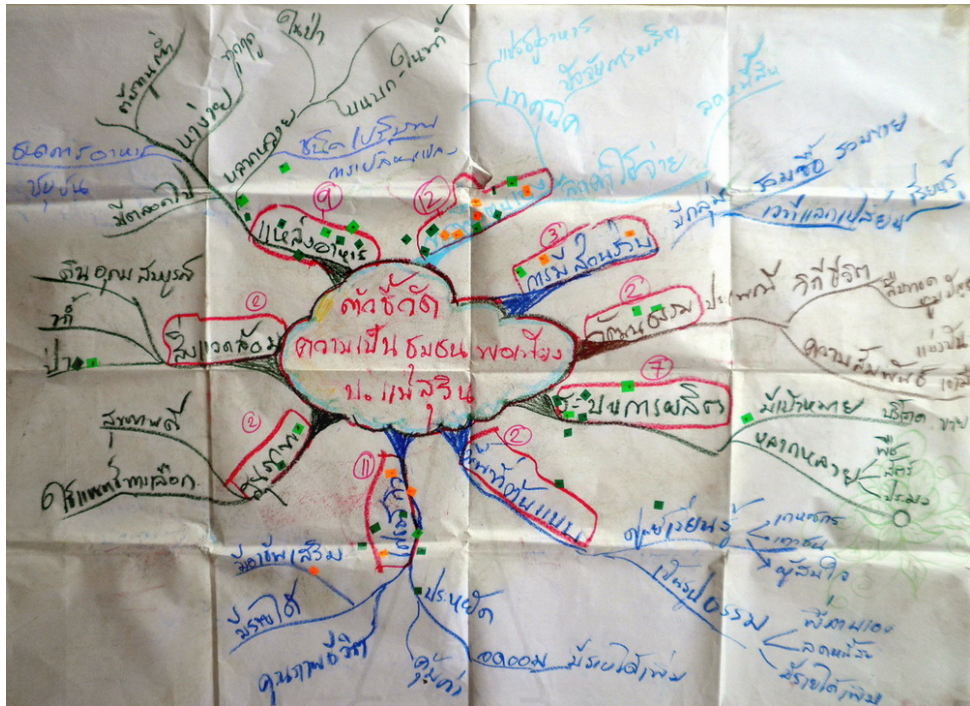
ในด้านพฤติกรรมการใช้สารเคมี จากการสอบถามเกษตรกรในเวทีพบว่า จำนวนครั้งหรือระยะเวลาใช้สารเคมีในแต่ละปีช ส่วนใหญ่ กระเทียมจะมีอัตราจำนวนครั้งและระยะเวลาใช้ที่น้อยกว่าพืชชนิดอื่น ปริมาณการใช้ก็มากกว่าพืชตัวอื่นก็คือตั้งแต่เริ่มเตรียมพื้นที่ปลูก การปลูก การดูแลรักษา ก่อนการเก็บเกี่ยว จนถึงเก็บเกี่ยว ทั้งนี้เพราะกระเทียมเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักแก่เกษตรกร จึงไม่ยอมเสี่ยงต่อความเสียหาย การใช้สารเคมีดังกล่าวยังส่งผลถึงพืชผักสวนครัวที่เกษตรกรจะนิยมปลูกเสริมใกล้ๆ แปลงปลูกกระเทียม เพื่อนำมาบริโภค หรือประกอบอาหารเลี้ยงแรงงานที่มาช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิต

ตอนที่ 3 สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

3.1 แนวความคิดของชุมชนต่อความมั่นคงทางอาหาร

จากการจัดเวทีระดมความคิดในประเด็นความเป็นชุมชนพอเพียงของ บ้านแม่สุริน คนในชุมชนมองตัวเองอย่างไรบ้างที่เป็นตัวบ่งบอกถึงระดับความพอเพียงของคนในชุมชน ซึ่งทำให้ได้ข้อสรุปในตัวชี้วัดความเป็นชุมชนพอเพียงของบ้านแม่สุริน ออกมาเป็นดังนี้

- 1) การพึ่งตนเอง ได้แก่ การลดค่าใช้จ่ายที่ก่อให้เกิดหนี้สิน การพึ่งตนเองในด้านปัจจัยการผลิต และการแปรรูปอาหารเพื่อเก็บรักษาไว้บริโภคตลอดปี
- 2) ด้านเศรษฐกิจ การมีอาชีพเสริมที่ก่อให้เกิดรายได้เสริม การประหยัดควดออมใช้จ่ายอย่างคุ้มค่า
- 3) แหล่งอาหาร มีความหลากหลายทั้งในดิน น้ำ ป่า หาง่าย มีหมุนเวียนทุกฤดู ดินทุนต่ำ มีตลอดไป และการมีแหล่งธนาคารอาหารชุมชน
- 4) ระบบการผลิต เป้าหมายเพื่อการบริโภค และขาย มีการผลิตที่หลากหลายทั้งชนิดพืช สัตว์ ประมง
- 5) การมีส่วนร่วม มีกลุ่ม ร่วมซื้อ ร่วมขาย เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- 6) สิ่งแวดล้อม ความอุดมสมบูรณ์ของ ดิน น้ำ ป่า
- 7) วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต มีการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญา มีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ แบ่งปัน ช่วยเหลือกัน
- 8) สุขภาพ ใช้การแพทย์พื้นบ้าน หรือแพทย์ทางเลือก
- 9) พื้นที่ต้นแบบ ศูนย์เรียนรู้ เป็นรูปธรรม ในการพึ่งตนเอง ลดหนี้สิน มีรายได้เพิ่ม แก่ เกษตรกร เยาวชน ผู้สนใจทั่วไป

ภาพที่ 4.7 ผลการระดมความคิดและจัดลำดับความสำคัญตัวชีวิตชุมชนพอเพียง บ.แม่สุริน

ซึ่งเมื่อนำแนวคิดด้านตัวชีวิตความเป็นชุมชนพอเพียง มาวิเคราะห์ความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารตามความเข้าใจของคนในชุมชน และได้ให้ชุมชนจัดเรียงลำดับความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าว ได้เป็นดังนี้

3.1.1 ความมั่นคงทางด้านอาหาร

- 1) การมีอาหารกินอย่างเพียงพอและยั่งยืนทั้งในวันนี้และในอนาคต
- 2) การมีแหล่งอาหารที่หลากหลาย จาก 3 แหล่ง ได้แก่ การผลิต จากธรรมชาติ ซื้อ
- 3) อาหารมีคุณภาพ มีความปลอดภัย เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย
- 4) มีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม เช่น การแปรรูปเก็บรักษาอาหารที่เหลือไว้ใช้ในยามที่จำเป็น
- 5) มีวัฒนธรรมการกินที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่
- 6) มีกลไกการจัดการด้านอาหารในชุมชน เช่น การแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารภายในชุมชน
- 7) ต้องมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองแต่มีความจำเป็น

8) มีรายได้พอที่จะร่วมช่วยเหลือสังคมด้วย เช่น การบริจาค การทำบุญต่างๆ ในวัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น

3.1.2 ความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร

- 1) การผลิตอาหารลดลง ขาดประสิทธิภาพ ต้นทุนสูง
- 2) แหล่งอาหารจากธรรมชาติลดลง
- 3) ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า ภาวะโลกร้อน ภัยธรรมชาติ
- 4) ความไม่มั่นคงในเรื่องของอาชีพ และรายได้ ตกงานหรือยากจนไม่มีเงินเพียงพอต่อการซื้ออาหารที่จำเป็น
- 5) ราคาอาหารแพง ไม่มีกำลังซื้อ
- 6) ค่าใช้จ่ายด้านอื่นเพิ่มขึ้น เช่น หนี้สิน
- 7) การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมกรกิน การเลียนแบบการบริโภค อาหารเมนูท้องถิ่นสูญหายไป

ซึ่งจากข้อสรุปของชุมชนโดยภาพรวม ชุมชนได้ให้นิยามความหมายของคำว่าอาหาร ความมั่นคงทางด้านอาหาร และความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร ไว้ดังนี้

อาหาร หมายถึง สิ่งที่สามารถบริโภคได้ มีความปลอดภัย ถูกสุขอนามัยเมื่อกินแล้ว มีประโยชน์ต่อร่างกาย ทำให้ร่างกายเจริญเติบโต มีผลกำลังสำหรับดำรงอยู่ เพื่อประกอบอาชีพตามวิถีโดยปกติสุข โดยมีที่มาที่หลากหลายทั้งจากการผลิต จาก ดิน น้ำ และป่า และจากการซื้อ

ความมั่นคงทางด้านอาหาร การมีอาหารกินตามที่ต้องการอย่างเพียงพอและยั่งยืน ทั้งในวันนี้และในอนาคต มีแหล่งอาหารที่หลากหลาย ทั้งจากการผลิต การซื้อ และโดยเฉพาะแหล่งอาหารจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปีตามฤดูกาลของพืชและสัตว์นั้นๆ และยังคงมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองแต่มีความจำเป็น รวมถึงต้องมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร หมายถึง สถานการณ์ที่เสี่ยงต่อการขาดแคลนอาหาร ไม่มีอาหารเพียงพอสำหรับกินในแต่ละมื้อ ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองทางด้านอาหารได้ เช่นไม่สามารถผลิตอาหารได้ ไม่มีอาหารจากป่าธรรมชาติเหมือนในอดีตที่เคยกินอย่างเพียงพอ ตกงานหรือยากจนไม่มีเงินเพียงพอต่อการซื้ออาหารที่จำเป็น (หมายถึงอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เอง) รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมกรกิน อาหารเมนูท้องถิ่นสูญหายไปหากสถานการณ์เหล่านี้เกิดขึ้น นับว่าเป็นความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร

กล่าวโดยสรุป ในความหมายทางด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน สามารถจำแนกองค์ประกอบที่สำคัญได้เป็นดังนี้

- 1) การมีอาหารอย่างเพียงพอ และยั่งยืน
- 2) การมีแหล่งที่มาของอาหารที่หลากหลายโดยเฉพาะใน 4 ช่องทางหลัก คือ จากการผลิต จากแหล่งธรรมชาติ จากการแลกเปลี่ยนหรือซื้อขาย และจากการแบ่งปันตามวิถีวัฒนธรรม
- 3) ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหาร และการกระจายอาหารสู่คนในชุมชน
- 4) การมีแหล่งอาหารอาหารตามธรรมชาติที่สามารถหากินหมุนเวียนได้ตลอดทั้งปี
- 5) การมีอาชีพ รายได้เพียงพอสำหรับซื้ออาหารจำเป็นที่ไม่สามารถผลิตเองได้
- 6) การมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสมภายใต้วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2 แหล่งที่มาอาหาร และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง

ในการศึกษาข้อมูลแหล่งที่มาของอาหาร และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ได้ดำเนินการผ่านกระบวนการศึกษาข้อมูลใน รูปแบบ คือ การจัดเวทีชุมชน (โดยมีทั้งในรูปแบบเวที แสดงความคิดเห็นร่วมกัน การระดมความคิดโดยการแบ่งกลุ่มย่อย) การสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับเกษตรกรจำนวน 25 ราย ที่ได้รับการคัดเลือกจากการจัดเวทีชุมชนและการยินยอมของเจ้าตัวเกษตรกร โดยมีข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรผู้ถูกสัมภาษณ์ในเบื้องต้น ดังต่อไปนี้

3.2.1 ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรผู้ให้การสัมภาษณ์

ตารางที่ 4.7 สภาพพื้นฐานของเกษตรกรผู้ให้การสัมภาษณ์

n=25			
	สภาพพื้นฐาน	จำนวนราย	ร้อยละ
อาชีพ	เกษตรกรอย่างเดียว	11	44.0
	เกษตรกร + รับจ้างแรงงาน	7	28.0
	รับจ้างแรงงานทั่วไปทั้งในและนอกภาคเกษตร	6	24.0
	ข้าราชการ/เงินเดือนประจำ	1	4.0
เพศ	ชาย	17	68.0
	หญิง	8	32.0

ตารางที่ 4.7 (ต่อ)

		n=25	
		สภาพพื้นฐาน	ร้อยละ
อายุชาย (ปี)			
	25-40	5	20.0
	41-55	9	36.0
	56-70	3	12.0
อายุหญิง (ปี)			
	25-40	5	20.0
	41-55	2	8.0
	56-70	1	4.0
ระดับการศึกษา			
	ระดับปริญญาตรี	1	4.0
	ระดับอนุปริญญา	1	4.0
	ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	2	8.0
	ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	3	12.0
	ระดับประถมศึกษา	18	72.0

ตารางที่ 4.8 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกร (ระบุตามอาชีพ)

		n=71	
อาชีพ	จำนวนคน	ร้อยละ	
เกษตรกร	29	40.80	
รับจ้าง	23	32.40	
หาของป่า	1	1.40	
อาชีพอื่นๆ	4	5.60	
กำลังศึกษา	8	11.30	
ไม่มีรายได้	6	8.50	
รวม	71		

ตารางที่ 4.9 การถือครองที่ดินทำกินของเกษตรกรผู้ถูกสัมภาษณ์

n=25

ลักษณะกรรมสิทธิ์ที่ดิน	จำนวนราย	จำนวน (ไร่)	ร้อยละ	เฉลี่ยต่อราย (ไร่)
โฉนด	12	77.04	29.90	3.1
สปก.	11	71.20	27.70	2.8
นส.3	2	7.1	2.70	0.3
ใบจับจอง	8	73.0	28.40	2.9
ไม่มีเอกสารสิทธิ์	2	29.0	11.30	1.2
รวม		257.34		10.3

หมายเหตุ: มีเกษตรกรบางรายถือครองที่ดินทำกินมากกว่า 1 ลักษณะ

ตารางที่ 4.10 ภาวะหนี้สิน/การกู้ยืมเงิน

n=25

ประเด็น	จำนวน (ราย)	ร้อยละ	แหล่งเงินทุนกู้ยืม
ภาวะหนี้สิน			
1) ไม่มีหนี้สินหรือการกู้ยืม	4	16.0	
2) มีหนี้สิน	21	84.0	
วัตถุประสงค์การกู้ยืม			
1) เพื่อการลงทุนด้านการเกษตร	16	76.2	ธกส. / สหกรณ์ / สปก. / กทบ. / กองทุนปื๋ย / ออมทรัพย์
2) ด้านการศึกษา / ส่งลูกเรียน	3	14.2	ธกส. / กทบ. / กยศ. / นอกระบบ
3) ค่าขาย	1	4.8	กทบ.
4) ปรับปรุงบ้านที่อยู่อาศัย	1	4.8	กขคจ. , โครงการอยู่ดีมีสุข

หมายเหตุ : ธกส. = ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

กยศ. = กองทุนเงินกู้ยืมเพื่อการศึกษา

กทบ. = กองทุนหมู่บ้าน

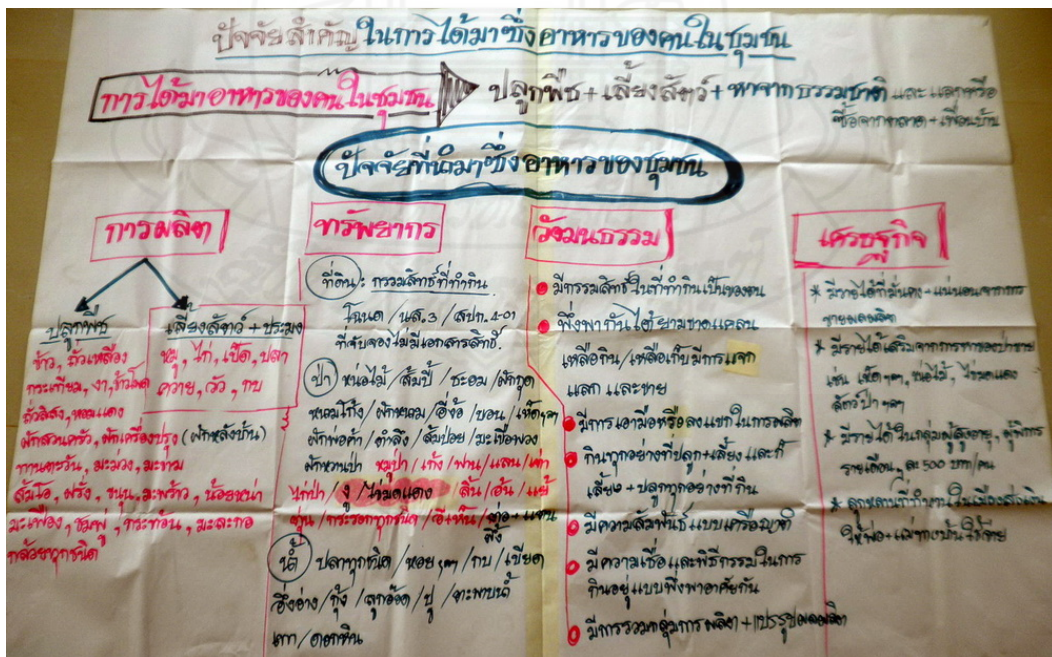
กขคจ. = โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน

สปก. = สำนักงานปฏิรูปที่ดินทำกิน

สรุปโดยภาพรวมสถานะในเบื้องต้นของกลุ่มเกษตรกรผู้ถูกสัมภาษณ์ ทั้ง 25 ราย พบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 72.0 ของผู้ถูกสัมภาษณ์ทำการเกษตรเป็นหลัก และบางรายมีการรับจ้างแรงงานเพื่อรายได้เสริม มีหนึ่งรายที่รับราชการ ซึ่งร้อยละ 68.0 เป็นผู้ชาย ซึ่งมีค่าเฉลี่ยอายุอยู่ที่ 44 ปี และเกษตรกรทั้งหมดได้รับการศึกษาโดยร้อยละ 72.0 จบระดับประถมศึกษา มีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 2.8 คน ต่อครัวเรือน ในขณะที่สิทธิในการครอบครองที่ดินทำกินเกษตรกรส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิในการครอบครองที่ดินทำการเกษตรแตกต่างกันไป แต่ก็มีร้อยละ 11.2 ที่มีที่ดินแบบไม่มีเอกสารสิทธิ ซึ่งเมื่อเฉลี่ยโดยภาพรวมแล้วพบว่า เกษตรกรมีพื้นที่ทำกินเฉลี่ย 10.3 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนสถานะการเป็นหนี้ของเกษตรกรผู้ถูกสัมภาษณ์พบว่าร้อยละ 84.0 เป็นหนี้ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อนำไปลงทุนด้านการเกษตรเป็นหลัก

3.2.2 แหล่งที่มาของอาหารโดยภาพรวม

ผลจากการศึกษา และการจัดเวทีชุมชน ได้ข้อสรุปว่า ที่มาของอาหารบ้านแม่สุรินมี 4 แหล่งสำคัญ ได้แก่ 1) อาหารจากการผลิต 2) อาหารจากแหล่งธรรมชาติ 3) อาหารจากการซื้อขาย และ 4) อาหารจากการแบ่งปันหรือทางวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งทั้ง 4 แหล่งดังกล่าวมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างเหนียวแน่น เช่นระบบการผลิตของชุมชนสนองต่อระบบเศรษฐกิจ (การซื้อ การขาย) ในขณะที่เดียวกันระบบการผลิตก็ต้องอาศัยระบบธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและระบบธรรมชาติก็ให้อาหารตามฤดูกาลแก่คนในชุมชน ระบบนี้จึงกลายเป็นระบบสำคัญที่ชุมชนเชิดชู และทำนุบำรุงด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่นภายใต้ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ

ภาพที่ 4.8 ผลการระดมความคิดแหล่งที่มาของอาหาร ของชุมชนบ้านแม่สุริน

จากการศึกษาด้วยกระบวนการจัดเวทีที่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของชุมชน ได้ข้อมูลที่แสดงถึงศักยภาพในการจัดการอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน ซึ่งแหล่งที่ได้มาซึ่งอาหารทั้ง 4 แหล่ง สามารถสรุปได้ ดังตารางที่ 4.11 ดังนี้

ตารางที่ 4.11 แหล่งที่มาของอาหารจากการผลิตบ้านแม่สุริน

ประเภทพืช	ประเภทสัตว์
<u>พืชหลัก/พืชเศรษฐกิจ</u> ได้แก่ ข้าว งาม ถั่วเหลือง กระเทียม	<u>สัตว์บก</u> หมู วัว ควาย
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วลิสง หอมแดง กระเจี๊ยบ	<u>สัตว์ปีก</u> ไก่ เป็ด
<u>พืชผัก</u> ได้แก่ ผักสวนครัวต่างๆ ชะอม ผักเสี้ยว ตำลึง หยวก	<u>สัตว์น้ำ/ครึ่งบกครึ่งน้ำ</u>
ผักหวานบ้าน ปลีกกล้วย ก้อย มะรุม เผือก มัน	ปลาชนิดต่างๆ , กบ
<u>ไม้ผล</u> ได้แก่ มะม่วง มะขาม ส้มโอ ฝรั่ง ขนุน มะพร้าว	
น้อยหน่า ชมพู่มะเฟือง กระท้อน มะละกอ ก้อย ทับทิม	
ลำไย ลิ้นจี่	
<u>ไม้ดอกกินได้</u> ดอกทานตะวัน	

ตารางที่ 4.12 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช

ที่	ช่วงฤดู	ชนิดพืช	แหล่งที่พบ
1	สามารถหากินได้ตลอดทั้งปี	ผักกูด ตำลึงผักหนาม ส้มกำปอ ส้มหมาก ออม	ป่า ริมห้วย
2	ช่วง ฤดูฝน ตั้งแต่ ช่วงเดือน พ.ค – ต.ค.	หน่อไม้ชนิดต่างๆ หน่อหวาย ชะอม เห็ด มากกว่า10ชนิด (เช่น เห็ดเผาะ,เห็ดปลวก เห็ดแดง เห็ดน้ำข้าว เห็ดขมื่น ฯลฯ)	ป่าก่อนข้างโปรง มีไฟในช่วงฤดูแล้ง
2	ช่วงฤดูแล้ง เดือน พ.ย. – เม.ย.	ส้มปี้ อีจ้อ ผักพ้อคำ ยอดส้มปอย ผักหวาน ป่า ผักเผ็ด หัวคิ้ว หัวบุกกระชายป่า หนามหญ้าไ้ ดอกจิว ดอกต้าง จักข้าน <u>จากน้ำ</u> ผักแว่น เต่าผักบั้งแดง-ขาว บอน	ป่า ริมห้วย หนองน้ำ และในลำห้วยน้อยต่างๆ

ตารางที่ 4.13 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์

ที่	ช่วงฤดู	ชนิดสัตว์
1	สามารถหากินได้ตลอดทั้งปี	หมูป่า เก้ง ลิ่น อีเห็น นกบางชนิด กระรอกทุกชนิด ลูกอ๊อด งู ไก่ป่า ลิง บ่าง ปลา หอยทุกชนิด แมลง ชนิดต่างๆ
2	ช่วง ฤดูฝน ตั้งแต่ ช่วงเดือน พ.ค – ต.ค.	แตน หนอนไม้ไผ่ด้วง เต่าเหลือง กบ เขียด อึ่งอ่าง กุ้ง ปู แมงดา แมงหน่อง ตะพาน้ำ เต่าน้ำ ดอกหิน แตน อื่น
3	ช่วงฤดูแล้ง เดือน พ.ย. – เม.ย.	ไข่มดแดง แยม คูน ต่อ ผึ้ง หนู จิ้งหรีด จักจั่น

ตารางที่ 4.14 แหล่งที่มาของอาหารจากการซื้อขาย

ประเภทพืช	ประเภทสัตว์
ข้าว เครื่องปรุงรสต่างๆ ผักบางชนิด อาหารสำเร็จรูป ผลไม้นอกฤดูกาล ผลไม้ต่างถิ่น กับข้าวสำเร็จรูป (ถุง)	เนื้อหมู เนื้อไก่ เนื้อวัว เนื้อควาย ปลาชนิดต่างๆ ไข่ไก่-เป็ด

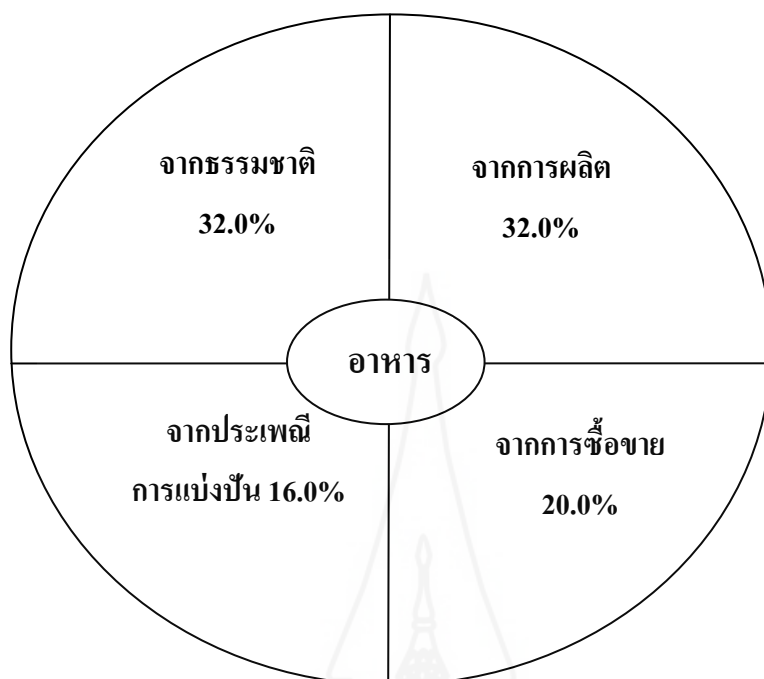
ตารางที่ 4.15 แหล่งที่มาของอาหารจากวัฒนธรรมประเพณี การแบ่งปัน

ที่	กิจกรรมหรือวิธีการได้มาซึ่งอาหารตามวัฒนธรรมประเพณีและการแบ่งปัน
1	การแบ่งปัน ความเอื้อเฟื้อ ในชุมชน / เครือญาติ
2	การเลี้ยงอาหาร แบ่งปันอาหารภายใต้ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ (มากกว่า 12 ครั้ง ต่อปี)
3	การสงเคราะห์การช่วยเหลือจากหน่วยงานตามนโยบายต่างๆ เช่น อบต. พมจ. ฯลฯ

หมายเหตุ : อบต.=องค์การบริหารส่วนตำบลขุนยวม

พมจ.= พัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากกระบวนการศึกษาข้อมูลที่มาของอาหาร ด้วยการสัมภาษณ์เกษตรกร 25 ราย สามารถสรุปสัดส่วน แหล่งที่มาของอาหารในชุมชนแม่สุริน ทั้ง 4 ด้าน ได้ดังนี้

ภาพที่ 4.9 ผังความสัมพันธ์แหล่งอาหาร 4 แหล่ง ของ บ.แม่สุริน

แหล่งที่มาของอาหารที่สำคัญในชุมชนบ้านแม่สุริน มีที่มาทั้งหมด 4 แหล่ง ได้แก่การผลิตเอง หามาจากแหล่งธรรมชาติ การซื้อ และจากวัฒนธรรม/การแบ่งปัน โดยมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน แหล่งอาหารที่มีการพึ่งพิงมากที่สุด 2 แหล่ง ได้แก่แหล่งอาหารที่มาจากการผลิตเองซึ่งชนิดพืชที่ผลิตเองและถือว่าสำคัญที่สุดก็คือข้าว ส่วนแหล่งที่ 2 คือแหล่งอาหารที่มาจากธรรมชาติ ความสำคัญก็คือเป็นผลผลิตที่นำมาประกอบเป็นกับข้าวซึ่งมีมากมายหลายชนิด ทั้ง 2 แหล่งอาหารมีสัดส่วนสูงสุดเท่ากัน คือ ร้อยละ 32.0 ส่วนอันดับที่สองรองลงมาคืออาหารที่มาจากการซื้อ คิดเป็นร้อยละ 20.0 เรื่องหลักๆ ที่มาจากการซื้อก็คืออาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น อาหารทะเล ผลไม้พืชผักต่างถิ่น เครื่องปรุงรสต่างๆ และอันดับสามมาจากการแบ่งปันอาหารตามวัฒนธรรมหรือประเพณีความเชื่อต่างๆ เช่น ประเพณีของคนไทยใหญ่ในหมู่บ้านแม่สุริน จะมีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นหลายร้อยปี ในรอบ 1 ปีจะมีประเพณีมากกว่า 10 ครั้ง (เฉพาะประเพณีที่กำหนดได้ ไม่นับ การตาย งานแต่ง ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญบ้าน ฯลฯ) ซึ่งกิจกรรมในประเพณีเหล่านั้นจะต้องมีการจัดเลี้ยงอาหาร การแบ่งปันอาหาร โดยการช่วยเหลือกันในชุมชน เป็นฐานสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นจำนวนร้อยละ 16.0

3.2.3 แหล่งอาหารจากระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน

1) ชนิดพืชอาหาร และพืชเศรษฐกิจสำคัญที่ทำการผลิต

ในส่วนของการผลิตพืชต่างๆ ในชุมชนนั้น แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ตามเป้าหมาย สำหรับปลูกพืชเพื่อกิน และปลูกเพื่อขาย ซึ่งสามารถแยกชนิดของพืชตามเป้าหมายและผลผลิตที่ได้รับในปี 2553/54 ดังตารางที่ 4.16

ตารางที่ 4.16 สถานการณ์ด้านการผลิตพืช ของเกษตรกรบ้านแม่สุริน

พืชที่ผลิต	จำนวน ผู้ปลูก	ร้อยละ	เป้าหมายการ ผลิต	พื้นที่ ปลูก(ไร่)	ผลิตได้ (กก.)	เฉลี่ย กก./ไร่	เฉลี่ย กก./ราย
ข้าว	11	44.0	กิน/ขาย/ ทำพันธุ์	68	48,726	717	4,430
ถั่วเหลือง	12	48.0	กิน/ขาย/ ทำพันธุ์	89	37,435	421	3,120
กระเทียม	8	32.0	กิน/ขาย/ ทำพันธุ์	12	15,100	1,258	1,888
งา	3	12.0	ขาย/ทำพันธุ์/ แปรรูป	9	725	81	242
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	18	72.0	ขาย	161	96,700	601	5,372
พืชผักสวนครัว	25	100	กิน /ทำพันธุ์	5	2,815	563	113

หมายเหตุ จากผู้ทำการเกษตร 25 ราย และบางรายมีการผลิตมากกว่าหนึ่งชนิด

จากตารางที่ 4.16 สรุปได้ว่า หากจำแนกตามชนิดพืชที่เกษตรกรนิยมปลูกนั้น พบว่ามีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือนทุกราย (ซึ่งเป็นปกติในวิถีชีวิตของเกษตรกร) เฉลี่ยปลูกในหลายชนิดพืชแต่ปลูกในปริมาณที่ไม่มาก ในส่วนของพืชที่ผลิตเพื่อขายเป็นรายได้ พบว่าเกษตรกรมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากที่สุด จำนวน 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 72.0 มีพื้นที่การปลูกรวม 161 ไร่ เป้าหมายเพื่อขายเพียงอย่างเดียว สามารถผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ได้จำนวน 96,700 กิโลกรัม เฉลี่ยผลผลิตประมาณ 601 กิโลกรัมต่อไร่ และเฉลี่ยรายละประมาณ 5,372 กิโลกรัม

มีเกษตรกรจำนวน 11 ราย ปลูกข้าวกินเอง คิดเป็นร้อยละ 44.0 ของเกษตรกร สามารถผลิตข้าวได้จำนวน 48,726 กิโลกรัม จากพื้นที่การผลิต 68 ไร่ เฉลี่ยได้ผลผลิตประมาณ 717 กิโลกรัมต่อไร่ และประมาณ 4,430 กิโลกรัม ต่อราย

การผลิตถั่วเหลือง มีเกษตรกรจำนวน 12 รายทำการผลิต คิดเป็นร้อยละ 48.0 มีพื้นที่การผลิตโดยรวม 89 ไร่ ได้ผลผลิต รวมประมาณ 37,435 กิโลกรัม เฉลี่ย 421 กิโลกรัมต่อไร่ เฉลี่ยรายละ 3,120 กิโลกรัม ผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกขายเกือบทั้งหมด เก็บไว้กินและเป็นเชื้อพันธุ์เล็กน้อย การผลิตกระเทียมของเกษตรกร ทั้งหมด 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 32.0 รวมพื้นที่เพาะปลูก 12 ไร่ ได้ผลผลิตจำนวน 15,100 กิโลกรัม เฉลี่ยได้ผลผลิต 1,258 กิโลกรัมต่อไร่ และเฉลี่ยประมาณ 1,888 กิโลกรัมต่อราย

ในบรรดาพืชทั้ง 6 ชนิดที่ถือเป็นพืชสำคัญ แต่ในส่วนของผลผลิตก็จะขึ้นอยู่กับทุนเดิมของเกษตรกรแต่ละคน เช่น ลักษณะของพื้นที่ ความสมบูรณ์ของดิน ผลผลิตที่ได้จะมีความแตกต่างกัน แม้กระทั่งจะปลูกในพื้นที่มากกว่าหรือน้อยกว่ากัน ผลผลิตในพื้นที่น้อยอาจได้มากกว่า เป็นต้น

2) รูปแบบการผลิต

จากการศึกษาข้อมูลรูปแบบในการผลิตพืชของเกษตรกร พบว่ามีการผลิตพืชด้วยรูปแบบที่ไม่ตายตัว (ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับชนิดพืช) สามารถวิเคราะห์ได้ 2 รูปแบบหลักคือ

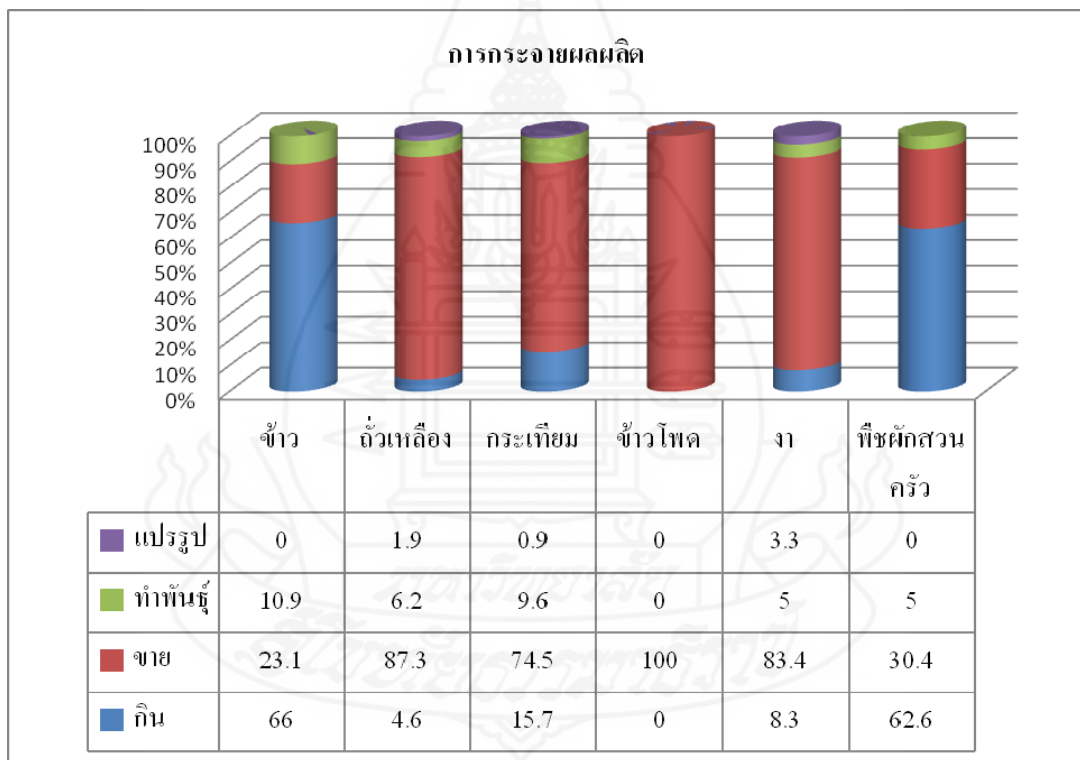
2.1) การผลิตแบบผสมผสาน ระหว่างเคมีกับสารชีวภาพมีสัดส่วนมากที่สุด จำนวน 20 ราย จาก 25 ราย คิดเป็นร้อยละ 80.0 โดยจากการสำรวจพบว่า จำนวนสารเคมีที่ผสมผสานนั้น ได้แก่ ยาฆ่าหญ้า และยาฆ่าแมลงชนิดต่างๆ ซึ่งจากตัวอย่างการสัมภาษณ์เกษตรกรถึงรูปแบบการใช้สารเคมีและสารชีวภาพนั้น ไม่แน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับปัจจัยในหลายด้าน เช่นด้วยเหตุผลว่า ไม่สามารถจัดการกับวัชพืชในพื้นที่ดินของตนเองได้ เนื่องจากแรงงานน้อย (ลูกหลานไม่ทำอาชีพเกษตรกรรม) ความรีบเร่งในการผลิตพืชตามฤดูกาลใหม่ (พืชเชิงเดี่ยวต่างๆ) ไม่มีเวลาพอที่จะกำจัดพืชด้วยแรงงานคน เป็นต้น ทั้งนี้ยังมีปัจจัยในด้านชนิดพืชเป็นตัวกำหนดด้วย เช่น ระหว่างการปลูกกระเทียม และข้าวโพด เป็นพืชที่มีการใช้สารเคมีค่อนข้างสูง แต่มีความแตกต่างในชนิด รูปแบบวิธีการใช้ ในขณะที่การปลูกข้าว ถั่วเหลือง และงา มีการใช้สารเคมีในสัดส่วนที่น้อยลงมา ส่วนสารชีวภาพ จะนิยมใช้ในนาข้าว และพืชผักสวนครัวมากกว่า

2.2) การผลิตแบบไม่ใช้สารเคมี มี 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 17.0 ของเกษตรกร ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวเป็นกลุ่มที่อยู่ในเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จังหวัดแม่ฮ่องสอน สามารถจัดการพื้นที่ของตนเองได้โดยไม่ใช้สารเคมี ทำการผลิตในพื้นที่ไม่มาก และที่สำคัญ คือการมีความรู้เพียงพอที่จะผลิตในระบบนี้ แต่อย่างไรก็ตามการผลิตดังกล่าวยังมีข้อจำกัดในเรื่องของปริมาณผลผลิตที่ได้ ยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าผู้ที่ใช้สารเคมี

2.3) ปลูกพืชผักสวนครัว มีเกษตรกร 1 ราย หรือคิดเป็น ร้อยละ 4.0 ที่ไม่ได้ทำการเพาะปลูกพืชหลัก มีเพียงการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในบริเวณครัวเรือนเท่านั้น เนื่องจากประกอบอาชีพรับจ้างแรงงานเป็นหลัก

3) การกระจายผลผลิต

3.1) ข้อมูลในเชิงปริมาณ ได้ทำการศึกษาการกระจายผลผลิตของผู้ให้การสัมภาษณ์ทั้ง 25 ราย เพื่อให้ทราบว่ามีส่วนในการกระจายผลผลิตอย่างไรบ้าง เริ่มตั้งแต่สัดส่วนในการเก็บผลผลิตไว้กิน การขายผลผลิตสู่ท้องตลาด การเก็บทำเชื้อพันธุ์ และการนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งพืชที่ทำการศึกษถึงการกระจายผลผลิต ประกอบไปด้วย ข้าว ถั่วเหลือง กระเทียม ข้าวโพด งา และพืชผักสวนครัว โดยระบุเป็นสัดส่วน สามารถนำเสนอในตารางระบุสัดส่วนดังภาพที่

ภาพที่ 4.10 การกระจายผลผลิตพืช ของเกษตรกรบ้านแม่สุริน (ร้อยละ)

การกระจายผลผลิตของเกษตรกร พบว่ามีการกระจายใน 4 รูปแบบ คือ การกิน ขาย เก็บเชื้อพันธุ์ และการแปรรูป ซึ่งเกษตรกรมีการจัดลำดับความสำคัญของพืชที่ปลูก เป็น 2 กลุ่ม คือ พืชจำพวกที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมากที่สุดอย่างเช่น ข้าว จะถูกกระจายออกน้อยที่สุด จาก

การผลิตได้ขายออกเพียงร้อยละ 23.1 ของผลผลิตเท่านั้น ส่วนที่ขายออกไปนั้นเป็นการขายสำหรับทำเชื้อพันธุ์ หรือขายให้นำไปบริโภคแก่ภายในชุมชน เช่นเดียวกับพืชผักที่มีการนำมากินถึงร้อยละ 62.6 ของผลผลิต การขายส่วนมากก็เป็นการขายภายในชุมชนเช่นเดียวกัน

ส่วนพืชอาหารชนิดอื่นๆ ได้แก่ ถั่วเหลือง กระเทียม และงา จะมีสัดส่วนการขายมากกว่าการกิน เนื่องจากการผลิตอยู่ในสัดส่วนที่มากกว่าความต้องการในการกินในแต่ละปี จึงถูกนำไปขายเพื่อเป็นรายได้มากกว่า ในขณะที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เนื่องจากไม่ได้เป็นพืชอาหารทั้งหมดจึงผลิตเพื่อการขาย

3.2) ข้อมูลในเชิงคุณภาพ จากการเก็บข้อมูลในเชิงคุณภาพสามารถจำแนกรายละเอียดรูปแบบการกระจายผลผลิตจากการเกษตรเพิ่มเติมได้เป็นดังนี้

3.2.1) การกิน

1) ข้าว นับว่าเป็นพืชอาหารหลักที่ชุมชนให้ความสำคัญในการบริโภคในครัวเรือนมากที่สุด จึงถูกกระจายออกน้อยที่สุดดังที่กล่าวมาข้างต้น อย่างไรก็ตาม ในสัดส่วนของการเก็บไว้กินนั้น จากการสัมภาษณ์เกษตรกรพบว่า ยังรวมไปถึง การแบ่งปันแก่ญาติพี่น้อง และการให้ในลักษณะของการกู้ยืม กับครัวเรือนที่ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอตลอดปี รวมถึงการนำมาร่วมประกอบในกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เช่น การทำขนมข้าวมูนห่อ การตำข้าวปึก การกวนข้าวหย่ากู่ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมการทำอาหารหรือขนมเพื่อใช้ในงานวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เหล่านี้ ชาวบ้านจะร่วมบริจาคเป็นข้าวสาร หรือทำเองที่บ้านแล้วนำมาแจกจ่ายแก่คนในชุมชนตามเทศกาล ซึ่งชุมชนยังยึดถือและปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เกิดการกระจายอาหารที่เก็บไว้เพื่อกินในครัวเรือนออกไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชนด้วยเช่นกัน

2) พืชผักสวนครัว เป็นการปลูกเพื่อนำมาทำอาหารกินในครัวเรือนของตนเองเป็นหลัก มีการแบ่งปันแก่เพื่อนบ้านในบางส่วน ความสำคัญอีกประการหนึ่งของพืชผักสวนครัว คือ ในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวผลผลิต จะถูกนำมาใช้ทำอาหารเพื่อเลี้ยงแก่คนที่มาช่วยแรงงานในการเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่น ในช่วงการเกี่ยวข้าว การถอนกระเทียม เป็นต้น

3) ถั่วเหลือง กระเทียม และงา ชาวบ้านถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันก็เป็นพืชอาหารในวิถีของชาวไทยใหญ่ด้วยเช่นเดียวกัน แต่ในการนำมาบริโภคอยู่ในสัดส่วนที่น้อย เนื่องจากใช้เป็นส่วนประกอบในการปรุงอาหาร หรือทำขนมเท่านั้น เช่น ถั่วเหลืองและงา ส่วนใหญ่จะต้องผ่านขั้นตอนการแปรรูปก่อน เช่น ทำเป็นถั่วเน่าแผ่น หรือน้ำมันงา จึงจะนำไปประกอบอาหาร

3.2.2) การขาย ดังที่กล่าวข้างต้นว่า หากเป็นกลุ่มพืชอาหารหลัก โดยเฉพาะข้าว แล้ว จะถูกนำมาขายก็ต่อเมื่อผลผลิตเพียงพอและเหลือต่อการเก็บไว้เพื่อบริโภคใน

ครัวเรือน ส่วนมากจะเป็นการขายเป็นข้าวเปลือก ซึ่งส่วนที่ขายออกไปก็จะเป็นการขายแก่ครอบครัวที่ไม่มีการผลิตข้าวหรือผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปี และส่วนหนึ่งเป็นการขายเพื่อเป็นเชื้อพันธุ์แก่ผู้ต้องการในช่วงใกล้ฤดูการเพาะปลูก ในส่วนของพืชผักสวนครัวนั้นก็จะเป็นการขายให้แก่ชาวบ้านด้วยตนเองบ้างภายในชุมชน ในขณะที่ กระทียม ถั่วเหลือง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชที่ผลิตเพื่อขาย ทำให้ผลผลิตส่วนใหญ่ที่ได้กระจายออกไปภายนอกชุมชนเป็นหลัก

ในรูปแบบการขายผลผลิตของเกษตรกรนั้น ผลผลิตทั้งหมดที่ผลิตได้ส่วนใหญ่ถูกกระจายออกขายกลายเป็นสินค้าทางการเกษตรที่สร้างรายได้หลักให้ชุมชนแม่สุรินทร์ร้อยละ 82.6 เป็นรูปแบบที่หมาขายยกให้พ่อค้าคนกลาง ที่พอถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวจะเดินทางเข้ามาซื้อถึงที่สวน ส่วนอีกร้อยละ 14.4 เป็นรูปแบบการแบ่งขายแบบปลีก

3.2.3) การเก็บเชื้อพันธุ์ ข้าว กระทียม และถั่วเหลือง ชาวบ้านจะคัดเลือกผลผลิตที่ได้ส่วนหนึ่งเก็บไว้เป็นเชื้อพันธุ์สำหรับเพาะปลูกในปีถัดไป อย่างไรก็ตามในระยะ 3-5 ปี เกษตรกรก็จะมีการเปลี่ยนแหล่งเมล็ดพันธุ์บ้าง เช่นซื้อจากคนในชุมชนด้วยตนเอง หรือซื้อจากหมู่บ้านอื่น ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าการใช้เมล็ดพันธุ์ซ้ำๆ ในพื้นที่เดิมหลายๆ ปี จะทำให้ได้ผลผลิตน้อยลง แต่ในการเก็บเมล็ดพันธุ์ของชาวบ้านนั้นจะใช้วิธีการคัดเลือกจากผลผลิตที่ได้โดยอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความรู้ความเชี่ยวชาญของแต่ละบุคคลเป็นหลัก ไม่ได้มีการจัดการใดๆ เป็นพิเศษ เช่น การแบ่งพื้นที่ปลูกเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์โดยเฉพาะ เป็นต้น ดังนั้นชุมชนเองก็ได้สะท้อนข้อมูลว่ามีการปนกันของเมล็ดพันธุ์อยู่บ้างโดยเฉพาะข้าว

3.2.4) การแปรรูป ผลผลิตที่มีการนำมาแปรรูปเพื่อเป็นอาหารพบว่าสามชนิด คือ ถั่วเหลือง งา และกระทียม โดยถั่วเหลืองนั้นจะถูกนำมาแปรรูปเป็นถั่วเน่าแผ่นซึ่งเป็นการถนอมอาหารไว้บริโภคได้ตลอดทั้งปีที่มีความสำคัญโดยที่ชาวไทยใหญ่มีความนิยมนำมาประกอบอาหารหรือใช้เป็นเป็นส่วนประกอบในการปรุงอาหาร ส่วนงา ก็จะเป็นการนำมาอัดเป็นน้ำมันงาบ้างซึ่งในชุมชนเองก็มีครกอัดน้ำมันงาพลังน้ำอยู่หนึ่งแห่ง กระทียมมีการแปรรูปบ้างในสัดส่วนที่น้อยมากพบได้ในบางครัวเรือนเท่านั้นเนื่องจากชาวไทยใหญ่ไม่มีความนิยมในการกินกระทียมคองและนำมาใช้ประกอบอาหารน้อยมาก จากการเก็บข้อมูลกระทียมที่มีการนำมาแปรรูปโดยวิธีการคองส่วนหนึ่งเป็นการทดลองของครัวเรือนสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเพื่อจำหน่ายเป็นของฝากมากกว่าเพื่อการนำมาบริโภค ซึ่งจากการสัมภาษณ์เหตุผลเพิ่มเติมก็พบว่าในการแปรรูปเป็นกระทียมคองเพื่อขายชาวบ้านมองว่าถึงแม้จะเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตแต่เมื่อมาพิจารณาในการจัดการแล้วพบว่าเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิตและการจัดการที่มากขึ้น การขายเป็นกระทียมคิบ หรือเก็บไว้ขายเป็นกระทียมแห้งจึงเป็นการจัดการที่ง่ายกว่า

ในส่วนของผู้ที่ตอบว่ามีการนำมาแปรรูปไว้บริโภคหรือขายแต่จากการเสวนาแลกเปลี่ยนและระดมความคิดในเวทีชุมชนพบว่าบางครั้งเรือยนต์ยังมีการนำพืชผักสวนครัวบางชนิดมาแปรรูปไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ทั้งยังมีการแบ่งปันหรือแบ่งขายให้กับบ้านใกล้เคียงอยู่ด้วยถึงแม้จะอยู่ในปริมาณที่ไม่มากแต่ก็ยังมีอยู่เป็นประจำ ทั้งนี้มีเงื่อนไขสำคัญคือจะทำกันในเฉพาะผู้ที่มีความรู้ความชำนาญบางคนเท่านั้น และเป็นการแปรรูปไว้เพื่อบริโภคในช่วงระยะเวลาที่สั้นๆ เท่านั้น เช่น ทำแล้วบริโภคภายในหนึ่งอาทิตย์เป็นอย่างมาก ซึ่งพืชผักหลักๆ ที่มีการนิยมนำมา แปรรูป ได้แก่ ผักกาดคอง ผักกุ่มคอง เป็นต้น

4) การเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์อย่างน้อย 4 ประเภทได้แก่ สัตว์ปีก หมู วัว/ควาย และสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ซึ่ง สามารถแสดงรายละเอียดดังตารางที่ 4.17

ตารางที่ 4.17 การเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรบ้านแม่สุริน

ที่	สัตว์ที่ผลิต	จำนวนราย เกษตรกร	ร้อยละ	จำนวน (ตัว)	กิน (ร้อยละ)	ขาย (ร้อยละ)
1	สัตว์ปีก (ไก่)	14	56.0	476	51.0	45.0
2	หมู	4	16.0	9	33.0	67.0
3	วัว/ควาย	2	8.0	15	0.0	100.0
4	สัตว์น้ำ	7	28.0	3,550	63.0	37.0

n=25

จากการศึกษาพบว่าการผลิตสัตว์เลี้ยง เป็นการเลี้ยงสัตว์ปีก (ไก่พื้นเมือง) มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 56.0 ของเกษตรกร ผลผลิตส่วนมากร้อยละ 51.0 นำมากินเป็นอาหารในครอบครัว รองลงมาเป็นสัตว์น้ำ (ปลา) คิดเป็นร้อยละ 28.0 ของเกษตรกร ผลผลิตร้อยละ 63.0 นำมากินเป็นอาหาร มีเกษตรกรอีกร้อยละ 16.0 ที่เลี้ยงหมู โดยผลผลิตส่วนใหญ่นำไปขายคิดเป็นร้อยละ 67.0 ส่วนชนิดสัตว์ที่มีการเลี้ยงน้อยที่สุดคือวัว และควาย มีเกษตรกรร้อยละ 2.0 ที่เลี้ยง เป้าหมายการเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นหลัก

4.1) รูปแบบการผลิต

- ไก่ ส่วนใหญ่เป็นไก่พื้นเมือง ชาวบ้านนิยมเลี้ยงปล่อยไว้ในสวนให้หากินเองตามธรรมชาติ และให้เศษอาหารเสริมในบางช่วงเช่นข้าวเปลือก รำข้าว เป็นต้น

- หมู เป็นการเลี้ยงขังไว้ในสวน ให้อาหารโดยใช้เศษอาหารและวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น หยอดกล้วย กล้วย บอน รำข้าว เป็นต้น และเสริมด้วยอาหารเม็ดบ้าง
- วัว และควาย มีการเลี้ยงค่อนข้างน้อย โดยส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงผูกไว้ในพื้นที่การเกษตร พร้อมกับให้ฟางเป็นอาหารในช่วงฤดูแล้ง
- สัตว์น้ำ ชาวบ้านนิยมเลี้ยงปลากินพืชไว้ในสระน้ำขนาดเล็กที่ขุดไว้ในแปลงเกษตรเป็นหลัก ปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ และให้อาหารเสริมบ้างจากวัตถุดิบในท้องถิ่น

4.2) การกระจายผลผลิต

จากข้อมูลการศึกษาพบว่า การกระจายผลผลิตประเภทสัตว์จากผู้ผลิตไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชนมีค่อนข้างน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อไว้บริโภคกันเองในครัวเรือน โดยเฉพาะ ไข่ และปลา ในขณะที่ วัว/ควาย เป็นการขายให้พ่อค้าออกชุมชนทั้งหมด และหมู มีการกระจายผลผลิตสู่ชุมชนบ้าง แต่ไม่บ่อยครั้งหรือไม่ได้เป็นประจำ จะเกิดขึ้นเป็นเฉพาะกรณีพิเศษ เช่น ต้องใช้ในงานเทศกาลประเพณี หรือมีการตกหุ้นร่วมกัน เป็นต้น

5) ความพึงพอใจต่อผลผลิตหรือผลตอบแทน

5.1) ผลผลิตประเภทพืช โดยภาพรวมแล้ว เกษตรกรให้ความเห็นว่าหากมองในเชิงปริมาณมีความพึงพอใจต่อผลผลิตที่ได้ในระดับปานกลาง ถึงค่อนข้างพอใจ แต่มีความเห็นว่ายังมีความต้องการที่จะทำให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้นได้ ซึ่งหากสามารถจัดการได้ก็จะเป็นการดี แต่หากประเมินในเชิงการเปรียบเทียบกับต้นทุนการผลิตแล้วพบว่า เกษตรกรไม่พอใจกับต้นทุนการผลิตที่ค่อนข้างสูง ดังนั้นเทคนิควิธีการที่จะสามารถทำให้เกิดการลดต้นทุนการผลิตลงได้จึงเป็นแนวทางที่เกษตรกรมีความต้องการแต่ก็ต้องอยู่ในเงื่อนไขที่ไม่เสี่ยงต่อการลดลงหรือเกิดความเสียหายต่อผลผลิตจากที่เคยได้เคยเดิมด้วย

5.2) ผลผลิตผลิตประเภทสัตว์ โดยภาพรวม เกษตรกรแสดงความพึงพอใจต่อผลผลิตที่ได้หรือต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากเกษตรกรมีความเห็นว่าไม่ได้เป็นระบบการผลิตที่มีความสำคัญมากต่อการดำรงวิถีชีวิต หากเพียงพอต่อความต้องการบริโภค หรือสามารถตอบสนองต่อความต้องการ ในยามที่จำเป็นได้ ก็อยู่ในระดับที่พอใจแล้ว

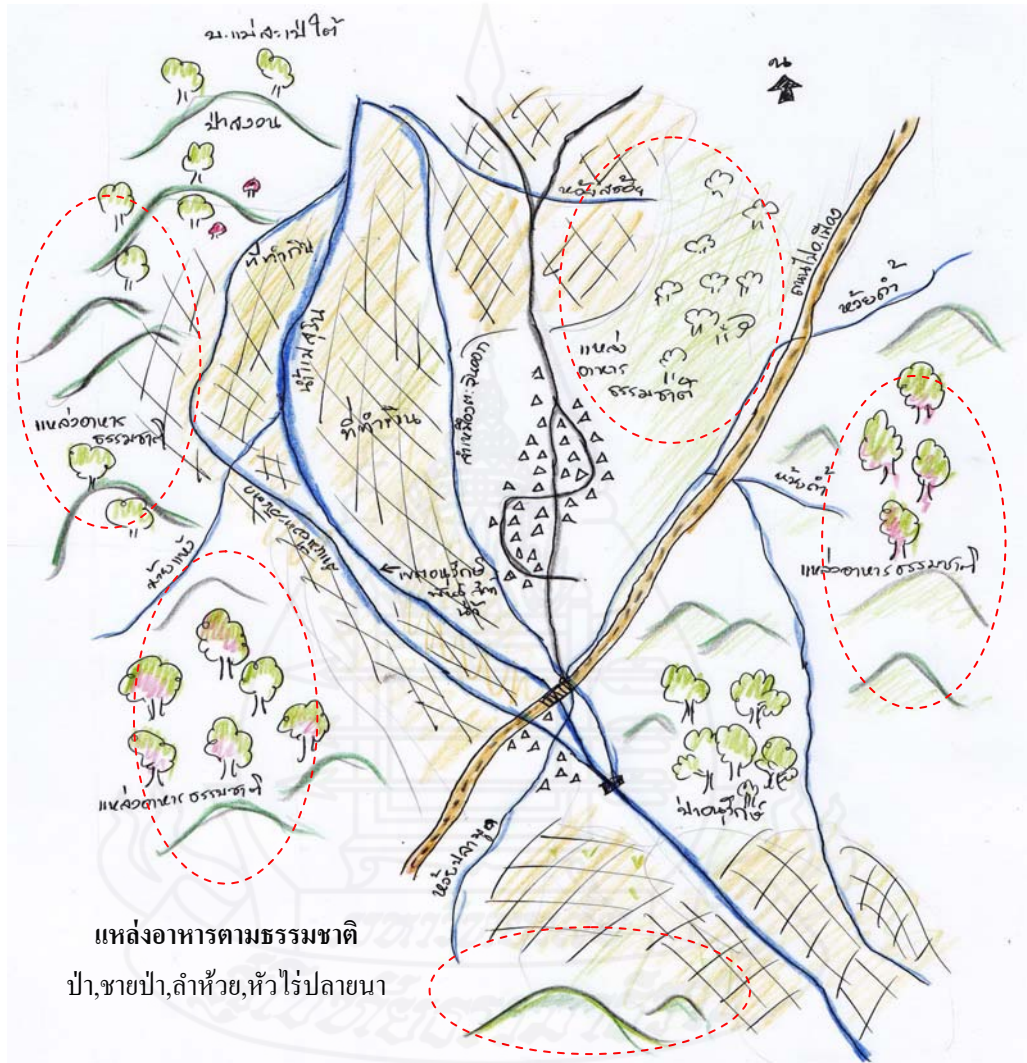
3.2.4 แหล่งอาหารจากธรรมชาติของชุมชน

1) ประเภทอาหารจากธรรมชาติของชุมชน

อาหารจากธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่สุรินคืออาหารที่คนในชุมชนไม่ต้องทำการผลิตเอง สามารถแสวงหาได้จากแหล่งธรรมชาติต่างๆ ซึ่งครอบคลุมทั้งจาก ในดิน น้ำ และป่า สามารถจำแนกได้ตามประเภทและแหล่งที่มาของอาหาร หลักๆ ได้เป็นดังนี้

- 1.1) อาหารจากธรรมชาติประเภทพืช
 - 1.2) อาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์ ทั้งสัตว์บก และสัตว์น้ำ
- ซึ่งสามารถแสดงแหล่งพื้นที่อาหารตามธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่สุริน

ได้ดังในแผนที่รอบนอกแสดงแหล่งทรัพยากรอาหารจากป่า

ภาพที่ 4.11 แผนที่รอบนอกแสดงพื้นที่แหล่งอาหารจากธรรมชาติของบ้านแม่สุริน

ตารางที่ 4.18 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช

ชนิดพืช	แหล่งที่พบ	ช่วงเวลา											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.ประเภทกินยอด, ใบ													
ผักกูด	ริมห้วย คอย	←————→											
ตำลึง	ชายป่าทั่วไป	←————→											
ผักหนาม	ริมห้วย	←————→											
ส้มคำป้อ	ในป่า	←————→											
ส้มหมากอม	ในป่า	←————→											
ชะอม	ชายป่าทั่วไป	←————→											
ผักอีง้อ	ชายป่าทั่วไป	←————→											
ส้มปี้	ในคอย	←————→											
ผักเหือด	ชายป่าทั่วไป	←————→											
ผักเผ็ด ผักหนาม	ชายป่า หัวไร่	←————→											
หญ้าให้ ผักแว่น	ปลายนา	←————→											
บอน ฯลฯ		←————→											
2.ประเภทกินหัว/หน่อ/ราก													
บุก	ชายป่าทั่วไป	←————→											
กลอย	ชายป่าทั่วไป	←————→											
กระชายป่า	ในป่า	←————→											
หัวคิ้ว	หัวไร่ปลายนา	←————→											
หน่อไม้ต่างๆ	ในป่า	←————→											
3.ประเภทกินดอก													
ดอกจิว	ในป่า	←————→											
ดอกหิน	ในป่า	←————→											
ดอกด่าง	ในป่า	←————→											
ดอกอาว	ในป่า	←————→											

ตารางที่ 4.18 (ต่อ)

ชนิดพืช	แหล่งที่พบ	ช่วงเดือน											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
4.ประเภทกินต้น													
จักข้าน	ในป่า	←→								←→			
เตา (ตะไคร้)	ในห้วย	←→											
เห็ด มากกว่า10ชนิด	ในป่า					←→							
5.ประเภทกินผล/เมล็ด													
มะเขือ	ชายป่าทั่วไป	←→											
เมล็ดไม้แดง	ในป่า					←→							

จากข้อมูลการจัดทำปฏิทินแหล่งอาหารจากธรรมชาติประเภทพืชของชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านแม่สุรินมีพืชอาหารจากแหล่งธรรมชาติที่สามารถเก็บหามาบริโภคได้ตลอดทั้งปี ซึ่งชนิดพืชมีทั้งที่สามารถให้ผลผลิตได้ตลอดทั้งปี และชนิดที่ให้ผลผลิตในบางช่วงฤดู ดังนี้

ตารางที่ 4.19 ความครอบคลุมช่วงฤดูของอาหารจากธรรมชาติประเภทพืช

ที่	ช่วงฤดู	ชนิดพืช	แหล่งที่พบ
1	ให้ผลผลิตได้ตลอดทั้งปี	ผักกูด ตำลึงผักหนาม ส้มก่าปอ ส้มหมากอม เป็นต้น	ป่า ริมห้วย
2	ให้ผลผลิตช่วง ฤดูฝน ตั้งแต่ ช่วงเดือน พ.ค – ต.ค.	หน่อไม้ชนิดต่างๆ หน่อหวาย ชะอม เห็ด มากกว่า10ชนิด (เช่น เห็ดเผาะ,เห็ดปลวก เห็ดแดง เห็ดน้ำข้าว เห็ดขมิ้น ฯลฯ) ดอกอาว กระชายป่า เป็นต้น	ป่าค่อนข้างโปร่ง มีไฟ เข้าในช่วงฤดูแล้ง
2	ให้ผลผลิตช่วงฤดูแล้ง เดือน พ.ย. – เม.ย.	ส้มปี้ อีจ้อ ผักพ้อคำ ยอดส้มป้อย ผักหวานป่า ผักเผ็ด หัวคิ้ว หัวบุก กระชายป่า ดอกงิ้ว หนามหญ้าให้ ดอกต้าง จักข้าน เป็นต้น <u>จากน้ำ</u> ผักแว่น เต้าผักบั้งแดง-ขาว บอน เป็นต้น	ป่า ริมห้วย หนองน้ำ และในลำห้วยน้อยต่างๆ

ตารางที่ 4.20 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์บก

ชนิดสัตว์	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์		เดือน											
		กิน	ขาย												
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.ประเภทสัตว์ป่า															
แลน	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
นึ่ง	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
แก้ง	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
หมูป่า	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
อีเห็น	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
อีวอก(ลิง)	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
กระรอก	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
ไก่อป้า	ในป่าทั่วไป	✓	-	←————→											
งู	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											
แย้	ในป่าทั่วไป	✓		←————→											
หนูนา	ในป่า/นา	✓	✓	←————→											
เต่าคอย	ในป่า	✓	✓	←————→											
2. ประเภทแมลง															
หนอนไหม/ไผ่	ป่าไผ่	✓	✓	←————→											
ด้วง	ในป่าทั่วไป	✓	-	←————→											
จิ้งหรีด	ในป่า/นา	✓	-	←————→											
จักจั่น	ในป่า/บ้าน	✓	✓	←————→											
ตั๊กแตน	นา	✓	-	←————→											
แมลงจักวาย	นา	✓	-	←————→											
ไข่มดแดง	ในป่า/บ้าน	✓	✓	←————→											
3.ผลผลิตจากป่า															
น้ำผึ้ง	ในป่าทั่วไป	✓	✓	←————→											

ตารางที่ 4.21 ปฏิทินตัวอย่างอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์น้ำ

ที่	ชนิดสัตว์	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์		เดือน											
			กิน	ขาย	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	ปลามุง	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
2	ปลาม่อม	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
3	ปลาหมอ	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
4	ปลาต่อ	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
5	ปลาแก้ว	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
6	ปลาไหล	น้ำแม่สุริน/ห้วย	✓	-	←————→											
7	ปลาจาด	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
8	ปลาหางแดง	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
9	ปลาแก้มช้ำ	น้ำแม่สุริน	✓	✓	←————→											
10	กุ้งฝอยแม่น้ำ	น้ำแม่สุริน	✓	-	←————→											
11	ลูกอ๊อด	นา/ห้วย	✓	✓	←————→											
12	หอย	นา/ห้วย	✓	-	←————→											
13	ปู	นา/ห้วย	✓	✓	←————→											
14	กบ เขียด อึ่ง	นา/ห้วย	✓	✓	←————→											
15	เต่าน้ำ	คอย/ ห้วย	✓	✓	←————→											
16	ตะพาบ	ห้วย	✓	✓	←————→											

จากข้อมูลการจัดทำปฏิทินแหล่งอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์บก และสัตว์น้ำของชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านแม่สุรินมีอาหารประเภทสัตว์จากแหล่งธรรมชาติมีความครอบคลุมในทุกช่วงฤดู หรือมีหมุนเวียนให้สามารถหามารับบริโภคได้ตลอดทั้งปี ซึ่งบางชนิดสามารถหากินได้ตลอดทั้งปี และบางชนิดที่หากินได้เพียงในบางช่วงฤดู หรือบางชนิดมีมากในบางช่วงฤดู ดังนี้

ตารางที่ 4.22 แหล่งที่มาของอาหารจากธรรมชาติประเภทสัตว์

ที่	ช่วงฤดู	ชนิดสัตว์
1	สามารถหากินได้ตลอดทั้งปี	หมูป่า เก้ง ลิ่น อีเห็น นกบางชนิด กระรอกทุกชนิด ลูกอ๊อด งู ไก่ป่า ลิง บ่าง ปลา หอยทุกชนิด แมลง ชนิดต่างๆ เป็นต้น
2	ช่วง ฤดูฝน ตั้งแต่ ช่วงเดือน พ.ค – ต.ค.	แตน หนอนไม้ไผ่ ค้างคาว เต่าเหลือง กบ เขียด อึ่งอ่าง กิ้งก่า ปู แมงดา แมงหน่อง ตะพาน้ำ เต่าน้ำ คอกหิน แตน อ้น เป็นต้น
3	ช่วงฤดูแล้ง เดือน พ.ย. – เม.ย.	ไข่มดแดง แยม คูน ต่อ ผึ้ง หนู จิ้งหรีด จักจั่น เป็นต้น

จากข้อมูลปฏิทินอาหารจากแหล่งธรรมชาติต่างๆ ข้างต้นสามารถแสดงให้เห็นตัวอย่างชนิดพืชและสัตว์หลักๆ เท่านั้น แต่ในข้อมูลที่ชุมชนได้มีการแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนกันนั้นในแต่ละช่วงฤดูมีชนิดพืชและสัตว์ที่สามารถนำมาเป็นอาหารได้ไม่ต่ำกว่าสิบชนิด และมีความหลากหลายในส่วนของกรนำมากินอย่างมาก ซึ่งสะท้อนว่าแหล่งอาหารตามธรรมชาติประเภทพืชและสัตว์ของบ้านแม่สุรินยังมีความสมบูรณ์อยู่ในระดับที่เพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชนในแง่ของความหลากหลาย

2) การเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากอาหารในแหล่งธรรมชาติ

จากการสำรวจข้อมูลทั้ง 25 ราย พบว่า

2.1) จำนวนแหล่งอาหารที่สำคัญ ระบุรวม 66 แหล่ง เฉลี่ยชาวบ้านมีแหล่งหาอาหารตามธรรมชาติอย่างน้อย 2.6 แหล่ง

2.2) เคยเก็บหาของป่าตามธรรมชาติเพื่อกินหรือขาย ร้อยละ 72 เคยทุกปี ร้อยละ 24.0 เคยบางปี และ มีร้อยละ 4.0 ที่ไม่เคยเข้าไปเก็บหาของป่า

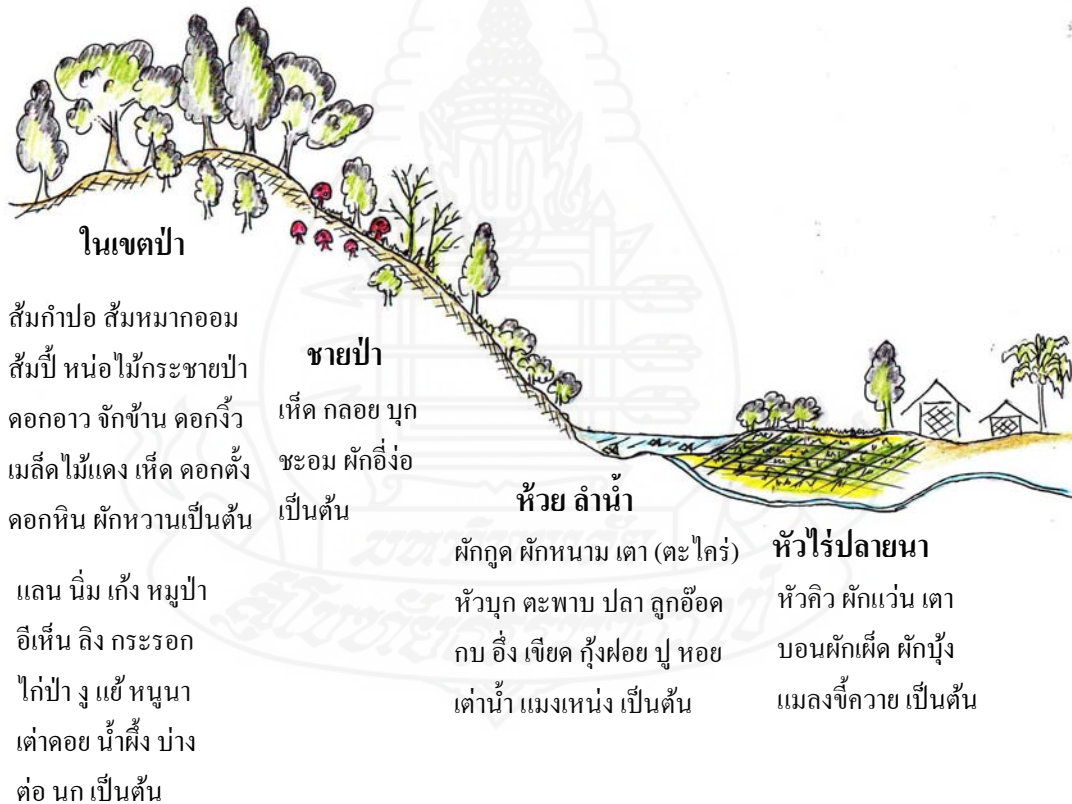
2.3) แหล่งอาหารที่สำคัญ ชาวบ้านระบุว่าส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าตามกฎหมาย ร้อยละ 92.0 ระบุว่าในเขตป่าสงวน และร้อยละ 8.0 ระบุในเขตป่าอนุรักษ์

2.4) การหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติสะดวกหรือไม่ ร้อยละ 92.0 ระบุว่าสะดวก และร้อยละ 8.0 ระบุว่าไม่สะดวก และยังไม่เคยมีใครในชุมชนถูกจับดำเนินคดีในการเข้าหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ

2.5) แหล่งอาหารและปริมาณอาหารจากธรรมชาติเหล่านั้นมีเพิ่มมากขึ้นหรือน้อยลง ร้อยละ 20.0 ระบุว่าเพิ่มขึ้น ร้อยละ 16.0 ระบุว่าเท่าเดิม และร้อยละ 60.0 ระบุว่า น้อยลง

เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่า ในส่วนที่เพิ่มมากขึ้นมาจากที่มีการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในลำน้ำแม่สุริน ทำให้ปริมาณปลานิต่างๆ เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งกระจายออกไปในจุดต่างๆ ของลำน้ำ และในส่วนที่น้อยลงชาวบ้านวิเคราะห์ว่าน่าจะเกิดเนื่องจากสภาพป่าเริ่มมีความเสื่อมโทรม มีการเข้าไปใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้นทั้งคนภายในชุมชนและคนจากภายนอกชุมชนแต่ขาดการจัดการเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูอย่างจริงจัง ทำให้หายากขึ้น หาได้น้อยลง เดินทางไกลและใช้เวลาในการหาที่นานขึ้นกว่าเดิมในช่วงระยะเวลา 5 – 10 ปีที่ผ่านมา

2.6) สัดส่วนของการใช้ประโยชน์จากอาหารในธรรมชาติที่หามาได้ ชาวบ้านระบุว่าไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน เช่น ชนิดของพืชและสัตว์นั้นๆ ปริมาณที่หามาได้ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับแต่ละช่วงฤดูด้วยเช่นกัน รวมถึงเป้าหมายและความต้องการในการเข้าไปเก็บหาอาหารในแต่ละครั้งก็มีความต่างกันไป แต่สรุปโดยภาพรวมแล้วอาหารที่หามาได้จะใช้ในการบริโภคในครัวเรือนเป็นส่วนมาก

ภาพที่ 4.12 ภาพตัดขวางแสดงทรัพยากรอาหารจากแหล่งธรรมชาติของบ้านแม่สุริน

3.2.5 อาหารจากการซื้อของชุมชน

ในส่วนของการศึกษาด้านค่าใช้จ่ายครัวเรือนที่เกี่ยวกับ “อาหารจากการซื้อ” ในครัวเรือน โดยทำการสัมภาษณ์จากเกษตรกร จำนวนเพียง 7 ราย จาก 25 ราย โดยคัดเลือกจากผู้อาสาจะให้ข้อมูลในรอบ 1 เดือน สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ค่าใช้จ่ายด้านอาหารโดยรวมของชุมชนเป็นดังนี้ (ตารางที่ 4.23)

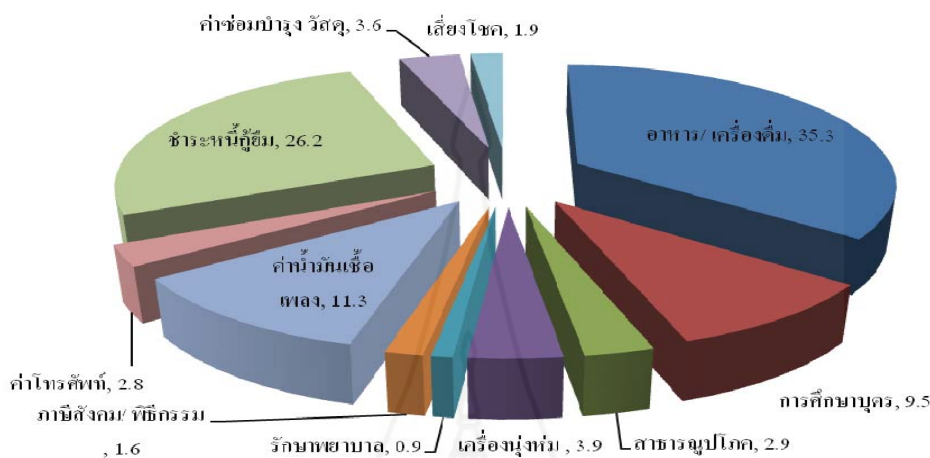
1) ประเภทรายการอาหารจากการซื้อ

ตารางที่ 4.23 ค่าใช้จ่ายครัวเรือนทุกด้านในรอบ 1 เดือน

ที่	รายการจ่าย	รวมเงิน (บาท)	เฉลี่ย/ ครัวเรือน (บาท)	เฉลี่ย (ร้อยละ)
1	อาหาร/ เครื่องดื่ม	19,565	2,793	35.3
2	ชำระหนี้กู้ยืม	14,500	2,071	26.2
3	ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	6,250	892	11.3
4	การศึกษาบุตร	5,275	753	9.5
5	เครื่องนุ่งห่ม	2,200	314	3.9
6	ค่าซ่อมบำรุง วัสดุ	2,000	285	3.6
7	สาธารณูปโภค	1,621	231	2.9
8	ค่าโทรศัพท์	1,570	224	2.8
9	เลี้ยงโชค	1,050	150	1.9
10	ภาษีสังคม/ พิธีกรรม	900	128	1.6
11	รักษาพยาบาล	500	71	0.9
	รวม	55,431	7,912	100

การใช้จ่ายในครัวเรือนโดยภาพรวม พบว่าค่าใช้จ่ายด้านอาหารและเครื่องดื่มอยู่ในสัดส่วนร้อยละ 35.3 ซึ่งสูงกว่าค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในการจัดเวทีชุมชนที่ได้มีการวิเคราะห์ประมาณการสัดส่วนค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเบื้องต้น ลำดับรองลงมาเป็นชำระหนี้สินที่กู้ยืมมาร้อยละ 26.2 ซึ่งจากการพูดคุยสอบถามพบว่าส่วนใหญ่เป็นการใช้หนี้ในระบบ ได้แก่ ธกส. สหกรณ์การเกษตร และเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น โดยมีค่าใช้จ่ายด้านค่าน้ำมันเชื้อเพลิงรถ

และ ค่าศึกษาบุตร อยู่ในลำดับรองลงมา เป็นร้อยละ 11.3 และ 9.5 ตามลำดับ ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆ อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน โดยนำเสนอให้เห็นภาพสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านต่างๆ เป็นแผนภูมิดังภาพที่ 4.13

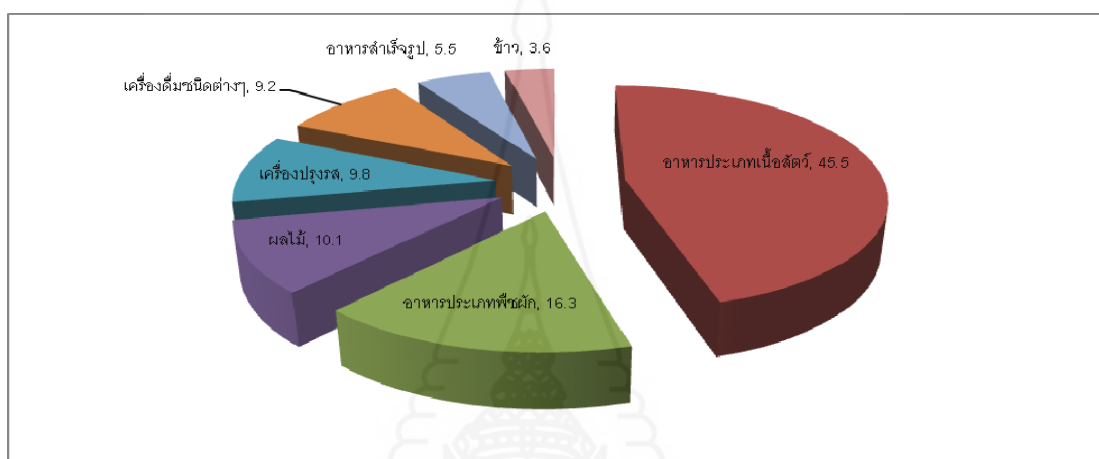
ภาพที่ 4.13 จำแนกสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านอาหารในรอบ 1 เดือน, 2554

ตารางที่ 4.24 ค่าใช้จ่ายด้านอาหารจำแนกตามประเภทอาหารในรอบ 1 เดือน

ลำดับ	ประเภทค่าใช้จ่าย	รวมเป็นเงิน (บาท)	เฉลี่ย/ครัวเรือน (บาท)	เฉลี่ยร้อยละ
1	อาหารประเภทเนื้อสัตว์	7,185	1,026	45.5
2	อาหารประเภทพืชผัก	2,572	367	16.3
3	ผลไม้	1,600	229	10.1
4	เครื่องปรุงรส	1,555	222	9.8
5	เครื่องคั้นชนิดต่างๆ	1,459	208	9.2
6	อาหารสำเร็จรูป	864	123	5.5
7	ข้าว	565	81	3.6
	รวม	15,800	2,257	100

เมื่อศึกษาในรายละเอียดประเภทของอาหารในการซื้อแล้วพบว่า ร้อยละ 45.5 เป็นค่าใช้จ่ายอาหารประเภทเนื้อสัตว์ รองลงมาเป็นอาหารประเภทพืชผักที่ไม่ค่อยมีการผลิตเองในพื้นที่

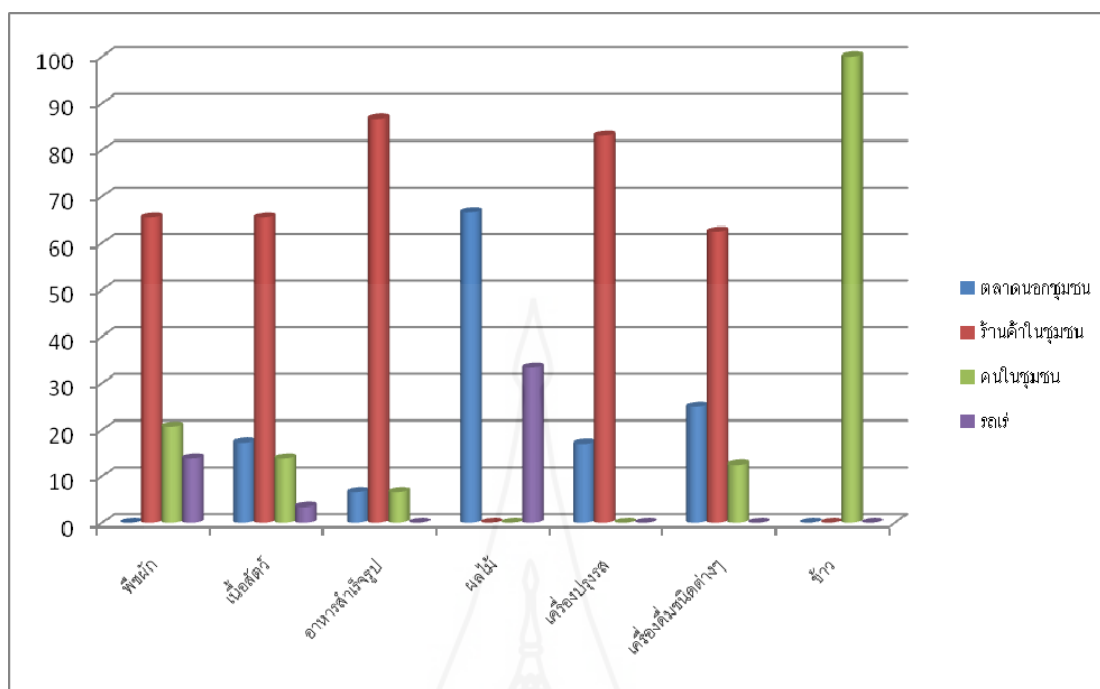
หรือมีการผลิตแต่ไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชนทั้งในเชิงปริมาณ ช่วงเวลาที่ต้องการ และความหลากหลายที่ต้องการใช้ประโยชน์ ร้อยละ 16.3 และ ค่าใช้จ่ายในการซื้อผลไม้ต่างๆ ที่ไม่มีการผลิตในชุมชน เครื่องปรุงรส และเครื่องดื่มชนิดต่างๆ อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน โดยมีค่าใช้จ่ายด้านอาหารสำเร็จรูป และข้าว อยู่ในลำดับท้าย ตามลำดับ โดยนำเสนอให้เห็นภาพสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านต่างๆ เป็นแผนภูมิดังภาพที่ 4.14

ภาพที่ 4.14 จำแนกสัดส่วนร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านต่างๆ ในรอบ 1 เดือน, 2554

ตารางที่ 4.25 แหล่งของการซื้ออาหารของคนในชุมชน

ประเภทอาหาร	แหล่งที่ซื้อ (ร้อยละ)			
	ตลาดนอกชุมชน	ร้านค้าในชุมชน	คนในชุมชน	รถเร่
พืชผัก	-	65.5	20.6	13.7
เนื้อสัตว์	17.2	65.5	13.7	3.4
อาหารสำเร็จรูป	6.6	86.6	6.6	-
ผลไม้	66.6	-	-	33.3
เครื่องปรุงรส	16.9	83.0	-	-
เครื่องดื่มชนิดต่างๆ	25.0	62.5	12.5	-
ข้าว	-	-	100	-

ภาพที่ 4.15 แผนภูมิแสดงแหล่งของการซื้ออาหารของคนในชุมชน

จากข้อมูลการศึกษาแหล่งการซื้ออาหารของคนในชุมชนพบว่าโดยส่วนใหญ่แล้วทั้งในอาหารประเภท ผักสด เนื้อสัตว์ อาหารสำเร็จรูป เครื่องปรุงรส และ เครื่องดื่มชนิดต่างๆ เป็นการซื้อจากร้านค้าที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก โดยร้านค้าต่างๆ เป็นผู้นำสินค้าเหล่านี้จากภายนอกมาวางบริการขายให้กับคนในชุมชน ในขณะที่ผลไม้แหล่งซื้อหลักเป็นตลาดนอกชุมชน หรือตลาดในตัวอำเภอชุมข่มเป็นหลัก ส่วนข้าว เป็นการซื้อจากคนภายในชุมชนด้วยกันเองทั้งหมด

2) การเข้าถึงแหล่งอาหารจากการซื้อ

ร้อยละ 60.0 ระบุว่าไม่เห็นว่ามีความสะดวกในการหาซื้ออาหารที่ต้องการ เหตุผลสำคัญคือเคยหาซื้ออาหารที่ต้องการแต่หาซื้อไม่ได้

ส่วนในด้านความมั่นใจในความปลอดภัยของอาหารที่ซื้อ พบว่ามีถึง 24 ราย หรือคิดเป็นร้อยละ 96.0 ที่ระบุว่าไม่มีความมั่นใจ โดยให้เหตุผลประกอบได้แก่ ร้อยละ 68.0 ให้เหตุผลถึงความกังวลต่อการตกค้างของสารเคมี ร้อยละ 28.8 ให้เหตุผลว่าเพราะไม่ทราบที่มาของผู้ผลิตหรือแหล่งที่ผลิต และ ร้อยละ 4.0 ไม่มั่นใจในเรื่องความสะอาด

3.2.6 อาหารที่ได้จากการแบ่งปันหรือตามวัฒนธรรมประเพณี

จากการสัมภาษณ์ทั้ง 25 รายทั้งหมดระบุว่า ชุมชนยังมีประเพณี พิธีกรรมที่มีการแบ่งปันอาหารหรือเลี้ยงอาหาร และปัจจุบันยังมีการปฏิบัติอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยมีความบ่อยครั้ง

เฉลี่ย 5.1 ครั้งต่อปี อย่างไรก็ตามพบว่า การแบ่งปันอาหารตามวัฒนธรรมประเพณีนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในอดีต โดยมีเหตุผลต่างๆ เช่น เปลี่ยนไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไปที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบางพิธีกรรม หรือลดลง อาศัยความสะดวก รวดเร็ว ประหยัดมากขึ้น ทั้ง 25 ราย ล้วนเคยได้รับการแบ่งปันอาหารไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง ได้แก่ จากการปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณี และการแบ่งปันวัตถุดิบการประกอบอาหารจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน

3.2 วิธีการบริโภคของชุมชน

รูปแบบในการบริโภคอาหาร ทำอาหารรับประทานเอง

สาเหตุ

1) มีความมั่นใจในความสามารถการทำอาหาร ซึ่งจะทำอาหารเองทุกกระบวนการ ชนิดอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น น้ำพริก มี น้ำพริกน้อก น้ำพริกผง น้ำพริกต้ม น้ำพริกน้ำปู น้ำพริกถั่วเน่า ข้าวคั่วแค แกงแค ฯลฯ

- 2) เป็นวิธีดั้งเดิมที่ปฏิบัติ และสืบทอดต่อกันมา
- 3) ประหยัดงบประมาณในการซื้ออาหาร
- 4) รู้สึก สด สะอาด ปลอดภัยไม่มีสารพิษ ไม่ค้างคิ่น

ด้านคุณภาพอาหาร

- 1) เป็นอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย
- 2) อาหารบางอย่างสามารถเป็นยารักษาโรคได้

วัตถุดิบที่ใช้ในการทำอาหารรับประทานเอง

- 1) จากธรรมชาติ เช่น หน่อไม้ เห็ด ปลา ฯลฯ
- 2) จากการซื้อ
- 3) ปลูกเอง เช่น ผักกาด พริก ฯลฯ
- 4) การแปรรูป
- 5) การแลกเปลี่ยน

ตารางที่ 4.26 ส่วนประกอบหลักในเมนูอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน

ที่	ชื่ออาหาร	องค์ประกอบของอาหาร	
		จากทรัพยากร	จากการผลิต
1	ประเภทแกง		
1.1	แกงผักกาด	ผักกาด ซื้อ หรือปลุกเอง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.2	แกงผักเขียว	ยอดมะรุ้ม,ผักเขียวป่า,มะเจือพวง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.3	แกงแค	ผักเขียวคอย,ผักเขียวบ้าน,ยอด ตำลึง,ยอดผักเตื่อ ,ผักกูด	กระเทียม, หอมแดง, พริก, มะเขือ, ถั่วฝักยาว
1.4	แกงแดง	แดง ซื้อ หรือปลุกเอง	กระเทียม,หอมแดง,พริก,ใบ มะกูด
1.5	แกงผักทอง	ผักทอง ซื้อ หรือปลุกเอง	ผักทอง,กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.6	แกงเห็ด	เห็ด,ยอดมะก่าปาง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.7	แกงหน่อไม้ต่างๆ	หน่อไม้	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.8	แกงมะเขือ	มะเขือ ซื้อ หรือปลุกเอง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.9	แกงเผือก/มัน	เผือก, มันหลายชนิด	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.10	แกงหอย	หอยชนิดต่างๆ ในลำห้วย	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.11	แกงบอน	ต้นบอนข้างลำห้วย,ส้มมะเฟือง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.12	แกงผักบุง	ผักบุง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.13	แกงชะอม	ชะอม	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.14	แกงผักหวาน	ผักหวานป่า	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.15	แกงข้าวคั่ว	ดอกคั่ว,จี๋ก้าน	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.16	แกงหยวก/ปลีกล้วย	หยวกกล้วย / ปลีกล้วยป่า	กระเทียม,หอมแดง,พริก
1.17	แกงผักกูด	ผักกูด	กระเทียม,หอมแดง,พริก
2	ประเภทน้ำพริก		
2.1	น้ำพริกน้อก	ปลาในลำห้วย (หัวคิ้ว ,กระชาย ป่า,ผักแว่น,ใบบัวบก) เครื่องจิ้ม	กระเทียม,หอมแดง,พริก
2.2	น้ำพริกน้ำปู	ปูนา หัวคิ้ว ,กระชายป่า,ผักแว่น ,ใบบัวบก (ผักจิ้ม)	กระเทียม,หอมแดง,พริก

ตารางที่ 4.26 (ต่อ)

ที่	ชื่ออาหาร	องค์ประกอบของอาหาร	
		จากทรัพยากร	จากการผลิต
2.3	น้ำพริกปลา	ปลาในลำห้วย, หัวคิ้ว, กระจायป่า, ผักแว่น, ใบบัวบก (ผักจิ้ม)	กระเทียม, หอมแดง, พริก
2.4	น้ำพริกอ่อง	(หัวคิ้ว, กระจायป่า, ผักแว่น, ใบบัวบก) เครื่องจิ้ม	กระเทียม, หอมแดง, พริก
2.5	น้ำพริกอุ๊	หัวคิ้ว, กระจायป่า, ผักแว่น, ใบบัวบก (ผักจิ้ม)	กระเทียม, หอมแดง, พริก
2.6	น้ำพริกถั่วเน่า	หัวคิ้ว, กระจायป่า, ผักแว่น, ใบบัวบก (ผักจิ้ม)	กระเทียม, พริก, ถั่วเน่า
3	ประเภทยำ		
3.1	ยำส้มปี้	ส้มปี้, ยอดมะตูม	หอมแดง, พริก
3.2	ยำหน่อไม้	หน่อไม้, ใบจิงป่า	กระเทียม, หอมแดง, ใบชะนาง
3.3	ยำเตา	สาหร่ายน้ำจืด	กระเทียม, หอมแดง, พริก
3.4	ยำยอดมะขาม	ยอดมะขาม, ใบอ่อนมะตูม	หอมแดง, พริก, มะเขือเทศ
4	ประเภทจ้อและอุ๊		
4.1	จ้อผักกาด	ผักกาด ซื่อ หรือปลุกเอง	กระเทียม, พริก
4.2	จ้อปลา	ปลาในลำห้วย	กระเทียม, หอมแดง, พริก, ใบมะกูด, ข่า, ตะไคร้
4.3	จ้อดอกบอน	ดอกบอนข้างลำห้วย	กระเทียม, หอมแดง, พริก
4.4	อุ๊ปลา	ปลาในลำห้วย, ยอดตำลึง, มะเขือพวง	กระเทียม, หอมแดง, พริก, ใบมะกูด, ข่า, ตะไคร้
5	อื่นๆ		
5.1	ต้มปลา	ปลาในลำห้วย	กระเทียม, หอมแดง, พริก, ใบมะกูด, ข่า, ตะไคร้
5.2	ปลาหลาม	กระบอกไม้ไผ่สำหรับหลาม, ปลาในลำห้วย, กระจायป่า	กระเทียม, หอมแดง, พริก, ใบมะกูด, ข่า, ตะไคร้

ตารางที่ 4.26 (ต่อ)

ที่	ชื่ออาหาร	องค์ประกอบของอาหาร	
		จากทรัพยากร	จากการผลิต
5.3	ตำมะเขือพวง	มะเขือพวง	กระเทียม,หอมแดง,พริก
5.4	ผัดผักบุ้ง	ผักบุ้ง	กระเทียม,พริก

จากตัวอย่างเมนูอาหารของคนในชุมชนแม่สุริน 35 เมนู ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเมนูอาหารทั้งหมด สามารถจำแนกประเภทเมนูอาหารแบบคร่าวๆ ได้ 5 ประเภท ได้แก่ ประเภทแกง, ประเภทน้ำพริก, ประเภทยำ, ประเภทจ้อและอุ๋บ และประเภทอื่นๆ เช่น ผัด ต้ม ตำ เป็นต้น

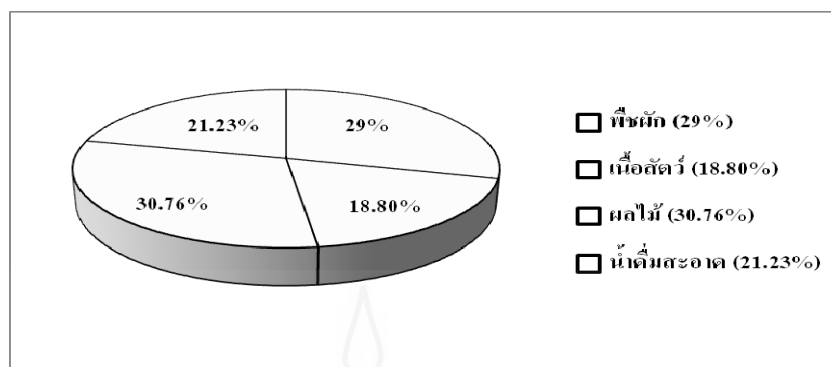
ในส่วนประกอบของอาหารนั้นจะเห็นได้ว่าเมนูอาหารแต่ละชนิดนั้นมีองค์ประกอบของพืชที่มาจากแหล่งธรรมชาติและหัวไร่ปลายนาคือเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่บางเมนูพืชผักที่เป็นส่วนประกอบหลักจากได้มาจากซื้อหรือปลูกไว้เองในครัวเรือน ในส่วนของชนิดพืชหลักๆที่ได้มาจากการผลิตนั้น เช่น กระเทียม พริก ข่า ตะไคร้ เป็นต้น เป็นส่วนประกอบจำพวกปรุงแต่งรสในการนำมาประกอบอาหารเท่านั้น จึงสรุปได้ว่าความสำคัญของอาหารที่ได้มาจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติหรือหัวไร่ปลายนานั้นเป็นวัตถุดิบที่นำมาประกอบเป็นอาหารหลัก ซึ่งแตกต่างจากการผลิตที่เป็นเพียงแค่ส่วนประกอบในการปรุงแต่งรสเท่านั้น

3.3 ศักยภาพและการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชน

3.3.1 ศักยภาพในการจัดการอาหารในระดับครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์ ร้อยละ 42.0 ได้ให้ข้อมูลว่า พวกเขาขาดอาหารจริง แต่ไม่เคยขาดอาหารที่มีความจำเป็น อย่างเช่น ข้าว หรือแม้แต่กับข้าว การขาดอาหารในลักษณะที่ตอบเป็นเพียงกับข้าวบางรายการที่อยู่นอกฤดูกาลไม่สามารถหาได้ในฤดูกาลปัจจุบัน หรืออาหารบางรายการที่ท้องถิ่นไม่สามารถผลิตได้เอง มีการขาดแคลนเป็นครั้งคราวเท่านั้น ส่วนร้อยละ 58.4 ตอบว่าไม่เคยขาดอาหารเลย หมายความว่าได้กินอิ่มทุกมื้อ และได้กินสิ่งที่ต้องการอยากกิน

ในการขาดอาหารของผู้ให้การสัมภาษณ์ร้อยละ 42.0 ในแต่ละครั้งนั้นได้ขาดอาหารประเภทใด ซึ่ง สามารถระบุสัดส่วนจากการศึกษาได้ดังนี้

ภาพที่ 4.16 แผนภูมิสัดส่วนของอาหารที่มักขาดแคลนของเกษตรกรบ้านแม่สุริน ,2554

อาหารที่มักมีการขาดแคลนมากที่สุดเป็นจำพวกผลไม้ ซึ่งมากถึงร้อยละ 30.76 รองลงมาคือจำพวกพืชผัก คิดเป็นร้อยละ 29 และน้ำดื่มสะอาด คิดเป็นร้อยละ 21.23 สุดท้ายคือเนื้อสัตว์คิดเป็นร้อยละ 18.80 จากข้อมูลพบว่าเมื่อมีการขาดแคลนอาหารดังกล่าวเบื้องต้น ชุมชนมีวิธีการในการแก้ไขปัญหาในระดับครัวเรือน โดยร้อยละ 95 ได้แก้ไขและใช้วิธีการกินอาหารชนิดอื่นแทนอาหารที่ไม่มีและหายาก หรืออยู่นอกฤดูกาลผลิต ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 5 มีความคิดเห็นว่าจะไม่กินอาหารชนิดนั้นเลย

3.3.2 ศักยภาพในการจัดการอาหารในระดับชุมชน

ในชุมชนมีศักยภาพในการจัดการอาหารอยู่ระดับที่ดี โดยเป็นความเข้มแข็งของชุมชน ที่มีการดูแลซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือคนทุกข์ยากเสมอ โดยสามารถจำแนกได้เป็นสามระดับดังนี้

ระดับที่หนึ่ง เป็นการจัดการในระดับเครือญาติ หรือในระดับป๊อกต่างๆ วิธีการคือเมื่อมีผู้ที่เดือดร้อนเรื่องการขาดแคลนอาหาร ก็จะมีการแบ่งปันอาหาร หรือการให้ยืมเงินเพื่อซื้ออาหาร

ระดับที่สอง เป็นการช่วยเหลือในระดับกลุ่ม โดยในชุมชนมีกลุ่มที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกขาดแคลนอาหารอยู่ประมาณ 3 กลุ่ม เช่น กองทุน กขคจ. (สำหรับยืมเงินเพื่อซื้อหาสิ่งจำเป็นหรืออื่นๆ) กทบ. (เป็นกองทุนสำหรับให้ยืมเพื่อลงทุนต่างๆ) แต่ในความเป็นจริงมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลอยู่มีการยืดหยุ่น สามารถให้กู้ยืมเมื่อขาดแคลนอาหารได้ นอกจากนั้นชุมชนยังมีธนาคารข้าว เพื่อให้กู้ยืมข้าวเมื่อขาดแคลนข้าว เป็นต้น

ระดับที่สาม เป็นการช่วยเหลือในระดับนโยบาย โดยกำหนดให้มีการช่วยเหลือคนชรา และคนพิการที่ไม่สามารถทำงานเพื่อหาเงินได้ โดยผ่านทางองค์กรบริหารส่วน

ตำบล ในรูปแบบของเบี้ยยังชีพรวมถึงการช่วยเหลือในระดับจังหวัด เช่น สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ที่ให้การช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน เป็นต้น

นอกจากศักยภาพในการจัดการระหว่างคนกับคนแล้ว คนในชุมชนยังมีการจัดการกับอาหารที่ผลิตหรือหาได้จากธรรมชาติ ให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1) การจัดการอาหารจากการผลิต

- (1) มีการแปรรูปผลผลิต เช่น ถั่วเน่าแผ่น น้ำมันงา ฯลฯ
- (2) มีการเก็บพันธุ์พืช เพื่อใช้เป็นพันธุ์ในการปลูกครั้งต่อไป เพื่อแบ่งขายให้กับเพื่อนบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชกัน

- (3) มีการตัดตอกิ่งเพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น ผักชะอม ผักเสี้ยว ยอดมะกอก สะเดา

2) การจัดการอาหารจากทรัพยากร

- (1) เวลาที่เข้าไปเก็บพืชผักในป่าจะเก็บเฉพาะยอด ไม่ตัดต้นตอ
- (2) ทำแนวกันไฟ เพื่อรักษาต้นตอพืชผัก และไม้ใช้สอย
- (3) ทำฝายชะลอน้ำ
- (4) ใช้ความเชื่อเข้ามาเป็นตัวช่วย เช่น บวชป่า

3) การจัดการอาหารจากการซื้อ

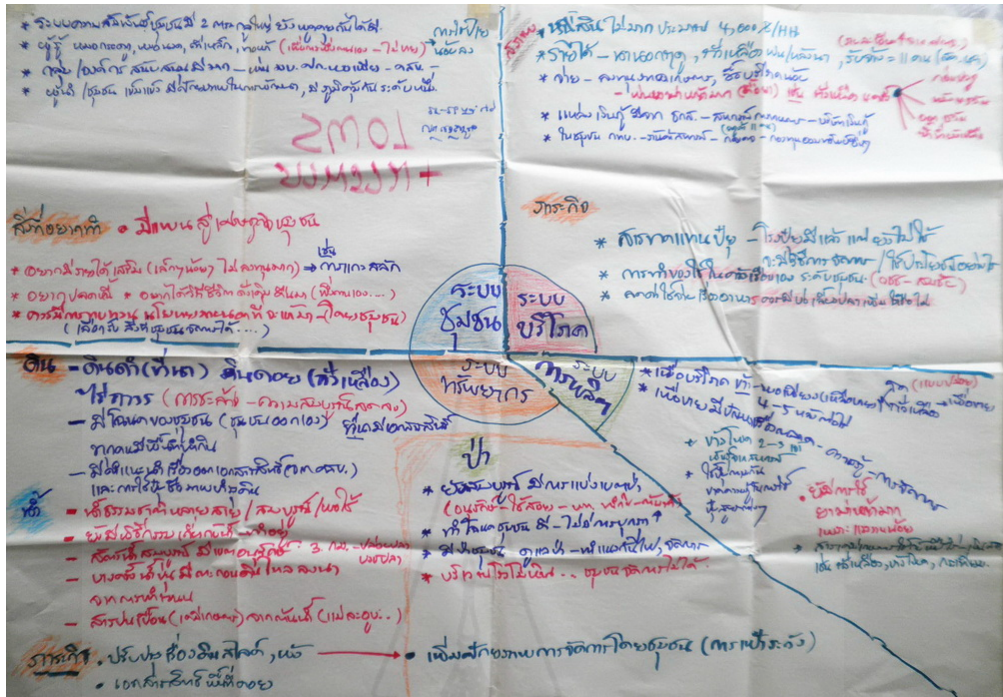
- 3.1) มีการรวมกลุ่มซื้อปัจจัยการผลิต เพื่อลดต้นทุน
- 3.2) มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกร เช่น แปรรูปกระเทียม อีดงา
- 3.3) มีการรวมกลุ่มผู้สูงอายุ เช่น ทำปानชอย และจักรสาน เพื่อขาย
- 3.4) มีการรวมกลุ่มแม่บ้าน ทำนวดแผนโบราณ

4) การจัดการอาหารที่มาจากวัฒนธรรม/ประเพณี

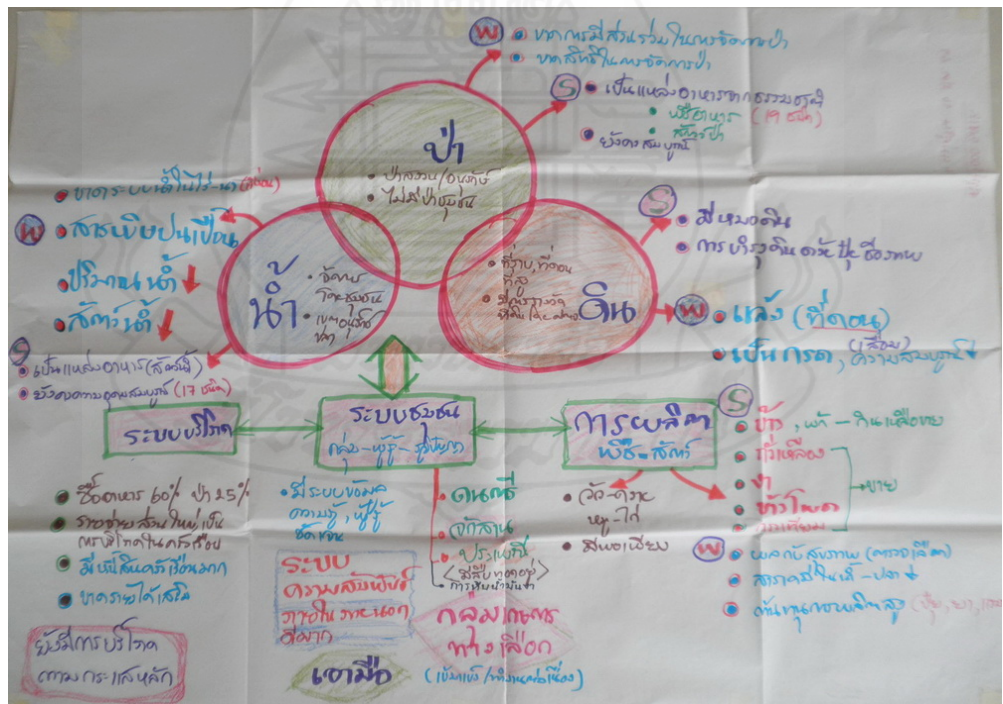
- 4.1) มีการสนับสนุนจากสมาชิกในหมู่บ้านส่วนใหญ่ให้รักษาวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เหล่านี้ไว้ เช่น ถวายข้าวมธุปายาส (दानข้าวยาสูบ) รดน้ำคำหัวปีใหม่ दानก้วยสลาก दानเจดีย์ทราย มีความเชื่อและพิธีกรรมในการผลิตและการกินอยู่

- 4.2) ช่วยเหลือกันในเครือญาติ
- 4.3) ชุมชนช่วยเหลือกันเองตามจิตศรัทธา
- 4.4) มีการเอามือ เอวกันในการผลิต
- 4.5) มีการตั้งกองทุนด้านสังคมไว้ ร้อยละ 30 (จากสวัสดิการเงินกองทุนหมู่บ้าน)
- 4.6) มีการออมทรัพย์การเกษตร แบ่งให้สมาชิกกู้ยืม มีดอกเบ็ญร้อยละ 1 เริ่มก่อตั้ง

ในปี 2545

ภาพที่ 4.17 การวิเคราะห์เชื่อมโยงศักยภาพในการจัดการอาหารในระดับชุมชนบ้านแม่สุริน

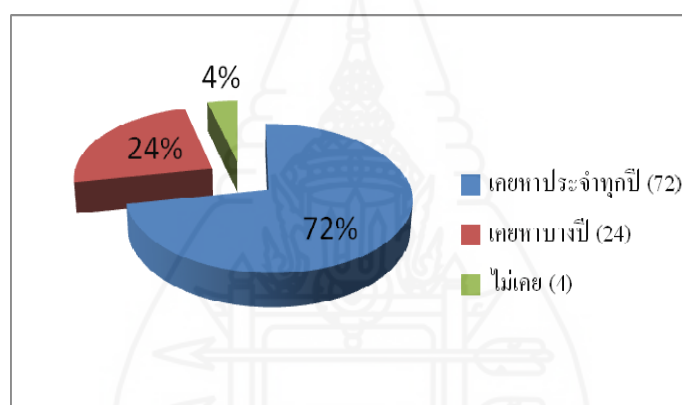
ภาพที่ 4.18 การวิเคราะห์เชื่อมโยงศักยภาพจุดแข็งจุดอ่อนในการจัดการอาหารบ้านแม่สุริน

4. ปัจจัย โอกาส และความเครียดที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร ของชุมชน

4.1 ปัจจัยความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหาร

4.1.1 อาหารจากแหล่งธรรมชาติ

ในการศึกษาได้ตั้งคำถามถึงผู้ที่ให้การสัมภาษณ์ในอาชีพต่างๆ ตามสัดส่วนที่เหมาะสมของกลุ่มอาชีพที่มีอยู่จริงในชุมชน เรื่องการใช้ประโยชน์จากป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อต้องการทราบความเสี่ยงในสถานการณ์ปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร ซึ่งได้ประมวลผลการศึกษาในรูปแบบของสัดส่วน

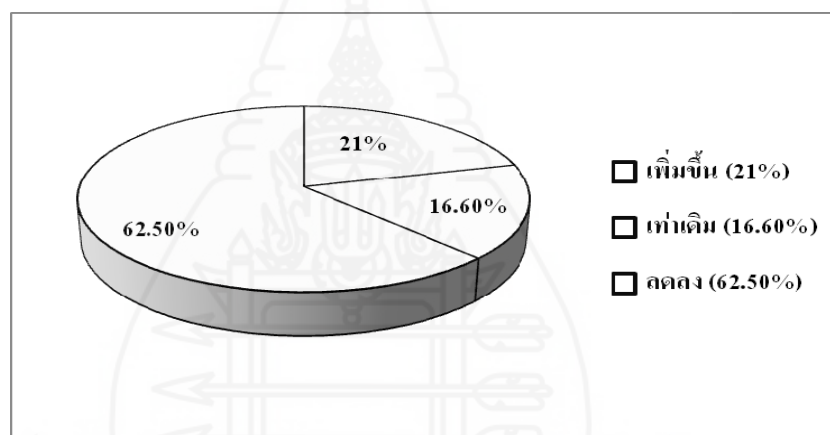
ภาพที่ 4.19 ประสิทธิภาพการใช้แหล่งธรรมชาติเพื่อหาอาหาร ของคนในชุมชน

จากการศึกษาข้อมูล พบว่าจำนวนให้การสัมภาษณ์ทั้งหมด มีความผูกพันอยู่กับป่าและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร มีการอาหารจากป่า คิดเป็นร้อยละ 72.0 ให้ความเห็นว่าเคยเข้าป่าเพื่อเก็บหาของป่าเป็นประจำทุกปี ทุกฤดูกาล ส่วนอีกร้อยละ 24.0 เป็นผู้ที่เคยหาเป็นบางปี เนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องเวลาหรืออื่นๆ และสุดท้าย ในส่วนของผู้ที่ไม่เคยหาเลย คิดเป็นสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.0 เท่านั้น

นอกจากการศึกษาข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าแล้ว ยังได้ตั้งคำถามถึงสถานการณ์ความสมบูรณ์ของแหล่งอาหารเกษตรกรรมไปเก็บหาตามฤดูกาลต่างๆ ซึ่งทำให้ทราบว่า แหล่งอาหารตามธรรมชาติที่สำคัญ ณ ปัจจุบัน ทราบว่ามีมากกว่า 5 แหล่ง คนในชุมชนมีความสะดวกเรื่องสิทธิในการเดินทางเข้าไปหาของป่า โดยมีร้อยละ 95.8 ให้ความเห็นว่า สะดวกปลอดภัยทั้งการเดินทาง และการใช้พื้นที่

ผู้ให้การสัมภาษณ์ทั้งหมด ตอบว่าไม่เคยมีชาวบ้านคนใดถูกจับกุมในเรื่องการบุกรุกเพื่อเก็บหาของป่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ได้อย่างเต็มที่โดยเฉพาะในเรื่องของการเข้าไปเก็บหาอาหาร แม้ว่ากฎหมายจะระบุว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย แต่แนวทางปฏิบัติในพื้นที่จริงไม่มีการบังคับใช้ เพราะเห็นเป็นประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นนั่นเอง

สถานการณ์ปัจจุบันที่ประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น คนภายนอกสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารของชุมชนได้โดยสะดวกและหลายทาง รวมถึงสภาพอากาศที่แปรปรวนอยู่ในภาวะโลกร้อนเป็นผลให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล จึงทำให้เกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากร อาหารจากป่ามีปริมาณลดน้อยลง ในการศึกษาจึงต้องการคำตอบว่าแหล่งอาหารต่างๆ ที่กลุ่มตัวอย่างเคยเข้าไปใช้ประโยชน์เพื่อหาอาหารนั้น มีสภาพเป็นอย่างไร ยังมีจำนวนและปริมาณเท่าเดิม ลดน้อยลง หรือมากขึ้น ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามได้ให้ความเห็น ดังนี้

ภาพที่ 4.20 สถานการณ์การใช้แหล่งธรรมชาติเพื่อหาอาหารของเกษตรกรบ้านแม่สุริน

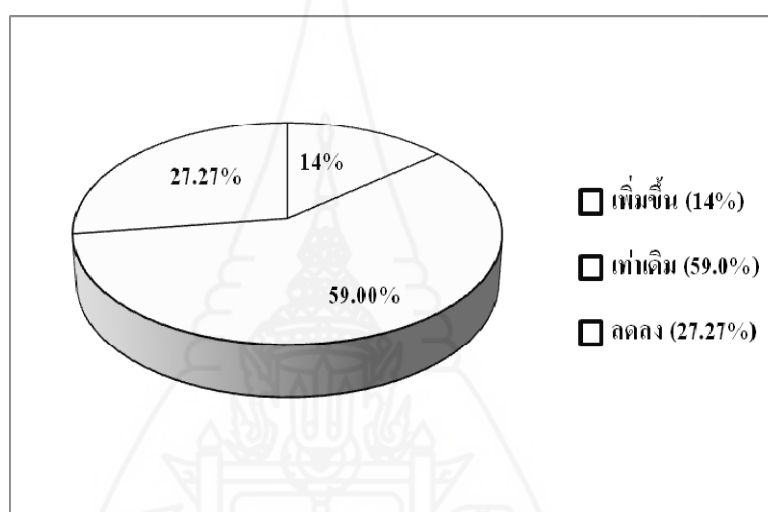
จากแผนภูมิดังกล่าวแสดงให้เห็นข้อมูล ว่าสภาพของแหล่งอาหารจากธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ที่เคยใช้ประโยชน์อยู่ทุกปี ได้ลดความสมบูรณ์ลง โดยมีผู้สะท้อนและให้ความคิดเห็นมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 62.5 ให้ความเห็นว่าแหล่งอาหารลดน้อยลงเนื่องจากมีความเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ และไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ สาเหตุเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น การเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งหาอาหารร่วมกันของคนภายนอกชุมชน ทำให้ผู้ใช้มากกว่าผู้ผลิต นอกจากนั้นแล้วในคำตอบเหล่านั้นก็มีเกษตรกรส่วนหนึ่งมองว่าแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งหาอาหารบางแหล่งยังมีความสมบูรณ์เท่าเดิม โดยรวมให้ความเห็นคิดเป็นร้อยละ 21.0

นอกนั้นมองว่า มีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น คิดเป็นร้อยละ 16.6 ซึ่งกลุ่มสุดท้ายมีความคิดว่าสมบูรณ์ขึ้น เพราะมีการหาพื้นที่ป่า และแหล่งอาหารใหม่ๆ แทนพื้นที่เดิม

4.1.2 ความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารจากการผลิต

การใช้สารเคมีในการผลิต

จากการศึกษาเบื้องต้นระบุว่า ระบบการเกษตรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสานระหว่างสารเคมี และชีวภาพ ระดับของการใช้สารเคมีในปีการผลิตที่ผ่านมานี้มีสภาพเป็นอย่างไร ซึ่งแสดงสัดส่วนในผลการศึกษาดังนี้

ภาพที่ 4.21 สัดส่วนของปริมาณการใช้สารเคมีของเกษตรกรบ้านแม่สุริน

ผลจากการศึกษาโดยประมวลจากการสัมภาษณ์ พบว่ามีการใช้สารเคมีอยู่ในระดับที่เท่าเดิมกับปีที่ผ่านมา โดยมีคนให้ความคิดเห็นมากที่สุดอยู่ที่ร้อยละ 59.0 โดยอีกร้อยละ 27.2 ยังมองว่าเป็นการใช้ในปริมาณที่ลดลง ส่วนอีกร้อยละ 14.0 ที่เหลือ เห็นว่ายังมีการใช้ในปริมาณที่มากขึ้น ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าสาเหตุที่มีการใช้สารเคมีในการผลิตลดน้อยลงเนื่องจากชุมชนแม่สุริน เป็นชุมชนที่มีเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอนทำงานขับเคลื่อนอยู่ เกษตรกรส่วนหนึ่งมีความรู้ในเรื่องของการทำสารชีวภาพแทนสารเคมี เพื่อลดต้นทุนในการผลิต จึงมีการทดลองใช้ และผสมผสานกับเคมีเป็นระบบการผลิตแบบเลือกผลิต

นอกจากนั้นแล้ว ข้อมูลเรื่องรายได้ ส่วนหนึ่งจากการขายผลผลิตจะถูกนำไปชดเชยหนี้สะสมที่เป็นมาตั้งแต่อดีต ซึ่งจากผู้ที่ให้การสัมภาษณ์ทั้งหมดนั้น มีสัดส่วนของผู้ที่ต้องนำรายได้ไปใช้หนี้สูงถึงร้อยละ 80.0 ส่วนอีกร้อยละ 20.0 นั้นตอบว่านำเงินไปใช้จ่ายในส่วนอื่นๆ

ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ในระบบการผลิตแบบการใช้สารเคมีและการนำเงินที่ได้จากการขายผลผลิตไปใช้หนี้หนี้มีความสัมพันธ์กัน เช่นเกษตรกรไม่สามารถที่จะลด ละ และเลิกการใช้สารเคมีได้เพราะเกรงว่าผลผลิตจะลดต่ำลง ซึ่งจะไม่เพียงพอต่อรายได้ที่จะต้องไปใช้หนี้ ดังนั้นจึงยังมีการใช้สารเคมีอยู่ แต่ถือว่าเป็นข้อมูลที่น่าพึงพอใจที่มีการปรับระบบการผลิตมาเป็นระบบแบบผสมผสานระหว่างเคมี และชีวภาพ ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มของชุมชนที่กำลังอยู่ในระหว่างการลดการใช้สารเคมีในระบบการผลิต

4.1.3 ความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารที่มาจากอาหารซื้อ

ความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารที่มาจากอาหารซื้อ หมายถึงความสามารถในการได้มาซึ่งอาหารต่างๆ ที่ไม่ได้ผลิตเอง จำเป็นต้องซื้อด้วยเงินหรือแลกเปลี่ยนด้วยของมีค่าอื่นๆ จากการสำรวจและสัมภาษณ์พบว่า มีผู้ที่ต้องการอาหารชนิดใดชนิดหนึ่งแต่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เนื่องจากปัจจัยสาเหตุหลายประการ เช่น ไม่มีเงินพอที่จะซื้อ (อาหารราคาแพง) อาหารชนิดนั้นไม่มีขายภายในท้องถิ่น (ขาดตลาด) หรือไม่มีในฤดูกาล จากข้อมูลการศึกษา พบว่าในรอบหนึ่งปี มีร้อยละ 58.4 ไม่ได้กินอาหารตามที่ตนต้องการ เฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 5 ครั้ง/ปี ส่วนอีกร้อยละ 42.0 ตอบว่ายังได้กินอาหารที่ตนต้องการอยู่ไม่เคยขาด

ความมั่นใจในความปลอดภัยของอาหาร

ผู้ที่ให้การสัมภาษณ์ร้อยละ 58.4 ยังไม่พึงพอใจ และไม่มั่นใจในคุณภาพของอาหารที่ซื้อ เนื่องจากมองว่าไม่ทราบแหล่งที่มา อาจเสี่ยงต่อสารเคมีที่ตกค้าง เป็นอันตรายต่อสุขภาพ แต่มีความจำเป็นที่จะต้องซื้อ เพราะอาหารบางอย่างท้องถิ่นไม่สามารถผลิตได้เอง

4.1.4 ความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารทางวัฒนธรรมประเพณี

เพื่อต้องการทราบว่า การได้มาซึ่งอาหารในทางวัฒนธรรมนั้นมีความเข้มข้นหรือเป็นไปได้จริงมากน้อยเพียงใด จึงทำการศึกษาเรื่องความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารที่มาจากวัฒนธรรม ประเพณีหรือความเชื่อต่างๆ พบว่าชุมชนบ้านแม่สุรินนั้นมีวัฒนธรรมการเอื้อเฟื้อแบ่งปันอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้วในระดับที่สามารถจัดการตนเองหรือเป็นแบบอย่างได้ ระดับของการช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ สามารถแบ่งได้เป็นหลายระดับ เช่น ระดับเครือญาติ ระดับป๊อก(คุ้มย่อย) ระดับชุมชน กลุ่ม-ข่าย และระดับนโยบายองค์กรปกครองท้องถิ่น ระดับหน่วยงานระดับจังหวัด

ที่ชุมชนแม่สุรินนั้น มีประเพณีในลักษณะที่มีการจัดเลี้ยงอาหาร แบ่งปันอาหารภายในรอบ 1 ปี จำนวนเฉลี่ย 5 ครั้ง ผู้ให้การสัมภาษณ์ร้อยละ 96.0 ตอบว่า ยังมีการถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นประจำทุกปี จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย โดยเฉพาะในเรื่องของเวลาในการเลี้ยงอาจสั้นลง เช่น 3 วัน เหลือเพียง 2 วัน เป็นต้น สาเหตุหลักเนื่องจากเป็นภาวะที่เศรษฐกิจตกต่ำ การบริจาค่น้อยลง รวมถึงความรีบเร่งแข่งขันกับเวลา หน้าที่การงานที่มีมากขึ้น ดังนั้นสรุป

ได้ว่าความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารทางวัฒนธรรมและประเพณีนั้นมีตัวแปรที่สำคัญคือเรื่องของเศรษฐกิจ

4.1.5 วิเคราะห์ความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร

จากการจัดเวทีชุมชนเพื่อวิเคราะห์ความเสี่ยงด้านต่างๆ ในการเข้าถึงอาหารของคนในชุมชน ซึ่งมีการระดมความคิดเห็น ผ่านกลุ่มย่อยต่างๆ สามารถสรุปได้ว่าความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารจากแหล่งต่างๆ ของคนในชุมชนนั้นประกอบไปด้วยหลายปัจจัย ซึ่งล้วนเป็นผลที่ทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางด้านอาหารตามความหมายที่เข้าใจ ประเด็นความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารจากแหล่งต่างๆ สามารถประมวลตามข้อสรุปของเวทีได้ดังต่อไปนี้

1) ความเสี่ยงทางด้านกายภาพ โดยมีปัจจัยความเสี่ยงจากการใช้ที่ดินทำกินเป็นประเด็นสำคัญ สถานการณ์ความเสี่ยงหรือความเปราะบางที่เกิดขึ้นได้แก่

- 1.1) การใช้ที่ดินเพาะปลูกซ้ำๆ ทำให้ดินเสื่อมสภาพ หมดความอุดมสมบูรณ์
- 1.2) การให้เช่าที่ดินแก่บุคคลภายนอก ทำให้เกิดการใช้สารเคมีอย่างรุนแรง

2) ความเสี่ยงทางด้านชีวภาพ โดยมีปัจจัยความเสี่ยงในด้านเมล็ดพันธุ์พืชเป็นประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะในพืชหลัก ได้แก่ ข้าว กระเทียม ถั่วเหลือง ตลอดจนพืชผักท้องถิ่นต่างๆ มีสถานการณ์ความเสี่ยงหรือความเปราะบางที่เกิดขึ้นได้แก่

- 2.1) เกษตรกรบางรายไม่มีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ เป็นของตนเอง ขายทั้งหมด และซื้อใหม่เมื่อถึงฤดูกาลผลิต
- 2.2) การรुकืบของเมล็ดพันธุ์จากบริษัท เช่นเมล็ดข้าวโพด แทนที่ข้าวสาลีท้องถิ่น เมล็ดพันธุ์ดังกล่าวมีความต้องการสารเคมีในปริมาณสูง
- 2.3) การละทิ้งพันธุ์พืชพื้นบ้าน เนื่องจากมีการใช้พันธุ์จากที่อื่นมากขึ้น พันธุ์พื้นบ้านหายาก ขาดการสืบทอด และอนุรักษ์พันธุ์กรรม

3) ความเสี่ยงทางด้านความรู้ ทั้งด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในกรพึ่งตนเอง ความรู้สมัยใหม่ รวมถึงวิถีความเชื่อความผูกพันทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัจจัยความเสี่ยงในประเด็นที่สำคัญๆ ได้แก่

- 3.1) ความรู้ในการผลิตแบบปลอดภัย มีสถานการณ์ดังนี้
 - 3.1.1) เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้พื้นฐานเรื่องระบบการผลิตโดยไม่ใช้สารเคมี แต่มีเป็นจำนวนมากที่ยังผลิตแบบเคมี เนื่องจากปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ ความไม่เชื่อมั่นหนี้สินที่ต้องชำระกับ ธกส. เป็นเงื่อนไขสำคัญของการออกจากระบบการผลิตแบบเคมี เชิงเดี่ยว

3.1.2) ความรู้ในเรื่องการผลิตด้วยกรรมวิธีชีวภาพมีข้อจำกัดในเรื่องของการหมุนเสริมกับเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง จากหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ในการรับผิดชอบโดยตรง (เกษตรกรไม่ได้รับโอกาส)

3.2) การใช้ภูมิปัญญาในการเก็บอาหารจากป่าชุมชน ซึ่งคนรุ่นหลังที่ใช้ประโยชน์จากป่าในการหาอาหารไม่ได้สืบทอดภูมิปัญญาต่างๆที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดไว้ให้ซึ่งเอื้อต่อการสร้างสมดุล เช่นวิธีการเก็บหน่อไม้ การเก็บเห็ด เป็นต้น

3.3) การให้ความเคารพต่อธรรมชาติด้วยความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ มีสถานการณ์สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเชื่อต่อผีที่คูแลน้ำ คูแลป่า ไม่มีตัวตน และไม่น่าเกรงขาม โดยเกิดจากการเชื่อในความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น รวมทั้งขาดการสืบทอดผู้คนรุ่นใหม่

3.4) การขาดความรู้เรื่องคุณค่าทางโภชนาการ ได้แก่

3.4.1) คุณภาพและความปลอดภัยจากวัตถุพิษที่ใช้เป็นส่วนประกอบในอาหารสำเร็จรูปต่างๆ ที่ซื้อ

3.4.2) มีความรู้แต่ไม่มีสิทธิเลือกมากนัก สิทธิในการเข้าถึงอาหารนั้นแตกต่างจากสังคมเมือง เช่นการมีให้ซื้อ หรือราคาที่พอจะซื้อได้

4) ความเสี่ยงด้านวัฒนธรรม และวิถีการบริโภค ซึ่งมีประเด็นที่อยู่ในสถานการณ์ความเสี่ยง ดังเช่น

4.1) การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมการกิน เมนูอาหารท้องถิ่น ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร โดยมีปัจจัยความเสี่ยงมาจาก

4.1.1) การรुकืบของอาหารขยะ ผ่านสื่อที่คนในชุมชนได้รับทุกวัน ที่ทำให้ค่านิยมการบริโภคอาหารที่เปลี่ยนแปลง เป็นการกินตามกระแส ความทันสมัย เด็กนิยมอาหารประเภทสำเร็จรูปมากกว่าอาหารในท้องถิ่น

4.1.2) ต้องการความสะดวก รวดเร็ว ในการบริโภค ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการบริโภคหันไปกินอาหารสำเร็จรูปมากขึ้น หรือ กลุ่มคนที่ทำงานประจำ มีการเลี้ยงลูกด้วยอาหารสำเร็จรูปมากขึ้น

4.2) การเปลี่ยนแปลงประเพณี พิธีกรรม อื่นๆ ที่เป็นส่วนยึดโยงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน ส่งผลให้ประเพณีบางอย่างถูกละเลย คนรุ่นใหม่สนใจน้อยลง ความไม่เข้าใจแก่นแท้ของประเพณี พิธีกรรม ความหมายและความต้องการของผู้สร้าง

4.3) วิธีคิด วิถีความเป็นชุมชนดั้งเดิม/ ระบบ เครือญาติ

4.3.1) มีผู้อื่น ต่างเผ่าพันธุ์ อพยพเข้ามาอยู่ภายในชุมชน มาพร้อมกับ
ความเชื่อของตนเอง

4.3.2) ขนาดครอบครัวเล็กลง การแยกตัวเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มขึ้น
ระบบความสัมพันธ์ลดลง

5) ความเสี่ยงทางด้านคน ผู้นำที่มีศักยภาพทางด้านความคิด มีสถานการณ์
ความเสี่ยงที่สำคัญคือขาดการถ่ายทอดความคิดสู่ผู้นำแถวสอง หรือ ไม่มีกิจกรรมที่สามารถเป็น
เครื่องมือในการถ่ายทอด

6) ความเสี่ยงทางด้านกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์

6.1) กติกาการใช้ทรัพยากรร่วมกัน การจัดการโดยชุมชน/ กฎระเบียบ
ชุมชน

6.1.1) มีกติกาการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนมีรูปแบบอย่าง
ชัดเจน แต่มีข้อจำกัดคือการใช้ได้กับคนภายในชุมชนเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงมีคนนอกพื้นที่ หรือ
พื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาใช้ประโยชน์ ซึ่งไม่สามารถจัดการได้

6.1.2) กฎระเบียบชุมชนบางข้อที่เป็นเรื่องของการร่วมกันจัดการ
ทรัพยากร กำลังถูกลืม เนื่องจากสังคมเจริญขึ้น อ้างกฎหมายมากกว่ากฎชุมชน

6.1.3) ขาดการเอาใจจริงเอาใจในการจัดการแหล่งอาหารธรรมชาติ
เนื่องจากไม่มีมาตรการ และคนในชุมชนยังไม่ค่อยเห็นความสำคัญ

6.1.4) มีการแย่งชิงอาหารจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติจากคน
ภายนอกที่มีประชากรเพิ่มขึ้น เช่น จากคนนอกหมู่บ้าน จากคนในศูนย์อพยพ เป็นต้น ซึ่งมีวิธีการ
เก็บอาหารที่ผิดวิธี และเก็บหาในปริมาณที่มาก

6.2) มาตรฐานสินค้า (ราคา-คุณภาพ) ความเสี่ยงต่อสินค้าปลอม เน่าเสีย
ผู้ค้าขายฉวยโอกาสเอาเปรียบในเรื่องราคาและคุณภาพของสินค้า

7) ความเสี่ยงทางด้านระบบการผลิต การตลาด

7.1) การผลิต

7.1.1) ข้อจำกัดในการผลิตที่ไม่ต่อเนื่อง ไม่หลากหลาย เช่น การ
ขาดแคลนน้ำในการเกษตรช่วงฤดูแล้ง

7.1.2) การเปลี่ยนแปลงของสภาพดิน ฟ้า อากาศ ทำให้ผลผลิตได้
น้อย คุณภาพอาหารไม่สมบูรณ์ ขาดความสมดุล

7.2) แรงงาน

7.2.1) ปัจจุบันยังพอมีแรงงานในภาคการเกษตรอยู่ แต่โดยมากแล้วจะมีอายุเฉลี่ย 40 ปี โดยแรงงานรุ่นใหม่ ๆ ไม่นิยมทำอาชีพเกษตรกรรมแล้ว เพราะมองว่าเหนื่อยและไม่คุ้มค่าในการผลิต

7.2.2) การเอามือเอารวัน เริ่มหายไป ปรับเปลี่ยนเป็นการจ้างแทน

7.3) ราคาผลผลิต ของพืชเศรษฐกิจ

7.3.1) ความไม่มั่นคงของราคาผลผลิต สังกัดได้จากการขึ้นๆ ลงๆ ในแต่ละปีไม่เท่ากัน ซึ่งหากลงทุนในการผลิตมากมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนสูง

7.3.2) มีกระแสนิยมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น เพื่อขายเป็นรายได้ปลดภาระหนี้สิน และส่งลูกเรียน โดยเฉพาะ กระเทียม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

7.4) ตลาดรับซื้อพืชเศรษฐกิจ เช่น กระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

7.4.1) ตลาดรับซื้อที่เป็นอยู่ เป็นลักษณะของพ่อค้าเร่ที่เดินทางเข้ามารับซื้อผลผลิตถึงที่นา ที่สวน ประการแรกคือราคาบางปีก็ไม่เป็นธรรมกับผู้ผลิตแต่ไม่มีทางเลือกอื่น เพราะไม่สามารถจะไปจำหน่ายเองได้

7.4.2) ความมั่นคงของตลาดที่เป็นอยู่มีน้อย ไม่สามารถคาดเดาได้ชัดเจน

8) ความเสี่ยงทางด้านเศรษฐกิจ โดยมีประเด็นสำคัญในเรื่องของความเสี่ยงต่อการมีรายได้เพียงพอต่อการซื้ออาหารที่ไม่สามารถผลิตเองได้ในชุมชนอาหาร

8.1) ต้นทุนการผลิตสูง ราคาผลผลิตผันผวน

8.2) เศรษฐกิจตกต่ำ การเลิกจ้างงาน บุตรหลานตกงาน

8.3) ราคาอาหารบางอย่างพุ่งสูงขึ้น แต่เกษตรกรขาดทุนเหมือนเดิม

8.4) การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มมากขึ้น

9) ความเสี่ยงทางด้านสุขภาพ มีสถานะความเสี่ยง ได้แก่

9.1) การมีสารเคมีจากการเกษตรปนเปื้อนในแหล่งธรรมชาติ ทั้งดินและน้ำ

9.2) เสี่ยงต่อสารพิษที่ปนเปื้อนในอาหาร โดยเฉพาะสารเคมีจากการเกษตร

10) ความเสี่ยงทางด้านสภาวะแวดล้อม ภัยธรรมชาติ

10.1) ไฟป่า

10.2) น้ำหลาก ดินสไลด์

10.3) ฝนไม่ตามฤดูกาล น้ำไม่เพียงพอ

10.4) การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ที่ทำให้เกิด โรค แมลง ระบาด

ความเสี่ยงและความเปราะบางต่อความไม่มั่นคงทางด้านอาหารนั้น กำลังเกิดขึ้นตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนทุกขณะ ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านแม่สุรินที่เป็นชุมชนชาวไทยใหญ่ ผสมผสานกับคนเมืองและกะเหรี่ยง มีความเข้มแข็งบนฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีความมั่นคงทางด้านอาหาร แต่เกษตรกรเองก็มีหนี้สิน เป็นหนี้สินที่กู้ยืมมาเพื่อลงทุนด้านการเกษตร ซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ตามกระแสนิยม หรือสิ่งที่จำเป็น แต่ชุมชนก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้ตราบไต่ที่ทรัพยากรยังมีความอุดมสมบูรณ์ ยังมีอาหารที่หากินได้ในป่า ในนา ในน้ำ หรือยังมีวิถีการกินที่ไม่เปลี่ยนจากเดิมพืชผักนานา ชนิด ในธรรมชาติก็สามารถมาแปรเป็นเมนูอาหารท้องถิ่นหล่อเลี้ยงชีวิตรุ่นแล้วรุ่นเล่า

แต่เมื่อใดที่วิถีการกินเปลี่ยนแปลงไป พืชผักต่างๆ ในธรรมชาติ ก็จะหมดความหมายไป การดิ้นรนทำงานเพื่อหาเงินมาซื้ออาหารชนิดใหม่ก็จะสูงมากขึ้น การเข้าถึงอาหารจะยากขึ้นกว่าปัจจุบัน ท้ายที่สุดก็คือการที่ชุมชนจะปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต

ภาพที่ 4.22 สรุปปัจจัยความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน

4.2 การวิเคราะห์เงื่อนไขสู่ความมั่นคงทางด้านอาหารของบ้านแม่สุริน

จากข้อมูลการศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดแนวทางการในการพัฒนาหรือแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สามารถวิเคราะห์เงื่อนไขสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้เป็นดังนี้

4.2.1 ความสมบูรณ์ของแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

4.2.1.1 บทบาทของคนในชุมชน

1) มีการดูแลรักษาแหล่งอาหารตามธรรมชาติของหมู่บ้าน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล รักษา เริ่มตั้งแต่วิธีการเก็บอาหาร เพื่อให้คงไว้ และมีการขยายพันธุ์ของพืชที่เป็นอาหาร

2) ชุมชนต้องมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบภายในชุมชนว่าด้วยการหาอาหารจากดิน น้ำ และป่า อย่างเคร่งครัด โดยเน้นการดูแลรักษาอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

3) เคารพธรรมชาติโดยการไม่ตัดไม้ทำลายป่าโดยเฉพาะป่าต้นน้ำ / ป่าที่เป็นแหล่งอาหาร

4.2.1.2 บทบาททางนโยบาย/ กฎหมาย

1) ให้สิทธิชุมชนในการหาอาหารจากธรรมชาติได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย หรือการรับรองการใช้ประโยชน์ตามกฎหมาย

2) บังคับใช้กฎหมายกับผู้ละเมิดกฎของชุมชนอย่างเคร่งครัด เพื่อสนับสนุนกฎระเบียบของชุมชนให้มีประสิทธิภาพ

4.2.2 ปัจจัยเอื้อในการได้มาซึ่งอาหาร

4.2.2.1 มีเงินพอสำหรับซื้ออาหารที่จำเป็น ที่เป็นอาหารที่ไม่สามารถผลิตหรือเก็บหาได้เองได้แก่

1) ต้องมีอาชีพที่สามารถหาเงินได้เพียงพอต่อการซื้ออาหารที่ไม่สามารถผลิตเองได้

2) ต้องมีปัจจัยพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับตนเองในกิจกรรมการหาอาหาร

4.2.2.2 มีสุขภาพแข็งแรง ได้แก่ การมีผละกำลังสุขภาพที่ดีสามารถประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ และสามารถหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติได้ด้วยตนเอง

4.2.2.3 มีวัฒนธรรม ประเพณี ได้แก่ การมีประเพณี และกิจกรรมดั้งเช่นอดีต ที่เน้นความสามัคคี และการแบ่งปันอาหารซึ่งกันและกัน

4.2.2.4 มีการกระจายอาหารถึงชุมชน ได้แก่ อาหารที่ผลิตได้ หรือเก็บหามาได้ มีกิจกรรมในเชิงของการแบ่งปัน การขาย การหยิบยืม หรือในรูปแบบต่างๆ จากผู้เป็นเจ้าของ หรือครอบครัวอาหารเหล่านั้นไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชน

4.2.2.5 ราคาอาหารต้องมีความเป็นธรรม ได้แก่ ระบบการซื้อขายอาหารในชุมชน ต้องอยู่บนฐานของการไม่เอาัดเอาเปรียบผู้บริโภคมากเกินไป การคำนึงถึงความเหมาะสมระหว่างราคากับคุณภาพของอาหาร และราคาของอาหารอยู่ในระดับที่คนในชุมชนเลือกซื้อได้

4.2.3 ศักยภาพในการจัดการอาหารที่เหมาะสม

4.2.3.1 ระดับบุคคล/ ความรู้ ได้แก่

- 1) องค์กรความรู้ในการเก็บอาหารจากแหล่งธรรมชาติ (ภูมิปัญญา)
- 2) การกินและเก็บเพื่อกินอย่างพอดี / เลือกกินอาหารที่มีประโยชน์

4.2.3.2 ระดับครัวเรือน/ ความรู้ ได้แก่

- 1) มีการใช้ความรู้ในการถนอมอาหารไว้สำหรับกินนอกฤดูกาล
- 2) มีการประกอบอาหารที่พอดีและเพียงพอกับสมาชิกในครัวเรือน

4.2.3.3 ระดับชุมชน ได้แก่ มีการช่วยเหลือคนที่ขาดศักยภาพในการได้มาซึ่งอาหาร ในรูปแบบต่างๆ เช่นมีกองทุนสำหรับช่วยเหลือที่มาจากการจัดการโดยคนภายในชุมชน

4.2.3.4 ระดับนโยบายท้องถิ่น ได้แก่ มีหน่วยงานคอยให้การสนับสนุนคนในชุมชนที่มีความเสี่ยง ให้สามารถพึ่งตนเองด้านอาหารได้ เช่น ส่งเสริมการปลูกพืชอาหารอย่างจริงจัง

4.2.4 การมีจิตใจเป็นพุทธเมตตา

4.2.4.1 การผลิต ได้แก่

1) ผลิตอาหารด้วยการไม่ใช้สารเคมีหรือการใช้สารเคมีในระดับที่ปลอดภัยต่อการบริโภค

2) ผลิตอาหารที่หลากหลาย และเพียงพอสำหรับกินและแบ่งปัน

4.2.4.2 การหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ ได้แก่ เก็บหาอาหารจากธรรมชาติแต่พอดี เพื่อเผื่อไว้สำหรับผู้อื่น

4.2.4.3 การจำหน่าย ได้แก่ ราคาที่เป็นธรรม และขายผลผลิตที่ปลอดภัย

4.2.5 การรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรมการกิน

4.2.5.1 ระดับครอบครัว ได้แก่

1) ปลูกฝังค่านิยมโดยสนับสนุนให้เด็กๆ กินอาหารท้องถิ่น สอนให้รู้จัก/ ให้เป็นวิถี

2) ถ่ายทอดวิธีการประกอบอาหารด้วย เมนูท้องถิ่นที่สำคัญให้เด็ก และเยาวชนมีความสามารถ และมีความผูกพันในวิถีชีวิตท้องถิ่น

4.2.5.2 ระดับชุมชน ได้แก่

1) การปกป้องชุมชนจากการรุกรานของบริษัทเช่น ร้านสะดวกซื้อ ต่างๆ ที่เสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคของคนในชุมชน

2) กระตุ้นเรื่องความสำคัญของอาหารท้องถิ่นให้เป็นวาระสำคัญของชุมชน มีกิจกรรม และส่งเสริม โดยให้มีการเห็นความสำคัญในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับอาหารในอนาคต

4.3 วิเคราะห์โอกาสในการส่งเสริมศักยภาพความมั่นคงทางอาหาร

4.3.1 นโยบายการพัฒนาจังหวัด ผลการศึกษาพบว่า นโยบายในการพัฒนาจังหวัด ไม่ได้มีการกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาในด้านความมั่นคงทางอาหารไว้ในแผนยุทธศาสตร์โดยตรง แต่มีประเด็นยุทธศาสตร์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ได้มีแนวทางในการพัฒนาที่มีส่วนสนับสนุนในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ (1) การบำรุงรักษาฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ (2) การฟื้นฟูพัฒนาและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (3) การบริหารจัดการทรัพยากรดิน (4) การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และ (5) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทุกภาคส่วน ในขณะที่การพัฒนาทางด้านการเกษตรได้ถูกจัดไว้ในประเด็นยุทธศาสตร์ด้านเศรษฐกิจ

4.3.2 นโยบายการพัฒนาการเกษตร ประกอบไปด้วยประเด็นยุทธศาสตร์ 4 ด้าน ได้แก่ ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 1 ฟื้นฟูความเชื่อมั่นด้านการเกษตร ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 ปรับโครงสร้างภาคเกษตร ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 พัฒนา อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรการเกษตร ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 4 การบริหารจัดการที่ดี ซึ่งก็พบว่าไม่ได้มีแนวทางในการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารไว้ในแผนยุทธศาสตร์ของหน่วยงานไว้โดยตรงเช่นเดียวกันกับนโยบายการพัฒนาจังหวัด

4.3.3 นโยบายพัฒนาระดับอำเภอ และท้องถิ่น ก็พบว่า ไม่ได้มีการกล่าวถึงหรือระบุไว้ในแนวทางการพัฒนาเช่นเดียวกัน

4.3.4 นโยบายขององค์กรอื่นๆ จากการศึกษาข้อมูลพบว่ามีเพียง ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ภายใต้การกำกับของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เท่านั้นที่ได้มีการระบุวัตถุประสงค์ในการสนับสนุน หรือส่งเสริมงานในประเด็นความมั่นคงทางอาหารไว้โดยตรง ซึ่งได้แก่ (1) เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนงานประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนและประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดการความมั่นคงทางอาหารในระบบนิเวศวัฒนธรรม

แม่ฮ่องสอน ผ่านการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง และ (2) เพื่อสร้างกระบวนการหนุนเสริมและพัฒนาศักยภาพกลไกการขับเคลื่อนงานด้านความมั่นคงทางอาหารผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับจังหวัดและระดับภาค

5. ข้อเสนอแนะต่อการจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจากผู้เกี่ยวข้อง

5.1 ข้อคิดเห็นต่อความมั่นคงทางอาหารในบริบทของจังหวัดแม่ฮ่องสอนและบ้านแม่สุริน

ด้วยแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองที่หลากนิเวศหลายวัฒนธรรม ดังนั้นการจัดการสู่ความมั่นคงด้านอาหารย่อมแตกต่างกันในแต่ละชาติพันธุ์ และนิเวศ ที่ราบ ที่ดอน และที่สูง ปัจจัยอื่นที่ควรคำนึงถึง ได้แก่ ความใกล้-ไกลเมือง ความสะดวกในการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร ที่จะเป็นตัวกำหนดการเข้าถึงอาหาร และสื่อโทรทัศน์ และสื่ออื่นๆ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมกรรมการบริโภคของชุมชน ในขณะที่ขนาดของชุมชน และอาชีพ จะเป็นตัวกำหนดฐานการผลิตและการกระจายอาหารในชุมชน

ชุมชนบ้านแม่สุรินเป็นชุมชนชาวไทยใหญ่ที่มีความเข้มแข็ง บนฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีความมั่นคงทางด้านอาหารในระดับหนึ่ง แต่เกษตรกรเองก็มีหนี้สิน เป็นหนี้สินที่กู้ยืมมาเพื่อลงทุนทางการเกษตร ตลอดจนเพื่อซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ตามกระแสนิยม หรือสิ่งที่จำเป็น แต่ชุมชนก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางพันธุกรรมพื้นบ้าน ยังมีอาหารที่หากินได้ในป่า ในนา ในน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาล โดยในทุกฤดูจะมีผลผลิตจากแหล่งอาหารตามธรรมชาติรองรับตลอดทั้งปี ในขณะที่วิถีการกินก็ยังไม่เปลี่ยนจากเดิมมากนัก ยังมีการนำพืชผักนาชนิดต่างๆ จากการผลิต และจากในธรรมชาติ สามารถมาแปรเป็นเมนูอาหารท้องถิ่นเพื่อบริโภคในครัวเรือน

แต่สิ่งที่ควรตระหนักคือเมื่อใดที่ความสมดุลของแหล่งทรัพยากร และวิถีการกินของคนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ พืชผักต่างๆ ในธรรมชาติ ก็จะหมดความหมายไป การดิ้นรนทำงานเพื่อหาเงินมาซื้ออาหารชนิดใหม่ก็จะสูงมากขึ้น การเข้าถึงอาหารจะยากขึ้นกว่าปัจจุบัน ท้ายที่สุดก็คือการอพยพโยกย้ายเข้าสู่สังคมเมือง สังคมที่คือเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงเมื่อนั้นก็อาจสรุปได้ว่าเป็นความล่มสลายของชุมชนท้องถิ่น

5.2 ข้อคิดเห็นต่อศักยภาพและข้อจำกัดด้านความมั่นคงทางอาหารของบ้านแม่สุริน

ด้านศักยภาพ

- 1) มีความหลากหลายทางพันธุกรรมพื้นบ้านทั้งพืชและสัตว์ในแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

2) มีผลผลิตจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำมาเป็นอาหาร หมุนเวียนกันตลอดทั้งปี

3) ความเข้มแข็งทางด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ยังมีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมาค่อนข้างเหนียวแน่น ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในการปฏิบัติบางขั้นตอนก็ถือว่าเป็นการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป

4) กลุ่ม องค์กร เครือข่าย ต่างๆ ในชุมชนค่อนข้างมีศักยภาพและรวมกลุ่มกันเหนียวแน่น มีกิจกรรมในการดำเนินงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก กลุ่มแม่บ้าน รวมทั้งคณะกรรมการกองทุนต่างๆ

5) ชุมชนมีกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชาวบ้านมีกลุ่มที่ช่วยสนับสนุนเศรษฐกิจครัวเรือน เพราะถึงแม้จะมีรายจ่ายหนี้สินมากแต่ยังคงมีเงินออม ซึ่งเป็นระบบบังคับออม

6) บ้านแม่สุรินมีองค์ความรู้ที่ถูกศึกษาและรวบรวมผ่านทั้งงานวิจัยและงานพัฒนาในหลายๆ เรื่อง ซึ่งสามารถที่จะนำองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านี้มาต่อยอดและใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

7) เห็นศักยภาพในการพัฒนา /จัดการบนฐานอาหารที่หลากหลาย ลดความเสี่ยงได้อีกทั้งวิถีชุมชนยังผูกคูกัน ได้ระดับหนึ่ง สามารถสร้างกลไกผู้จัดการอาหารของชุมชนได้ หากมีผู้ชวนวิเคราะห์ต่อเนื่อง แต่ก็มีมีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสบริโภคนิยมอยู่เช่นกัน อีกทั้งการสืบทอดการเกษตรสู่คนรุ่นใหม่ ปัญหาการเมืองท้องถิ่นที่อาจเป็นอุปสรรคในการจัดการร่วมกัน

ข้อจำกัด

1) แหล่งทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติเป็นพื้นที่ๆมีการใช้ประโยชน์ร่วมกับหมู่บ้านรอบข้างตลอดไปจนถึงคนอื่นๆ จากภายนอกก็มีการเข้ามาใช้ประโยชน์ ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อความสมดุลของแหล่งอาหารกับผู้ใช้ประโยชน์หากขาดการจัดการที่เหมาะสม

2) การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่ไม่ได้มีบทบาทในการเป็นพืชอาหาร เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตามกระแสความต้องการในเรื่องรายได้ อาจส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตพืชอาหารของชุมชนในอนาคต

3) พฤติกรรมในการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรค่อนข้างมีความเสี่ยงต่อการตกค้างของสารเคมีทั้งในพืช ดิน แหล่งน้ำ และในร่างกายเกษตรกร

4) ความสนใจของคนรุ่นต่อไปในอนาคต ต่อระบบการผลิตพืชอาหาร ความรู้ในการจัดการและพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติ จากการศึกษา การสื่อสาร และระบบสังคมที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง อาจจะทำให้คนในรุ่นต่อไปขาดความตระหนัก และละเลยไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้

5.3 ข้อเสนอแนะต่อแนวทางเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน

5.3.1 การวิเคราะห์ฐานการได้มาซึ่งอาหาร แนวทางสำคัญในการพัฒนา หรือเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนนั้น ควรเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ฐานการได้มาซึ่งอาหาร หรือความสามารถในการมีอาหารไว้บริโภค ที่ประกอบด้วย 4 ฐานหลัก ได้แก่ การผลิต การหาจากทรัพยากร การซื้อ และการแลกเปลี่ยนแบ่งปันนั้น เป็นความสำคัญอันดับแรกที่ต้องวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นการพึ่งตนเองด้านอาหาร ก่อนที่จะวิเคราะห์ความเสี่ยง การสนับสนุน และศักยภาพในการจัดการฐานอาหารทั้ง 4 ที่จะสามารถวิเคราะห์ให้เห็นความเป็นธรรมในระบบอาหาร และการจัดการสู่ความยั่งยืนในอนาคต กรณีบ้านแม่สุริน จุดเด่นที่ควรวิเคราะห์คือ การจัดการฐานอาหารจากทรัพยากร ที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูงอยู่

5.3.2 การนำผลการศึกษาวิจัยมาใช้ประโยชน์ การนำผลการศึกษาวิจัยต่างๆ ไปจัดเวทีชุมชน (คืนข้อมูลให้กับชุมชน) เพื่อให้เห็นศักยภาพ ข้อจำกัดของฐานอาหารทั้ง 4 แล้วให้ชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดแนวทางสู่การจัดการความมั่นคงด้านอาหาร โดยชุมชนเป็นฐาน กำหนดบทบาท ทำข้อเสนอแนะแหล่งทุนในพื้นที่ (ท้องถิ่น) และวางกลไกการจัดการในระดับชุมชนให้ได้

5.3.3 การส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดการแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะต้องมีการเชื่อมโยงระบบการจัดการเป็นเครือข่ายร่วมกับชุมชนรอบข้าง รวมไปถึงการสร้างกระบวนการให้คนในชุมชนและคนรุ่นต่อไปเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญต่อแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ความหลากหลายและความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้านที่ชุมชนพึ่งพาอยู่ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต รวมถึงความสามารถที่นำมาสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นรายได้เสริมให้กับคนในชุมชนได้

5.3.4 การส่งเสริมทางด้านความรู้เท่าทัน ต่อสถานการณ์ที่สำคัญ ได้แก่

5.3.4.1 การรู้เท่าทันต่อพืชเชิงเดี่ยว ผลกระทบทั้งในด้านบวกและด้านลบ เพื่อให้มีความสามารถในการจัดการได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนควรส่งเสริมให้มีกลไกในการเฝ้าระวังการรุกและขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยว

5.3.4.2 การรู้เท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กระแสการบริโภคนิยม เป็นต้น

5.3.5 การเสริมสร้างศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ผ่านกลุ่มองค์กร เครือข่าย ต่างๆ ในชุมชน ที่มีศักยภาพอยู่แล้ว โดยเฉพาะเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกบ้านแม่สุริน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของเกษตรกรและกลุ่มแม่บ้าน รวมถึงการส่งเสริมการทำงานให้มีความเชื่อมโยงการทำงานร่วมกัน ไม่ใช่การส่งเสริมหรือทำกิจกรรมเฉพาะแต่ในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง

5.3.6 การสร้างกลุ่มผู้นำเกษตรกรที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร

5.3.7 การเสริมศักยภาพด้านการผลิตอาหาร โดยวิเคราะห์จากอาหารที่ชุมชนต้องการพึ่งพาหรือซื้อจากภายนอกในสัดส่วนที่มาก

6. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทำให้ทราบข้อมูลทางด้านสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาหาร แหล่งอาหาร ศักยภาพทุนเดิมในการจัดการอาหารของชุมชน ตลอดจนข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และนำมาผ่านกระบวนการวิเคราะห์ หาข้อสรุปและข้อเสนอแนะร่วมกันต่อผู้เกี่ยวข้องในชุมชน ทำให้ได้แนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของบ้านแม่สุริน ในประเด็นดังนี้ (1) การเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติ (2) การเสริมศักยภาพชุมชนในการผลิตพืชอาหารหลักที่มีความปลอดภัย เพียงพอ และหลากหลาย (3) การเสริมศักยภาพชุมชนด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น (4) การเสริมศักยภาพชุมชนในวิถีการบริโภคอย่างรู้เท่าทัน และ (5) การเสริมศักยภาพบุคลากรในชุมชน (ผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆ) ให้มีกลไกในการเฝ้าระวังความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ตลอดจนการสร้างการเรียนรู้เรื่องความมั่นคงทางอาหารให้กับคนอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

6.1 การเสริมศักยภาพในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน

6.1.1 บทบาทของคนในชุมชน

1) การดูแลรักษาแหล่งอาหารตามธรรมชาติของหมู่บ้าน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล รักษา เริ่มตั้งแต่วิธีการเก็บอาหาร เพื่อให้คงไว้ และมีการขยายพันธุ์ของพืชท้องถิ่นที่เป็นอาหาร เสริมทั้งในพื้นที่เดิมที่เป็นแหล่งอาหาร และการขยายหรือสร้างพื้นที่แหล่งอาหารตามธรรมชาติใหม่ในพื้นที่ๆ เหมาะสม โดยคำนึงถึงความหลากหลายและการหมุนเวียนให้ผลผลิตได้ตลอดทั้งปี

2) การกำหนดกฎเกณฑ์ หรือระเบียบ ของชุมชนว่าด้วยการหาอาหารจากดิน น้ำ และป่า อย่างเคร่งครัด โดยเน้นการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3) การเชื่อมโยงเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหารชุมชนร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียง

4) การขยายผลการเรียนรู้ในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติโดยใช้บทเรียนความสำเร็จจากการจัดการพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์ปลา

6.1.2 บทบาททางนโยบาย/กฎหมาย หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1) หน่วยงานที่รับผิดชอบในการดูแลพื้นที่ป่าดำเนินงานร่วมกับชุมชนในการบังคับใช้กฎหมายกับผู้ละเมิดกฎของชุมชนอย่างเคร่งครัด เพื่อสนับสนุนกฎระเบียบของชุมชนและเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพ

2) การสนับสนุนให้มีการศึกษารวบรวมข้อมูลชนิดพันธุ์พืช – สัตว์ ท้องถิ่นที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติในเชิงลึก

6.2 การเสริมศักยภาพในการผลิตพืชอาหารหลักที่มีความปลอดภัย เพียงพอ และ

หลากหลาย

6.2.1 **ข้าว** จากการศึกษาพบว่าในเชิงปริมาณชุมชนสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการบริโภคได้ในระดับหนึ่งแล้ว แต่ควรมีการเสริมศักยภาพในประเด็นที่มีความสำคัญดังนี้

1) ในเรื่องความรู้ด้านการจัดการให้มีคุณภาพความปลอดภัยจากสารเคมีตกค้าง เนื่องเป็นการใช้พื้นที่ซ้ำกับการปลูกกระเทียมที่มีการใช้สารเคมีค่อนข้างสูง

2) การเพิ่มความหลากหลายโดยให้มีการแบ่งพื้นที่การปลูกข้าวพันธุ์ท้องถิ่นเสริมนอกเหนือจากข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่ชาวบ้านนิยมปลูกกันอยู่แล้ว

3) การเสริมความรู้ในการคัดเมล็ดพันธุ์ หรือการจัดการเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวดี

6.2.2 **พืชผัก** การวางแผนการจัดการเพื่อผลิตพืชผักให้มีความปลอดภัย หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น โดยอาจจะเริ่มต้นจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

6.3 การส่งเสริมให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อวิเคราะห์รายได้ รายจ่าย และการวางแผนการพึ่งพาตนเองในครัวเรือน

6.4 การสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตรวจสอบแหล่งที่มาของอาหาร

6.5 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น

6.5.1 การศึกษารวบรวมองค์ความรู้และความสำคัญของเมนูอาหารท้องถิ่น และการแปรรูปอาหารเพื่อถนอมอาหารไว้บริโภคในระยะยาว

6.5.2 การถ่ายทอดวิธีการประกอบอาหารด้วย เมนูท้องถิ่นที่สำคัญให้เด็กและเยาวชนมีความสามารถ และมีความผูกพันในวิถีชีวิตท้องถิ่น

6.5.3 ปลูกฝังค่านิยมโดยสนับสนุนให้เด็กๆ รู้จักกินอาหารท้องถิ่น ให้เป็นวิถี

6.5.4 การสอดแทรกการเรียนรู้เพื่อสร้างความตระหนักกับแก่เยาวชนให้เห็นความสำคัญของอาหารพื้นบ้านผ่านกิจกรรมวัฒนธรรมประเพณี

6.5.5 การกระตุ้นเรื่องความสำคัญของอาหารท้องถิ่นให้เป็นวาระสำคัญของชุมชน มีกิจกรรม และส่งเสริม โดยให้มีการเห็นความสำคัญในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับอาหารในอนาคต

6.6 การให้ความรู้เท่าทัน และมีกลไกในการเฝ้าระวังการรุกและขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยว

6.7 การสร้างกลไกกลุ่มผู้นำเกษตรกรที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องความมั่นคงทางอาหาร และมีการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้

ผ่านกลุ่ม องค์กร เครือข่าย ต่างๆ ในชุมชนที่ค่อนข้างมีศักยภาพและรวมกลุ่มกันเหนียวแน่น ให้มีกิจกรรมในการดำเนินงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก กลุ่มแม่บ้าน รวมทั้งคณะกรรมการกองทุนต่างๆ

6.8 การจัดระบบสวัสดิการ หรือการช่วยเหลือคนที่ขาดศักยภาพในการได้มาซึ่งอาหารในรูปแบบต่างๆ

6.8.1 การจัดตั้งกองทุนภายในชุมชน

6.8.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น พัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์ ให้การสนับสนุน
สมทบ

6.9 การมีผู้นำหรือตัวแทนชุมชนในการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารกับชุมชนอื่นๆ หรือเครือข่ายองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

6.10 การพัฒนาให้มีกลไกในการจัดการเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น และเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพ เช่น ข้าว กระเทียม ถั่วเหลือง เพื่อให้บริการแก่ชุมชนและเป็นจุดสร้างการเรียนรู้ในอนาคต

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

การศึกษาเพื่อแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทชุมชนบ้านแม่สุริน 2) ศึกษากระบวนการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน 3) ศึกษาปัจจัยโอกาสและความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน และ 4) วิเคราะห์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

ขอบเขตการศึกษาเป็นการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงทางด้านอาหารในพื้นที่บ้านแม่สุริน หมู่ที่ 3 ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจในเชิงลึก จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับเกษตรกรจำนวน 25 ราย การบันทึกรายละเอียด และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกประเภทข้อมูล และการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) การจัดหมวดหมู่ รวมทั้งการตรวจสอบความครบถ้วนและเชื่อถือได้ของข้อมูลโดยชาวบ้านที่เป็นเจ้าของข้อมูลจากการร่วมสนทนากลุ่ม การพูดคุย และการจัดเวทีสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1.1 บริบทชุมชนบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

บ้านแม่สุริน เริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2395 เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ประมาณ 250 ครัวเรือน มีประชากรประมาณ 750 คน ที่ประกอบไปด้วยชาวไทยใหญ่ คนเมือง และกระเหรี่ยง ที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บนฐานคิดที่ให้คุณค่าและพยายามดูแลรักษาระบบธรรมชาติ ให้คุณค่าต่อความเป็นมนุษย์ มีวิถีชีวิตที่ผูกโยงกับวัฒนธรรมของการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกันในชุมชน แต่ด้วยกระแสการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงก็ทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะความเสี่ยง และอ่อนแอลง โดยเฉพาะเรื่องค่านิยมในการบริโภค และการพึ่งพาตนเองในด้านอาหาร เรื่องใหญ่ที่มีถูกมองข้าม ซึ่งทั้งหมดล้วนส่งผลโดยรวมต่อความมั่นคงทางอาหารอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

1.2 ระบบการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน

1.2.1 แนวความคิดของชุมชนต่อความมั่นคงทางอาหาร คือ การมีอาหารกินตามที่ต้องการอย่างเพียงพอและยั่งยืนทั้งในวันนี้และในอนาคต มีแหล่งอาหารที่หลากหลาย ทั้งจากการผลิต การซื้อ และโดยเฉพาะแหล่งอาหารจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปีตามฤดูกาลของพืชและสัตว์นั้นๆ และยังต้องมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองแต่มีความจำเป็น รวมถึงต้องมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญา ท้องถิ่น

1.2.2 สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งได้ทำการศึกษาข้อมูลสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาหาร แหล่งอาหาร ตำรวจศักยภาพทุนเดิมในการจัดการอาหารของชุมชน และข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสนับสนุนในการหาแนวทางที่เหมาะสม

สถานการณ์ทางด้านอาหารของชุมชน เป็นสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ ทั้งในด้านวิถีการดำรงชีวิต วิธีการผลิต วิธีการบริโภคของชุมชนยังไม่ได้อยู่ในขั้นของการส่งผลกระทบต่อให้เกิดภาวะวิกฤติในการขาดแคลนอาหารมากนัก เนื่องจากยังมีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องอาหารจากธรรมชาติ และจากการผลิต มีการพึ่งพาอาหารจากภายนอกส่วนหนึ่งที่มาจากอาหารบ้านแม่สุรินมี 4 แหล่งสำคัญ ได้แก่ 1) อาหารจากการผลิต 2) อาหารจากแหล่งธรรมชาติ 3) อาหารจากการซื้อขาย และ 4) อาหารจากการแบ่งปันหรือทางวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งทั้ง 4 แหล่งดังกล่าวมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างเหนียวแน่น เช่นระบบการผลิตของชุมชนสนองตอบต่อระบบเศรษฐกิจ (การซื้อ การขาย) ในขณะเดียวกันระบบการผลิตก็ต้องอาศัยระบบธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และระบบธรรมชาติก็ให้อาหารตามฤดูกาลแก่คนในชุมชน ระบบนี้จึงกลายเป็นระบบสำคัญที่ชุมชนเชิดชู และทำนุบำรุงด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่นภายใต้ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ

การดิ้นรนและการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพเกษตรกรรม นอกจากการปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักแล้ว ยังมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่นกระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ที่เป็นการผลิตที่อยู่ในระบบของทุนที่ไม่มีความแน่นอนในเรื่องของราคา และต้นทุนในการผลิต ทำให้สุมเสี่ยงต่อการขาดทุน และส่งผลกระทบต่อการผลิตพืชอาหาร แต่อย่างไรก็ตามระบบอาหารของคนบ้านแม่สุริน ไม่ได้พึ่งพิงเพียงแค่การผลิตจากการเกษตรเพียงอย่างเดียว จากการศึกษาพบว่า อาหารที่ชุมชนพึ่งพิงมากที่สุดคือ จากทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ และป่า) จากหัวไร่ปลายนา ซึ่งพบว่ามีอาหารหลากหลายชนิด ผัดเปลี่ยนกันให้ผลผลิตตามฤดูกาล ซึ่งสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของบรรพบุรุษที่มีเมนูอาหารตามฤดูกาลในรอบ 1 ปี ซึ่งนับได้ว่าเป็นศักยภาพที่สำคัญในความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ดังนั้นเมื่อระบบอาหารถูกยึดติดอยู่กับแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ทั้งในดิน ในน้ำ ในป่า ความมั่นคงทางอาหารในอนาคตของชุมชนจึงขึ้นอยู่กับภารกิจของทรัพยากร ซึ่งไม่ควรที่จะน้อยลง แต่ควรที่จะมีเพิ่มมากขึ้น

1.3 ปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้าน

อาหารของชุมชน

1.3.1 ปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่สำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารของบ้านแม่สุรินโดยพิจารณาจากฐานการได้มาซึ่งอาหารของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1) ศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงในระบบการเกษตรต่อการผลิตอาหาร โดยเฉพาะการผลิตพืชอาหาร โดยชุมชนมีฐานการผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักที่เพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชน และมีศักยภาพที่พัฒนาให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นไปอีกได้ด้วยการส่งเสริมศักยภาพในการจัดการที่เหมาะสม ควบคู่ไปกับการผลิตพืชเศรษฐกิจที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการใช้สารเคมี การขยายพื้นที่ และต้นทุนการผลิตที่สูง จึงเป็นความเสี่ยงที่สำคัญในการส่งผลกระทบต่อการผลิตพืชอาหารหลัก และการเกิดหนี้สินจากการลงทุน

2) แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบการใช้ประโยชน์ และการเปลี่ยนแปลงเป็นศักยภาพที่สำคัญต่อการพึ่งพาตนเองในด้านอาหารของชุมชน ด้วยความหลากหลาย และหมุนเวียนให้ผลผลิตที่ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งปี มีความเสี่ยงที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแหล่งทรัพยากรที่เกิดจากการขาดการจัดการและการใช้ประโยชน์ร่วมที่เหมาะสม กับความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นจากการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรทั้งคนภายในและคนภายนอกชุมชน และการขาดการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการเพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3) เศรษฐกิจรายได้ และศักยภาพในการเข้าถึงหรือหาซื้ออาหารที่ต้องการ โดยชุมชนมีอาชีพและรายได้ที่พอเพียง การเข้าถึงอาหารยังอยู่ในภาวะที่สามารถจัดการได้อย่างไม่ขัดสนมากนัก ความเสี่ยงที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยมในการบริโภคที่ต้องพึ่งพาการซื้ออาหารจากภายนอกชุมชนมากขึ้น การได้อาหารที่ขาดคุณภาพ และการละเลยความสำคัญของอาหารที่ผลิตได้เองในท้องถิ่น

4) วัฒนธรรมประเพณี และการแบ่งปัน ชุมชนยังมีประเพณี พิธีกรรมที่มีการแบ่งปันอาหารหรือเลี้ยงอาหาร และปัจจุบันยังมีการปฏิบัติอยู่อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามพบว่าการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในอดีต ด้วยการจัดการที่อาศัยความสะดวก รวดเร็ว ประหยัดมากขึ้น ด้วยภาวะที่เศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้การบริจคน้อยลง รวมถึงความริบเร่งแข่งขันกับเวลา หน้าที่การทำงานที่มีมากขึ้น ดังนั้นสรุปได้ว่าความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารทางวัฒนธรรมและประเพณีนั้นมีตัวแปรที่สำคัญคือเรื่องของเศรษฐกิจ

1.3.2 สรุปวิเคราะห์โดยพิจารณาจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในชุมชนที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน สามารถสรุปและแสดงได้ดังแผนภาพที่ 5.1

ภาพที่ 5.1 สรุปปัจจัยความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน

1.4 ข้อเสนอแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.4.1 การเสริมสร้างศักยภาพด้านการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

- 1) การจัดการแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพ ทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายกับชุมชนรอบข้าง
- 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนและคนรุ่นต่อไปเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญต่อแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

3) การศึกษารวบรวมข้อมูลชนิดพันธุ์พืช – สัตว์ ท้องถิ่น ที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติในเชิงลึก

4) การกำหนดกฎเกณฑ์ หรือระเบียบ ของชุมชนว่าด้วยการหาอาหารจากดิน น้ำ และป่า ให้เกิดการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

1.4.2 การเสริมสร้างศักยภาพด้านการผลิตอาหารจากระบบการเกษตร

1) การให้ความรู้เท่าทัน และมีกลไกในการเฝ้าระวังการรุกและขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยว

2) การเสริมศักยภาพการผลิตพืชอาหารหลัก (ข้าว และพืชผัก) ให้มีความปลอดภัย หลากหลาย และเพียงพอ

3) การเสริมศักยภาพและความรู้ในการคัดเมล็ดพันธุ์ หรือการจัดการเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ที่ดี

1.4.3 การเสริมสร้างศักยภาพการจัดการอาหารจากการซื้อให้มีประสิทธิภาพ

1) การสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตรวจสอบแหล่งที่มาของอาหาร

2) การส่งเสริมการการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อวิเคราะห์รายได้ รายจ่ายในการซื้ออาหาร และการวางแผนการพึ่งพาตนเองในครัวเรือน

3) การสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตรวจสอบแหล่งที่มาของอาหาร

1.4.4 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น

1) การศึกษารวบรวมองค์ความรู้และความสำคัญของเมนูอาหารท้องถิ่น และการแปรรูปอาหารเพื่อถนอมอาหารไว้บริโภคในระยะยาว

2) การถ่ายทอดวิธีการประกอบอาหารด้วย เมนูท้องถิ่นที่สำคัญให้เด็กและเยาวชนมีความสามารถ และมีความผูกพันในวิถีชีวิตท้องถิ่น

3) ปลุกฝังค่านิยมให้แก่เด็กเยาวชนในการกินอาหารท้องถิ่นให้เป็นวิถี

1.4.5 การเสริมสร้างศักยภาพ กลุ่มผู้นำเกษตรกร ผู้นำองค์กร เครือข่าย ต่างๆ ที่มีศักยภาพอยู่แล้วในชุมชน ให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร

1) การกระตุ้นเรื่องความสำคัญของอาหารท้องถิ่นให้เป็นวาระสำคัญของชุมชน

2) การพัฒนาผู้นำหรือตัวแทนชุมชนในการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารกับภายนอก

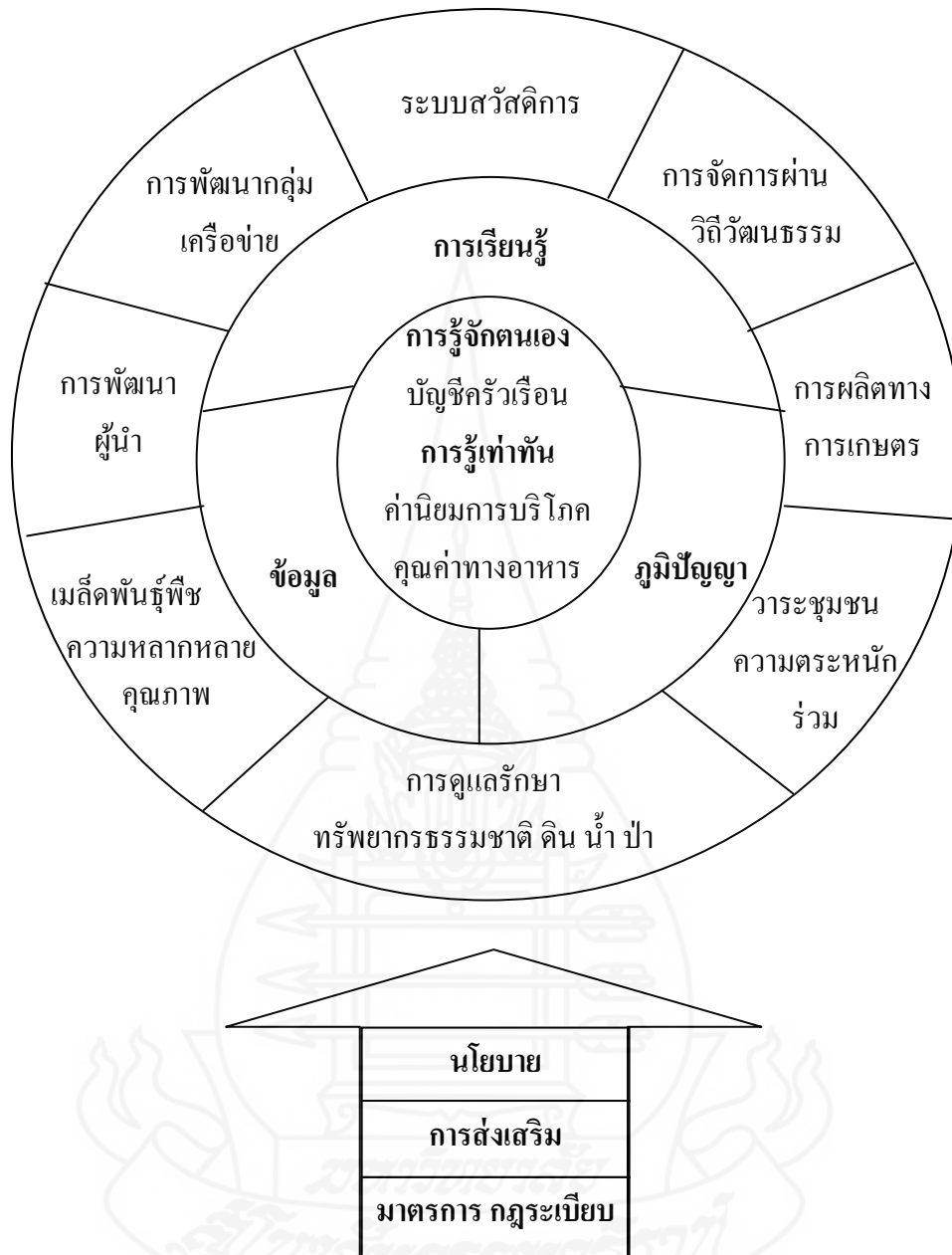
3) ความรู้เท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

4) การพัฒนาให้มีกลไกในการจัดการเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น ที่มีคุณภาพ เพื่อให้บริการแก่ชุมชนและเป็นจุดสร้างการเรียนรู้ในอนาคต

1.4.6 การจัดตั้งกองทุนภายในชุมชน หรือการจัดระบบสวัสดิการช่วยเหลือคนที่ขาดศักยภาพในการได้มาซึ่งอาหาร ในรูปแบบต่างๆ

โดยสรุปแล้ว คงมีแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารชุมชนบ้านแม่สุริน ดังในภาพที่ 5.2

ภาพที่ 5.2 สรุปแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารชุมชนบ้านแม่สุริน

2. อภิปรายผล

จากผลการศึกษาทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แสดงให้เห็นได้ชัดว่าบริบทของชุมชนบ้านแม่สุรินนั้นเป็นชุมชนขนาดกลาง ที่ดำเนินวิถีชีวิตไปด้วยการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของคนไทยใหญ่ คนเมืองและคนกะเหรี่ยง มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพ

หลัก และมีความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน โดยมีแบบแผนของการผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักให้พอเพียงต่อการบริโภค การผลิตพืชผักไว้เพื่อเป็นกับข้าว และการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อเป็นรายได้ในการใช้จ่ายด้านต่างๆ ในครัวเรือน

โดยชุมชนมีแนวความคิดต่อความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญคือ การมีอาหารกินตามที่ต้องการอย่างเพียงพอและยั่งยืนทั้งในวันนี้และในอนาคต มีแหล่งอาหารที่หลากหลาย ทั้งจากการผลิต การซื้อ และโดยเฉพาะแหล่งอาหารจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปีตามฤดูกาลของพืชและสัตว์นั้นๆ และยังต้องมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองแต่มีความจำเป็น รวมถึงต้องมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญา ท้องถิ่น ซึ่งมีความสอดคล้องกับ ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552) ที่ได้อ้างอิงถึงความหมายความมั่นคงทางอาหารของ FAO ว่าแบ่งออกเป็น 4 มิติย่อย ได้แก่ มิติของความพอเพียง ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม มิติของการเข้าถึงทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสม มิติของการใช้ประโยชน์ด้านอาหารที่เพียงพอ มิติของการมีเสถียรภาพทางอาหาร

อย่างไรก็ตามสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิต การผลิต และการบริโภคของชุมชน แต่ยังไม่ได้อยู่ในขั้นของการส่งผลกระทบต่อให้เกิดภาวะวิกฤติในการขาดแคลนอาหาร เนื่องจากยังมีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องอาหารจากธรรมชาติ และจากการผลิต มีการพึ่งพาอาหารจากภายนอกตามความจำเป็น จากที่มาของอาหารประกอบด้วย 4 ฐาน สำคัญ ได้แก่ (1) อาหารจากการผลิต ที่มีการปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคตามฤดูกาล (2) อาหารจากแหล่งธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) และจากหัวไร่ปลายนา ซึ่งพบว่ามีอาหารหลากหลายชนิดผลัดเปลี่ยนกันให้ผลผลิตตามฤดูกาลทั้งพืช และสัตว์ ที่มีความเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารในแหล่งธรรมชาติบนฐานของการตระหนักถึงความสำคัญด้วยการให้ความเคารพต่อธรรมชาติ ตลอดจนวิถีการบริโภคของบรรพบุรุษที่มีเมนูอาหารตามฤดูกาลในรอบ 1 ปี (3) อาหารจากการซื้อ โดยมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่นกระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพื่อเป็นรายได้สำหรับการนำมาซื้ออาหารเพิ่มเติมในส่วนที่จำเป็น (4) อาหารจากการแบ่งปันหรือทางวัฒนธรรม ประเพณีที่ยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ทั้ง 4 ส่วนมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน อย่างเหนียวแน่น

ผลการศึกษายังได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนบ้านแม่สุริน โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยสำคัญ คือ (1) ศักยภาพ

และการเปลี่ยนแปลงในระบบการเกษตรต่อการผลิตอาหารและการผลิตพืชเศรษฐกิจที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการใช้สารเคมี การขยายพื้นที่ และต้นทุนการผลิตที่สูงเป็นความเสี่ยงที่สำคัญในการส่งผลกระทบต่อการผลิตพืชอาหารหลัก และการเกิดหนี้สินจากการลงทุน (2) การเปลี่ยนแปลงของสภาพแหล่งทรัพยากรที่เกิดจากการขาดการจัดการและการใช้ประโยชน์ร่วมที่เหมาะสม กับความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นจากการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรทั้งคนภายในและคนภายนอกชุมชน และการขาดการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการเพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน (3) การเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยมในการบริโภคที่ต้องพึ่งพาการซื้ออาหารจากภายนอกชุมชนมากขึ้น การได้อาหารที่ขาดคุณภาพ และการละเลยความสำคัญของอาหารที่ผลิตได้เองในท้องถิ่น (4) การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมประเพณี และการแบ่งปัน ผลกระทบจากภาวะที่เศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้การบริจาค่น้อยลง รวมถึงความริบเร่งแข่งขันกับเวลา หน้าที่การงานที่มีมากขึ้น ความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารทางวัฒนธรรมและประเพณี จึงมีตัวแปรที่สำคัญคือเรื่องของเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพที่มุ่งหวังให้มีรายได้

โดยเมื่อนำผลการศึกษามาผ่านกระบวนการวิเคราะห์ หาข้อสรุปและข้อเสนอแนะร่วมกันต่อผู้เกี่ยวข้องในชุมชน ทำให้ได้แนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของบ้านแม่สุริน ใน 5 ประเด็นที่สำคัญคือ (1) การเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติ (2) การเสริมศักยภาพชุมชนในการผลิตพืชอาหารหลักที่มีความปลอดภัย เพียงพอ และหลากหลาย (3) การเสริมศักยภาพชุมชนด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น (4) การเสริมศักยภาพชุมชนในวิถีการบริโภคอย่างรู้เท่าทัน และ (5) การเสริมศักยภาพบุคลากรในชุมชน (ผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆ) ให้มีกลไกในการเฝ้าระวังความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ตลอดจนการสร้างการเรียนรู้เรื่องความมั่นคงทางอาหารให้กับคนอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับกิตติชัย รัตนะ (2551) ถึงแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน มีประเด็นที่ควรดำเนินการ คือ การประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งได้แก่ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางทรัพยากรบุคคล ทุนทางความรู้และทุนทางปัญญา ทุนทางองค์กรสถาบัน และทุนทางสถานที่ ซึ่งหากจะใช้ทุนทางสังคมในแต่ละพื้นที่ที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์สำหรับการเสริมสร้างศักยภาพด้านการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จึงเป็นไปในลักษณะของการใช้ทุนทางสังคมให้เป็นกลไกที่เอื้อให้ชุมชนหันมาร่วมมือร่วมใจดำเนินกิจกรรมเพื่อการจัดการด้านต่างๆที่เกี่ยวข้อง ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่สอดคล้องแทรกผุกรวมไปกับแบบแผนการดำรงชีวิต ซึ่งในที่สุดแล้วช่วยอ้อมสะท้อนภาพการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อมที่กลมกลืน มีการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันและสอดคล้องกันไปตามวิถีธรรมชาติอันเป็นเป้าประสงค์สูงสุดในผลิตทางการเกษตร และการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

3.1.1 ข้อเสนอแนะในทางนโยบาย

1) ควรมีการวางแผน กำหนดทิศทางการเสริมศักยภาพในด้านความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับจังหวัดจนไปถึงในระดับท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสอดคล้องบริบทของพื้นที่ ที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านนิเวศวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่

2) การดำเนินการทางนโยบายในระดับจังหวัด ควรคำนึงถึงการส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการอาหารจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นจุดแข็งของบริบทจังหวัดแม่ฮ่องสอน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนให้ชุมชนสามารถจัดการใช้ประโยชน์จากป่าได้ รวมทั้งสนับสนุนรับรองกฎระเบียบชุมชนให้มีการบังคับใช้อย่างเข้มแข็ง แต่ในขณะเดียวกันก็ให้มีความยืดหยุ่นพอที่จะไม่ให้เกิดความขัดแย้ง

3) ระดับจังหวัดควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการให้ความสำคัญกับอย่างจริงจังกับการส่งเสริม อนุรักษ์ และฟื้นฟูพันธุกรรมพืชท้องถิ่น เนื่องจากเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งสู่ความสมบูรณ์และยั่งยืนของฐานอาหารทั้งจากการพึ่งตนเองด้านการผลิตและฐานอาหารจากแหล่งธรรมชาติของคนแม่ฮ่องสอน

3.1.2 ข้อเสนอแนะต่อการปฏิบัติงานของหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง

1) กรอบงานด้านความมั่นคงทางอาหารของหน่วยงานในภาครัฐควรให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องความมั่นคงทางอาหารให้กับเกษตรกรและมีการนำผลงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินงาน

2) ในด้านบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรเป็นกลุ่มบุคคลที่จะต้องมีความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนในกรอบแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร

3) องค์กร หน่วยงานในระดับพื้นที่ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล น่าจะเป็นหน่วยงานหลักในการสร้างการเรียนรู้ให้กับเด็กเยาวชน และคนในชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภค และผลกระทบ

3.1.3 ข้อเสนอแนะต่อท้องถิ่น

จากผลการศึกษาพบว่าบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการขับเคลื่อนนโยบายในเรื่องความมั่นคงทางอาหารมีอยู่น้อยมาก แต่หากเมื่อพิจารณาในบทบาทหรือ

อำนาจหน้าที่ๆสำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่น่าจะช่วยส่งเสริมศักยภาพในการจัดการด้านอาหารของชุมชน คือ

1) การสนับสนุนข้อบังคับหรือกฎระเบียบชุมชนในการจัดการฐานทรัพยากรซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนให้ได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น

2) ควรมีบทบาทในการกำกับหรือติดตามเฝ้าระวังความเสี่ยงที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ เช่น การขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยวที่เน้นทางเศรษฐกิจ การบุกรุกพื้นที่ป่าที่จะส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรที่เป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติของคนในพื้นที่

3.1.1 ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

1) การจัดทำแผนเพื่อจัดการดูแลฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาแหล่งอาหารพบว่า แหล่งอาหารตามธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลให้การมีอยู่ของทรัพยากรอาหารลดลง ซึ่งอาจจะส่งผลต่อการขาดแคลนทรัพยากรอาหารจากธรรมชาติในอนาคตหากไม่ได้รับการจัดการที่เหมาะสม ดังนั้นในการจัดทำแผนเพื่อจัดการดูแลฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ควรเป็นเพียงแค่การจัดการให้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าคงอยู่เท่านั้น แต่ควรคำนึงถึงการดูแลฟื้นฟูประเภท ชนิดพืช และสัตว์ที่ชุมชนได้ใช้เป็นอาหาร และกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมด้วย

2) การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติโดยเฉพาะในพื้นที่ป่าที่ทับซ้อนอยู่กับเขตพื้นที่ป่าสงวน และป่าอนุรักษ์ของทางการ รวมทั้งเป็นที่ที่มีการใช้ทรัพยากรร่วมกับคนในอีกหลายชุมชนรอบข้าง ชุมชนควรมีแนวทางในการดำเนินงานที่นอกเหนือจากการกำหนดแนวทางการจัดการแก่ภายในชุมชน แต่ควรประสานงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนและการจัดการในรูปแบบเครือข่ายชุมชน

3) การมีกลไกในการติดตามการดำเนินงาน ชุมชนควรมีกลไกในการติดตามการดำเนินงานตามแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารในด้านต่างๆ ที่ได้ร่วมศึกษาวิเคราะห์และกำหนดแนวทางร่วมกันไว้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

4) กระบวนการเรียนรู้ ควรมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องความมั่นคงทางอาหารร่วมกันภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

5) การพัฒนาผู้นำ ผู้นำในแต่ละระดับ ควรได้รับการพัฒนาที่แตกต่างกัน โดยเน้นการบริหารจัดการและผลสัมฤทธิ์ของงานควบคู่กัน

6) มีการดูแลรักษาแหล่งอาหารตามธรรมชาติของหมู่บ้าน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล รักษา เริ่มตั้งแต่วิธีการเก็บอาหาร เพื่อให้คงไว้ และมีการขยายพันธุ์ของพืชที่เป็นอาหาร

7) ชุมชนต้องมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบภายในชุมชนว่าด้วยการหาอาหารจากดิน น้ำ และป่า อย่างเคร่งครัด โดยเน้นการดูแลรักษาอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

8) การรื้อฟื้นวิถีความเชื่อในการเคารพธรรมชาติโดยการไม่ตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะป่าต้นน้ำ / ป่าที่เป็นแหล่งอาหาร

3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 เนื่องจากจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายในบริบท ดังนั้นควรมีการทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในบริบทของชุมชนอื่นๆ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอนเพิ่มเติม ให้มีความครอบคลุมหลากหลายระบบนิเวศวัฒนธรรม เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นบริบทด้านความมั่นคงทางอาหารของพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถนำไปกำหนดทิศทางนโยบายการดำเนินงานที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

3.2.2 ควรมีการศึกษาเชิงลึกในองค์ความรู้ทางด้านอาหารของท้องถิ่น ภายใต้อาณาเขตของหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ เพราะเป็นประเด็นที่สามารถยึดโยงและวิเคราะห์ไปสู่แหล่งที่มาของอาหาร ค่านิยมในการบริโภคของชุมชน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรน้ำ (2551) *การบริหารจัดการลุ่มน้ำ* กรุงเทพมหานคร สำนักส่งเสริมและประสาน
มวลชน กรมทรัพยากรน้ำ
- กาญจนา แก้วเทพ (2538) *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน* กรุงเทพมหานคร สภาคาทอเล็กแห่ง
ประเทศไทยเพื่อการพัฒนา
- กิตติชัย รัตน์ (2549) *การมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำ*. ภาควิชาอนุรักษวิทยา คณะวนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร
- คุณากร เพชรคง (2551) *การทำ SWOT Analysis และการคิดเป็นระบบครบวงจร (Systematic
Thinking)* กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน
- ชยันต์ วรรณระภูติ (2536) “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*.
ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ชาย โพธิ์สิตา (2547) *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ* กรุงเทพมหานคร สถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
- ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2535) “การเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ” *รายงานการวิจัย คณะ
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*
- เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2554) "แนวความคิดรวบยอดการจัดการความรู้ในงานส่งเสริมการเกษตร"
ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาการจัดการความรู้เพื่องานส่งเสริมการเกษตร* หน่วยที่ 15
หน้า 15-4 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร
และสหกรณ์
- นพรัตน์ ละมุน และคณะ (2543) *เสรีเกษตร เงามอกในความเปลี่ยนแปลง* กรุงเทพมหานคร เมื่อด
ทรายพริ้นติ้ง
- นิตา ชูโต (2540) *การวิจัยเชิงคุณภาพ* กรุงเทพมหานคร พี.เอ็น.การพิมพ์
- บุญญฤทธิ์ มุ่งจงกลาง และคณะ (2552) *ประมวลสาระชุดวิชา วิทยานิพนธ์ 2* นนทบุรี สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธ์ (2534) *เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย*
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ B&B
- บุศรา ลีมนิรันดร์กุล (2553) “การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย”
ในเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 วันที่ 21 สิงหาคม 2553
ห้องประชุมนนทรี 2 ชั้น 4 อาคารเคยูโสม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน

- บัณฑิตร อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงศ์ (2533) ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชนบท คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ปิยนารถ อิ่มดี (2547) "ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวาก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน" วิทยานิพนธ์พัฒนารัฐบาลชนบท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- วนิดา ฟ้าอรุณ (2547) ศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวของตำบลเบตง อำเภอเบตง จังหวัดยะลา. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- วิจารณ์ พานิช (มปป.) การจัดการความรู้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร(เอกสารอัดสำเนา) สคส. การจัดการความรู้
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาถ (2531) การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552) การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร รายงาน กรุงเทพมหานคร สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ(สช.)
- ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552) การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร รายงาน กรุงเทพมหานคร สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ(สช.)
- ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552) *Thailand's Food Security* รายงาน กรุงเทพมหานคร โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประเทศไทย
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมวิทยา (2536) หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- สรณ กุศล และอ้อมเดือน สดมณี (2550) การวิจัยเชิงคุณภาพเบื้องต้น สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ (2552) การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สำนักวิจัยพัฒนา และอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ กรุงเทพมหานคร
- สาคร ทานา (2548) การจัดการระบบการเรียนรู้เพื่อลดการใช้สารเคมีสู่เกษตรกรรายย่อยในหมู่บ้านแม่สุริน ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน รายงาน โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)
- สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร (2547) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แนวคิดและแนวปฏิบัติ กรุงเทพมหานคร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

- สุธานี มะลิพันธ์ (2552) "ความมั่นคงทางอาหารของชาวลัวะบ้านป่าคำ อำเภอป้อเกลือ จังหวัดน่าน"
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้า
ธนบุรี
- สุรางค์ จันทวานิช (2540) *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุรางค์ จันทวานิช (2549) *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ* พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพมหานคร
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุรัชย์ รักษาชาติ (2545) "ความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนชายขอบ รูปแบบการ
บริโภค และแหล่งที่มาของอาหารของครัวเรือนกะเหรี่ยงภาคตะวันตกประเทศไทย"
วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อคิน รพีพัฒน์ (2536) *การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ* ในคู่มือการวิจัยเชิง
คุณภาพเพื่องานพัฒนา.ขอนแก่น สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- อคิน รพีพัฒน์ และคณะ(2546) *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา* พิมพ์ครั้งที่ 4 ขอนแก่น
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- อนุรักษ์ ปัญญาวิวัฒน์ และคณะ (2549) *กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน ด้านการ
พัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน* รายงานการวิจัย กรุงเทพมหานคร สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- _____. (2554) *รายงานสถานการณ์เด่นทางสุขภาพของคนไทยปี 2554 ความ(ไม่)มั่นคงทาง
อาหาร จากโลกถึงไทย* สำนักงานพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารสุขภาพ
- _____. (2545) "ประชาธิปไตยทางอาหาร:สิทธิของมนุษย์ทุกคน" *จุลสารความมั่นคงทาง
อาหาร 4* (พฤษภาคม – กรกฎาคม) :18-23

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัย

สกลนครราชภัฏ

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

โครงการศึกษา “แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารบ้านแม่สุรินฯ

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง และ/หรือเติมข้อความลงในช่องว่างให้สมบูรณ์

ส่วนที่ 1 เรื่อง “ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้การสัมภาษณ์”

1. ชื่อ ผู้ให้ข้อมูล (นาย / นาง / นางสาว)
2. ที่อยู่ เลขที่..... หมู่..... ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัดแม่ฮ่องสอน
3. เพศ 1. ชาย 2. หญิง อายุ
4. การศึกษาสูงสุดของท่าน
 1. ประถม..... 2. มัธยม..... 3. อนุปริญญา
 4. ปริญญาตรี 5. ปริญญาโท 6. อื่นๆระบุ.....
5. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน มี.....คน ชาย.....คน หญิง.....คน
6. อาชีพของคนในครัวเรือนท่าน โปรดระบุ
 - 6.1อาชีพ.....รายได้.....บาท/เดือน
 - 6.2อาชีพ.....รายได้.....บาท/เดือน
 - 6.3อาชีพ.....รายได้.....บาท/เดือน
 - 6.4อาชีพ.....รายได้.....บาท/เดือน
 - 6.5อาชีพ.....รายได้.....บาท/เดือน
 - รวม.....บาท/เดือน
7. ภาวะหนี้สินปัจจุบัน ทั้งในระบบ และนอกระบบ
 - 7.1 ปัจจุบันท่านมีหนี้สินหรือไม่ ไม่มี มี (ถ้ามีโปรดระบุ)จำนวนโดยรวม
ประมาณ..... บาท
 - 7.2 แหล่งเงินกู้ และวัตถุประสงค์การใช้
 - 1).....นำมาใช้.....
 - 2).....นำมาใช้.....
 - 3).....นำมาใช้.....
 - 4).....นำมาใช้.....

ส่วนที่ 2 เรื่องระบบการผลิตทางการเกษตร

1. การถือครองที่ดินและการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

1.1 คราวเรือนของท่านมีที่ดินเพื่อทำการเกษตรเป็นของตนเองหรือไม่

ไม่มี มี ระบุ จำนวน.....แปลง เช่าพื้นที่ ระบุจำนวน.....แปลง

1.2 กรณีที่มีที่ดิน และ เช่าพื้นที่

ที่ดิน แปลงที่	เนื้อที่ (ไร่-งาน- ตรว.)	ลักษณะการ ถือครอง	เอกสาร สิทธิ์	ลักษณะ การใช้ที่ดิน	การรับน้ำ	ปัญหาที่ดิน

ลักษณะการถือครอง (เช่น) 1. ของตนเอง 2. เช่าผู้อื่น 3. ได้ทำฟรี/อื่น ๆ

เอกสารสิทธิ์ 1. มีเอกสารสิทธิ์ 2. ไม่มีเอกสารสิทธิ์

ลักษณะการใช้ที่ดิน (เช่น)	การรับน้ำ (เช่น)	ปัญหาที่ดิน (เช่น)
1. ที่อยู่อาศัย 7. ที่ไม่ดอก/ไม่ประดับ 2. ที่นาข้าว 8. ที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ 3. ที่พืชไร่ 9. ที่รกร้างว่างเปล่า 4. ที่สวนไม้ผล 10. ที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ 5. ที่ไม่ยืนต้น/ยูคาฯ 11. ที่เลี้ยงปศุสัตว์ 6. ที่สวนผัก 12. อื่น ๆ (ระบุ) (ตอบได้มากกว่าหนึ่งข้อ)	1. ชลประทานตลอดปี 2. ชลประทานฤดูแล้ง 3. แหล่งน้ำธรรมชาติตลอดปี 4. แหล่งน้ำธรรมชาติฤดูฝน 5. สระน้ำ, บ่อขุดตลอดปี 6. สระน้ำ, บ่อขุดตลอดปี, ฤดูฝน 7. น้ำฝน	1. ไม่มีปัญหา 2. ดินเค็ม 3. ดินเปรี้ยว 4. ดินปนทราย 5. ดินลูกรัง/หินกรวด 6. อื่น ๆ (ระบุ)

1.2 รูปแบบวิธีการผลิตเป็นแบบ

- เกษตรเคมีเต็มรูปแบบ
- เกษตรปลอดสารเคมี
- ปลอดสารฯ+เคมี (ผสมผสาน)

2. ครัวเรือนของท่านสามารถผลิตพืชและสัตว์ชนิดใดบ้างโปรดบรรยายละเอียดตามตาราง

ที่	ชนิดพืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	ผลผลิต/ปี (ระบุนหน่วย)	บริโภค (ระบุนหน่วย)	จำนวนที่ขาย (ระบุนหน่วย)
1	ข้าว				
2	ถั่วเหลือง				
3	กระเทียม				
4	งา				
5	ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์				
6					
	พืชผัก				
1	รวม (กรณีสวนครัว)				
2					
3					
	ไม้ผล				

	ชนิดสัตว์เลี้ยง	จำนวนตัว	บริโภค ต่อปี	ขาย ต่อปี
	สัตว์บก			
1	วัว			
2	ควาย			
3	หมู			
4	ไก่			
	สัตว์น้ำ			
1				
2				

3. ความพึงพอใจต่อผลผลิตหรือผลตอบแทนที่ได้จากการผลิตในข้อที่ 2 เป็นอย่างไร

4. ท่านมีความมองค้ความรู้ภูมิปัญญาเฉพาะด้านที่เป็นประโยชน์ต่อการผลิตทางการเกษตรของท่านหรือไม่ เรื่องใดบ้าง(เช่น ด้านการจัดการพันธุกรรม,ด้านการปรับปรุงบำรุงดิน,ด้านการดูแลรักษา,ด้านการเพิ่มผลผลิต,ด้านการเก็บเกี่ยว เป็นต้น)

4.1.....

4.2.....

4.3.....

4.4.....

5.ท่านเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มทางการเกษตรกลุ่มใดบ้างหรือไม่ และถ้าได้เข้าร่วมได้รับประโยชน์จากการเป็นสมาชิกกลุ่มเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร มีความพึงพอใจหรือไม่ และบทบาทการพัฒนากลุ่มควรเป็นอย่างไร

6. ปัญหา หรือผลกระทบที่ท่านได้รับมากที่สุดหรือที่คิดว่ามีความสำคัญที่สุดจากการทำการเกษตรมีอะไรบ้าง เช่น บั้จยทางด้านที่ดิน แหล่งน้ำ สภาพดินฟ้าอากาศ เงินทุน หนี้สิน สารเคมี สารชีวภาพ วัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ องค์กรความรู้ โรคแมลง ราคาผลผลิต แรงงาน ฯลฯ

ส่วนที่ 3 สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร

1. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่าอาหารว่าอย่างไร.....
.....
.....
2. ท่านคิดว่าความไม่มั่นคงทางด้านอาหารนั้น หมายถึงอะไร.....
.....
.....
3. ท่านคิดว่าความมั่นคงทางด้านอาหารนั้น หมายถึงอะไร.....
.....
.....
4. ท่านคิดว่าอาหารที่ท่านกินอยู่ทุกวันนี้ มีที่มาจากไหนบ้าง

ที่	แหล่งที่มา	ร้อยละ	หมายเหตุ
1	ปลูกเองหรือผลิตเอง		
2	ซื้อ		
3	หามาจากธรรมชาติ (ป่า แม่น้ำ ..)		
4	การแบ่งปันจากผู้อื่น (ให้ฟรี/ บริจาค ..)		
5	ตามพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมชุมชน		
	รวม	100	

5 แหล่งที่มาของอาหารและศักยภาพในการเข้าถึงและจัดการอาหาร

5.1 การเข้าถึงอาหารที่ได้มาจากการผลิต

5.1.1 อาหารที่ท่านสามารถผลิตได้เองและนำมาบริโภคนั้น มีอะไรบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ข้าว พืชผัก ผลไม้ น้ำดื่ม
 เนื้อสัตว์ เครื่องปรุงรสต่างๆ อื่นๆ ระบุ.....

5.1.2 ผลผลิตที่ครัวเรือนของท่านผลิตได้นั้น ถูกกระจายอย่างไรบ้าง

ที่	ชนิดพืช-สัตว์ที่ผลิต	จำนวนผลผลิตที่ได้ /ปี	การกระจายผลผลิต (ระบุสัดส่วน%)				
			กิน	ขาย	แปรรูป	ทำพันธุ์	ทำบุญ
1							
2							
3							
4							
5							

5.1.3 ผลผลิตที่ครัวเรือนของท่านผลิตได้นั้น ถูกนำไปจัดการแปรรูปอย่างไรบ้าง โปรดระบุรายละเอียด

ที่	ผลผลิตที่นำไปแปรรูป	รูปแบบการแปรรูป /แปรรูปเป็น	เพื่อเก็บไว้กิน (สัดส่วน%)	เพื่อขาย (สัดส่วน%)
1				
2				
3				
4				

5.1.5 การจัดการด้านพันธุ์

ที่	ชนิดพันธุ์พืช	การจัดการด้านเมล็ดพันธุ์			
		ซื้อเมล็ดพันธุ์	เก็บเองโดย ภูมิปัญญา	แลกเปลี่ยน กัน	ได้ฟรี
1	ข้าว				
2	กระเทียม				
3	ถั่วเหลือง				
4	งา				
5	พริก				
6					
	ชนิดพันธุ์สัตว์				

5.2 การเข้าถึงอาหารจากธรรมชาติ

5.2.1 ครั้วเรือนของท่านเคยเก็บหาของป่าตามธรรมชาติเพื่อกินหรือขายหรือไม่

- เคยหาทุกปี เคยหาเป็นบางปี ไม่เคยหาเลย

5.2.2 จากประสบการณ์ ท่านคิดว่าแหล่งหาของป่าที่สำคัญของชุมชนมีประมาณ
แห่ง

5.2.3 แหล่งอาหารตามธรรมชาติที่กล่าวถึงส่วนใหญ่เป็นแหล่งที่อยู่ในป่าสงวนตามกฎหมายใช่
หรือไม่

- ใช่ ไม่ใช่ ระบุแหล่ง.....

5.2.4 ครั้วเรือนของท่านสามารถหาของป่าตามธรรมชาติได้อย่างสะดวกและเสรีหรือไม่
อย่างไร

- สะดวก เพราะ.....

ไม่สะดวก เพราะ.....

5.2.5 ในครัวเรือน หรือชุมชนของท่านเคยมีผู้ถูกจับกุมในข้อหาบุกรุกเพื่อเก็บหาของป่าหรือไม่
อย่างไร

เคยมี.....ราย

ไม่เคยมี

5.2.6 ปัจจุบันนี้ แหล่งหาของป่าเหล่านั้นมีเพิ่มมากขึ้นหรือลดน้อยลง เพราะอะไร

.....
.....

5.2.7 จำนวนของผลผลิตต่างๆ ที่ทำได้จากป่ามีเพิ่มมากขึ้นหรือลดน้อยลง (เทียบช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมา)

.....
.....

5.3 การเข้าถึงอาหารที่ได้มาจากการซื้อ

5.3.1 ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนของท่านภายใน 1 เดือน มีอะไรบ้าง

☐ ค่าอาหาร + เครื่องดื่ม	ประมาณ.....บาท
☐ ค่าการศึกษาบุตร	ประมาณ.....บาท
☐ ค่าสาธารณสุขปกศ	ประมาณ.....บาท
☐ ค่าเครื่องนุ่งห่ม	ประมาณ.....บาท
☐ ค่ารักษาพยาบาล	ประมาณ.....บาท
☐ ค่าภาษีสังคม (ทำบุญ)	ประมาณ.....บาท
☐ ชำระหนี้	ประมาณ.....บาท
☐ อื่น ๆ.....	ประมาณ.....บาท
	รวม.....บาท

5.3.2 ชนิดอาหารที่ท่านซื้อในครัวเรือนบ่อยครั้งมากที่สุด

ประเภทอาหาร	รวมเป็นเงิน(บาท)	ประเภทอาหาร	รวมเป็นเงิน(บาท)
เนื้อสัตว์		เครื่องคั้นชนิดต่างๆ	
พืชผัก		อาหารสำเร็จรูป	
ผลไม้		ข้าว	
เครื่องปรุงรส			

5.3.2 ซื้ออาหารจากแหล่งใด

ประเภทอาหาร	แหล่งที่ซื้อ (✓)			
	ตลาด	ร้านค้าในชุมชน	คนในชุมชน	รถเร่
พืชผัก				
เนื้อสัตว์				
อาหารสำเร็จรูป				
ผลไม้				
เครื่องปรุงรส				
เครื่องคั้นชนิดต่างๆ				
ข้าว				

5.3.3 ท่านสามารถหาซื้ออาหารที่ต้องการได้โดยสะดวก หรือไม่

สะดวก ไม่สะดวก

5.3.3 ท่านมีความมั่นใจหรือไม่ว่าอาหารที่ท่านซื้อมานั้นมีความปลอดภัยอย่างน้อยเพียงใด

มั่นใจ ไม่มั่นใจเพราะ.....

5.3 การเข้าถึงอาหารที่ได้มาจากวัฒนธรรมและประเพณี

5.4.1 ในครัวเรือนหรือชุมชนของท่านมีประเพณี พิธีกรรมที่มีการแบ่งปันอาหารหรือเลี้ยงอาหารหรือไม่

ไม่มี มี จำนวนครั้ง ในรอบปี

5.4.2 ปัจจุบันมีการปฏิบัติตามประเพณี พิธีกรรมเหล่านั้นอยู่หรือไม่

- มีครบ มีบางประเพณี/ พิธีกรรมที่สำคัญ ไม่มี

5.4.3 ประเพณี พิธีกรรมเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเรื่องการแบ่งปันอาหาร และการเลี้ยงอาหารใช้หรือไม่ อย่างไร

ใช่

ไม่ใช่

5.4.4 ท่านเคยได้รับการแบ่งปันอาหารอย่างไรบ้างหรือไม่

.....

6. สักยภาพในการจัดการอาหารระดับครัวเรือน

6.1 ครัวเรือนของท่านได้กินอาหารที่ท่านต้องการกินทุกมื้อ หรือไม่

ทุกมื้อ เพราะ.....

ไม่ทุกมื้อ เพราะ.....

6.2 ในครัวเรือนของท่านเคยขาดแคลนอาหาร หรือมีอาหารไม่เพียงพอกับสมาชิกภายในครอบครัวหรือไม่

เคยบ่อยครั้ง เคยแต่ไม่บ่อย ไม่เคย

6.3 ในครัวเรือนท่านเคยขาดแคลนอาหารเหล่านี้ ในรอบ 1 ปีหรือไม่

ข้าววัน/ปี พืชผัก.....วัน/ปี ผลไม้.....วัน/ปี

น้ำดื่ม.....วัน/ปี เนื้อสัตว์วัน/ปี เครื่องปรุงรสฯ วัน/ปี

อื่นๆ ระบุ.....

6.4 เมื่อครัวเรือนของท่านขาดแคลนอาหารดังกล่าวแล้วมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร

ทดแทนด้วยอาหารชนิดอื่น อดอาหารประเภทนั้น

6.5 ครัวเรือนของท่านเคยไม่มีเงินพอที่จะซื้ออาหารที่อยากกินหรือไม่

ไม่เคย เคย จำนวน.....ครั้ง / เดือน

6.6 ครัวเรือนของท่านมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไรเมื่อไม่มีเงินสำหรับซื้ออาหาร

ใช้วิธีการยืมเงินจากที่ต่างๆ เพื่อหาซื้ออาหาร

ไม่ซื้อและไม่รับประทานอาหารประเภทนั้น

เปลี่ยนชนิดอาหาร ซึ่งอาหารทดแทนตามกำลังซื้อที่มี

ขอรับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ / ท้องถิ่น

อื่นๆ โปรดระบุ.....

6.7 ชนิดเมนูอาหารในครัวเรือนของท่านมีบ่อยครั้งคืออะไร และส่วนประกอบสำคัญมาจากไหน

6.8 ครัวเรือนท่านมีการบริโภคอาหารที่ไม่ได้ผลิตเองบ่อยครั้งแค่ไหน(ประมาณการต่อสัปดาห์)

7. ศักยภาพการจัดการในระดับชุมชน

7.1 ในชุมชนของท่านมี กลุ่ม หรือมีกองทุนสำหรับช่วยเหลือสมาชิกเมื่อขาดแคลนอาหารหรือไม่

ไม่มี มี (โปรดระบุ)

.....

7.2 นอกจากกลุ่ม หรือกองทุนต่างๆ ในชุมชนที่ให้การช่วยเหลือสมาชิกผู้ขาดแคลนอาหารแล้วยังมีการช่วยเหลือในรูปแบบอื่นๆ อีกหรือไม่ (รวมถึงการช่วยเหลือจากนอกชุมชน)

ไม่มี มี (ระบุ)

.....

7.3 คิดว่าชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารหรือไม่อย่างไร (สถานการณ์ที่เป็นอยู่ และแนวโน้มในอนาคต)

ลงชื่อผู้สัมภาษณ์

ลงชื่อ.....ผู้ช่วย/ บันทึก

วันที่

ชุดประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีชุมชน

1. แหล่งทรัพยากรอาหารตามธรรมชาติของชุมชนมีแหล่งใดบ้าง มีการใช้ประโยชน์อย่างไร และสภาพในปัจจุบันของแต่ละแหล่งอาหารเป็นอย่างไร
2. ปริมาณและความหลากหลายของชนิดอาหารตามแหล่งธรรมชาติเป็นอย่างไร (ลดลง เท่า เดิม เพิ่มขึ้น)
3. ชุมชนมีกฎระเบียบ ข้อห้าม หรือการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งอาหารตามธรรมชาติ อย่างเป็นบ้าง
4. ชุมชนมีความเชื่อเกี่ยวกับอาหารหรือไม่อย่างไร
5. ในชุมชนมีพิธีกรรม ประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับการห้ามบริโภคอาหารบ้างหรือไม่อย่างไร รวมทั้งสิทธิพิเศษกับบางกลุ่มคน เช่น การเอื้ออาทรต่อผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส เป็นต้น
6. ชนิดเมนูอาหารที่ชุมชนนิยมประกอบในกิจกรรมของชุมชนมีอะไรบ้าง และการประกอบเมนูอาหารชนิดนั้นใช้วัตถุดิบที่มีการผลิตในชุมชนหรือไม่อย่างไร
7. การแลกเปลี่ยนอาหารของคนในชุมชนมีหรือไม่อย่างไร และมีการแลกเปลี่ยนอาหารกับ ภายนอกชุมชนบ้างหรือไม่อย่างไร
8. ค่านิยมในการบริโภคอาหารของคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากน้อยแค่ไหน อย่างไร
9. ชุมชนคิดว่าเรื่องความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องสำคัญในการดำรงชีวิตมากน้อยแค่ไหน
10. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือถ่ายทอดความรู้เรื่องการพึ่งตนเองด้านอาหารในชุมชนที่ผ่านมา มีอะไรบ้าง ทั้งโดยรูปแบบวิธีการตามธรรมชาติ หรือผ่านกิจกรรม โครงการต่างๆ

ประเด็นสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หน่วยงาน และองค์กรภาคเอกชนอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

1. ในบริบทของจังหวัดแม่ฮ่องสอนควรมองหรือให้ความสำคัญเรื่องอะไรบ้าง?
2. ความมั่นคงทางอาหารในบริบทของบ้านแม่สุริน มีศักยภาพความมั่นคงทางอาหารมากน้อยแค่ไหน
3. ถ้าจะเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนบ้านแม่สุรินจะมีข้อเสนอแนะ แนวทางอย่างไรบ้าง
4. ในฐานะหน่วยงาน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องจะมีบทบาทต่อการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงทางอาหารของบ้านแม่สุรินอย่างไร

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1 รายชื่อเกษตรกร

- 1) นายสมศักดิ์ วงศ์แจ่ม (2555, 18 กุมภาพันธ์) 136 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 2) นางบังอร ไชยวงศ์ (2555, 18 กุมภาพันธ์) 71/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 3) นายอำพัน บุญไทยใหญ่ (2555, 18 กุมภาพันธ์) 115 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 4) นางอำภา ปัญญา (2555, 18 กุมภาพันธ์) 28 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 5) นายมงคล นิลksen (2555, 19 กุมภาพันธ์) 86 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 6) นายสมพล แน่นแน่น (2555, 19 กุมภาพันธ์) 53/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 7) นายสาคร ทานา (2555, 19 กุมภาพันธ์) 13 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 8) นายสมศักดิ์ โอบอ้อม (2555, 19 กุมภาพันธ์) 92 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 9) นายยงยุทธ ชัยบุตร (2555, 20 กุมภาพันธ์) 1/2 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 10) นางพวงพต พันธุ์แจ่ม (2555, 20 กุมภาพันธ์) 36/2 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 11) นส.พิรุณรัตน์ ดวงแก้ว (2555, 21 กุมภาพันธ์) 100 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 12) นางสาวพิน ฟูเฟื่อง (2555, 21 กุมภาพันธ์) 92/2 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 13) นายประเสริฐ วิจิตร (2555, 22 กุมภาพันธ์) 89/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 14) นายจาย ปัญญา (2555, 22 กุมภาพันธ์) 15/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 15) นายบุญสุข เตือนชวัลย์ (2555, 22 กุมภาพันธ์) 24 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 16) นางคำเชื้อ มุลทา (2555, 3 มีนาคม) 136 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 17) นายสุริยา เสมอสายใจ (2555, 3 มีนาคม) 87 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 18) นางจันทร์เพ็ญ ยาววิลาศ (2555, 3 มีนาคม) 47 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 19) นางใหม่ อินตะขัต (2555, 3 มีนาคม) 95/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 20) นายเอกสิทธิ์ ช้างถี้ (2555, 4 มีนาคม) 4/1 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 21) นายประหยัด วรรัตน์ (2555, 4 มีนาคม) 145 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 22) นายประเสริฐ วงศ์แจ่ม (2555, 4 มีนาคม) 33/3 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 23) นายสมบูรณ์ ดวงแก้ว (2555, 4 มีนาคม) 54 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 24) นายตามัน แก้วเจริญ (2555, 6 มีนาคม) 51/2 ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม
- 25) นายพิเดช ช้างถี้ (2555, 6 มีนาคม) ม.3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม

7.2 รายชื่อผู้เกี่ยวข้องให้การสัมภาษณ์ข้อเสนอแนะ

- 1) นายวัลลภ สุวรรณอากาศ ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธเกษตรอำเภอบางบาล
- 2) น.ส.อรุณี เวียงแสง ที่ปรึกษาเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3) นายเจริญ ศรีโพธา พัฒนาที่ดินอำเภอบางบาล
- 4) นายกิตติศัพท์ วันทา ผู้ช่วยประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 5) นางสาวสุกัญญา มนุแสง นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร(ปฏิบัติการ) อำเภอบางบาล
- 6) นายจิระพงศ์ เวฬุสาโรจน์ ผอ.โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล บ้านแม่สุริน ตำบลบางบาล
- 7) นายศักดิ์ สังกข์สุข ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านแม่สุริน
- 8) นายชูชัย ศรีทวารธรรม ผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ภาคผนวก ค
ภาพประกอบการวิจัย

ภาพการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ ผู้เกี่ยวข้อง

ภาพการสัมภาษณ์เกษตรกรรายครัวเรือนและการลงสังเกตพื้นที่ระบบการผลิต

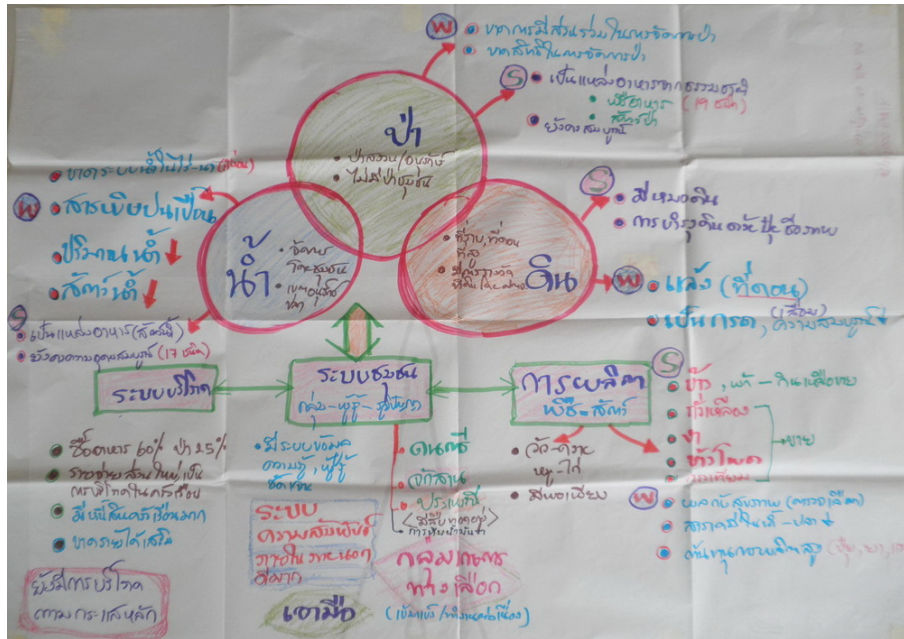
กิจกรรมเวทีชุมชนระดมความคิด

เวทีชุมชนการคืนข้อมูลและจัดทำแนวทางการเสริมศักยภาพชุมชน

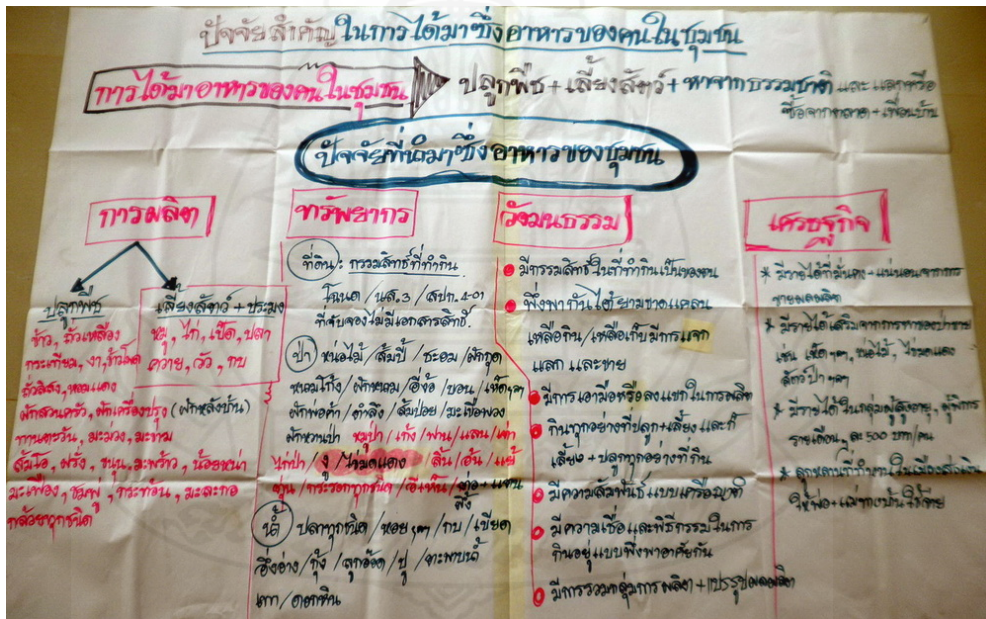
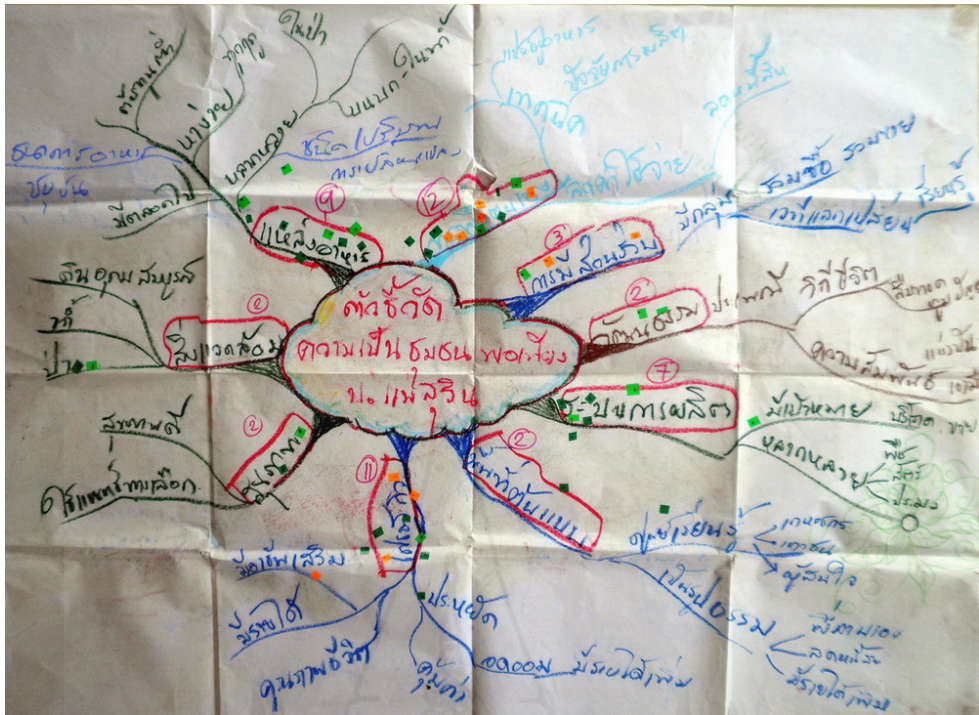

ภาพการผลิตทางการเกษตรและตัวอย่างเมนูอาหารของคนในชุมชน

ภาพตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ระดมความคิดในการวิเคราะห์ระบบอาหารของชุมชนแบบมีส่วนร่วม

- การสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ระบบอาหารของชุมชน
- แผนที่รอบนอกแสดงแหล่งทรัพยากรอาหารตามธรรมชาติ

ภาพตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ระดมความคิดในการวิเคราะห์ระบบอาหารของชุมชนแบบมีส่วนร่วม

- Mind Mapping และการลำดับความสำคัญประเด็น
- การแสดงผลการวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญในการได้มาซึ่งอาหารของคนในชุมชน

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายธนนชัย มุ่งจิต
วัน เดือน ปีเกิด	27 สิงหาคม 2517
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี
ประวัติการศึกษา	วิทยาศาสตรบัณฑิต สัตวบาล สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ พ.ศ. 2541
สถานที่ทำงาน	ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน
ตำแหน่ง	ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน

